

HUBERT SMEKAL

Lidská práva

IDEJE, TRENDY, VÝZVY A NÁSTRAHY

muni
PRESS

Lidská práva

IDEJE, TRENDY, VÝZVY A NÁSTRAHY

HUBERT SMEKAL

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Masarykova univerzita
Brno 2013

muni
PRESS

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tato publikace vznikla v rámci projektu OP VK s názvem „Inovaci bakalářských studijních programů k lepší zaměstnatelnosti“ s registračním číslem CZ.1.07/2.2.00/28.0238.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky. Více informací k projektu naleznete zde: <http://www.fss.muni.cz/cz/site/struktura/projekty/inza>.

Vědecká redakce Masarykovy univerzity:

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.
prof. RNDr. Zuzana Došlá, DSc.
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová
doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.
Mgr. Iva Zlatuškova
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Recenzovala Mgr. Ing. Štěpánka Zemanová, Ph.D.

© 2013 Hubert Smekal

© 2013 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-6388-4

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
SEZNAM ZKRATEK	9
SEZNAM GRAFŮ A SCHÉMAT	10
ÚVOD	11
1. TERMINOLOGICKÉ OBTÍŽE DISKURZU PRÁV A SVOBOD	15
1.1 Různost práv a svobod	19
1.2 Práva (<i>rights</i>)	20
1.3 Lidská práva, občanská práva a základní práva	23
1.4 Svoboda	30
2. LIDSKÁ PRÁVA POHLEDEM VYBRANÝCH SPOLEČENSKOVĚDNÍCH DISCIPLÍN	32
2.1 Politické vědy	33
2.2 Antropologie	38
2.3 Sociologie	41
2.4 Psychologie	44
2.5 Právo	46
2.6 Měření lidských práv	49
2.6.1 <i>Příklady projektů lidskoprávních indexů</i>	53
2.6.2 <i>Sonda do České republiky</i>	56
2.7 Nové přístupy k výzkumu lidských práv	60

2.8	Trendy ve výzkumu lidských práv	61
2.9	Shrnutí – lidská práva v hledáčku výzkumu	66
2.10	Výzkum v hledáčku lidských práv	67
3. VÝVOJ MYŠLENÍ O LIDSKÝCH PRÁVECH		72
3.1	Období přirozených práv	73
3.2	Kritika přirozených práv a období pozitivace v národních právních řádech	77
3.3	Období univerzalizace lidských práv	79
3.4	Teoretické propasti	81
4. PROBLÉMY TEORIE A PRAXE LIDSKÝCH PRÁV		84
4.1	Problém zdůvodnění práv	84
4.2	Relativismus a univerzalizmus	89
4.3	Generace práv	93
4.4	Kolektivní práva, skupinová práva, práva kolektivit	102
5. LIDSKÁ PRÁVA V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH		106
5.1	Lidská práva v teoriích mezinárodních vztahů	107
5.2	Suverenita vs. lidská práva	114
5.3	Mezinárodní lidskoprávní režimy	120
5.4	Teorie zavazování	127
5.5	Přínos mezinárodních lidskoprávních režimů	140
6. ROZPÍNÁNÍ KONCEPTU LIDSKÝCH PRÁV		151
6.1	Rozmach lidskoprávní rétoriky	151
6.2	Rozpínání práv v právu	157
6.3	Rozpínání subjektů práv	162
6.3.1	<i>Komu náleží práva?</i>	162
6.3.2	<i>Kdo má respektovat práva?</i>	166

6.4	Rozpínání lidských práv v mezinárodních vztazích	170
6.5	Reakce na rozpínání – problém legitimacy Evropského soudu pro lidská práva	174
	KRÁTCE ZÁVĚREM	177
	SEZNAM ZDROJŮ	180
	JMENNÝ REJSTŘÍK	192
	ENGLISH SUMMARY	194
	O AUTOROVI	195

PŘEDMLUVA

Tato e-kniha navazuje na mé předchozí publikace, z nichž jsem použil některé pasáže. V některých případech došlo k výraznému přepracování a doplnění, v jiných jsem zase do původního textu příliš nezasahoval. Konkrétně byly takto využity následující texty:

- Bončková, Helena – Smekal, Hubert. „Fragmentace společných hodnot? Výjimky z Listiny základních práv Evropské unie“. *Současná Evropa*, roč. 2, č. 2, 2010, s. 61–81.
- Janků, Linda – Janovský, Jozef – Smekal, Hubert – Šipulová Katarína. „Mezinárodní závazky České republiky v oblasti lidských práv“. *Středoevropské politické studie*, roč. 14, č. 2–3, 2012, s. 193–226. Dostupné na: <http://www.cepsr.com/dwnld/janku-clanek20120202.pdf>.
- Mochťak, Michal – Smekal, Hubert. „Metody výzkumu demokratické a lidských práv“. In Holzer, Jan – Molek, Pavel et al. *Demokratizace a lidská práva*. Bude publikováno, 2013.
- Smekal, Hubert – Majerčík, Lubomír. „Vnitrostátní soudy a ozbrojené konflikty“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 191–227. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.
- Smekal, Hubert – Šipulová, Katarína. „D.H. v. Czech Republic Five Years After: On the Power of an International Human Rights Court to Push through a Systemic Change“ (bude publikováno). Prezentováno na UC Berkeley – Sciences Po Comparative AntiDiscrimination Law Symposium, květen 2012, Paříž.
- Smekal, Hubert. „Daniel C. Thomas: Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, č. 1, 2009, s. 107–112.

- Smekal, Hubert. „Kam se poděla většina? O demokratické legitimitě ESLP“. In Bobek, Michal – Kmec, Jiří – Kosař, David – Kratochvíl, Jan. *Dvacet let Evropské úmluvy v České republice a na Slovensku*, s. 231–243. Praha: C. H. Beck, 2013.
- Smekal, Hubert. „Majoritarian Difficulty Squared“. Příspěvek na konferenci *Harmony and Dissonance in International Law*, San Francisco, 21st Annual Fulbright Symposium on International Legal Problems, duben 2011.
- Smekal, Hubert. „Nezpřístupniš, zaplatíš. ESLP: Gillberg v. Švédsko“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 2, č. 12, 2010, s. 9. Dostupné na: <http://www.iips.cz/data/files/Centrum%20LP/bulletin%20LP/Vol.%20II/bulletin-LP-II-12.pdf>.
- Smekal, Hubert. „Soudcokracie, nebo judicializace politiky?“. In Smekal, Hubert – Pospíšil, Ivo et al. *Soudcokracie, nebo judicializace politiky? Vztah práva a politiky (nejen) v časech krize*. Brno: Mezinárodní politický ústav, 2013.
- Smekal, Hubert. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Mezinárodní politologický ústav a MUNI Press, 2009.

K vydání publikace výrazně přispěla recenzentka Štěpánka Zemanová, jejíž věcné a přínosné podněty jsem do konečné verze zapracoval. Poděkování náleží také Janě Urbanovské za šetrné, leč neústupné ponoukání k dokončení rukopisu a za výběr fotky na obálku. Rovněž děkuji Lence Váchové za vypracování jmenného rejstříku. Sluší se vzpomenout i Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost, pod jehož křídly tato publikace vznikla.

SEZNAM ZKRATEK

AAA	Americká antropologická asociace
APSA	American Political Science Association
CIRI	The Cingranelli and Richards Human Rights Data Project
ES	Evropské společenství
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
EU	Evropská unie
HDI	Human Development Index
ICISS	International Commission on Intervention and State Sovereignty (Mezinárodní komise pro intervenci a státní suverenitu)
MPHSPK	Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech
MPOPP	Mezinárodní pakt o občanských a politických právech
NGO	Nevládní organizace (non-governmental organization)
OHCHR	Kancelář Vysoké komisařky OSN pro lidská práva
OSN	Organizace spojených národů
PTS	Political Terror Scale
QOG	The Quality of Government Institute
R2P	Odpovědnost za ochranu (Responsibility to Protect)
UNDP	United Nations Development Program
V4	Visegrádská skupina (Visegrádská čtyřka)

SEZNAM GRAFŮ A SCHÉMÁT

Graf č. 1: Česká republika a typ kontrolního mechanismu	57
Graf č. 2: Podíl členských zemí EU, které ratifikovaly mezinárodní lidskoprávní smlouvy dříve než ČR	58
Graf č. 3: Počet zemí V4, které ratifikovaly mezinárodní lidskoprávní smlouvy dříve než ČR	59
Graf č. 4: Práva fyzické integrity, CIRI 2003–2009	125
Graf č. 5: Občanské svobody, Freedom House 1980–2009	126
Graf č. 6: Politická práva, Freedom House 1980–2009	127
Graf č. 7: Úroveň lidskoprávních aktivit ve světě	155
Graf č. 8: Procentuální změna v četnosti zmínek o lidských právech v západních médiích	156
Graf č. 9: Distribuce počtu práv v národních ústavách	158
Graf č. 10: Počet práv v národních ústavách, dle roku přijetí	159
Graf č. 11: Počet států ratifikujících dané mezinárodní úmluvy, na časové ose	160
Schéma č. 1: Roviny pojmu lidská práva	17
Schéma č. 2: Donnellyho typy mezinárodních režimů	121
Schéma č. 3: Zakládání lidskoprávních režimů: teorie, kauzální mechanismy a předpovědi	134
Schéma č. 4: Stabilita demokratického vládnutí a národní pozice k Evropské úmluvě o lidských právech	135

ÚVOD

Publikace s názvem *Lidská práva. Ideje, trendy, výzvy a nástrahy* si klade dvojí cíl. Jednak srozumitelnou formou popsat vývoj přemýšlení o lidských právech a kroky podnikané k jejich praktické ochraně na národní i mezinárodní rovině, jednak přiblížit současné problémy a výzvy, s nimiž se koncept lidských práv v teorii i praxi potýká. Jedná se o poměrně náročný úkol, jelikož lidská práva představují již delší dobu téma mediálně i publikačně značně exponované. Při zadání sousloví „human rights“¹ do okénka Klíčová slova ve vyhledávači internetového obchodního domu Amazon.com, oddělení Knihy, se nám zobrazí neuvěřitelných více než 100 tisíc výsledků. Omezíme-li vyhledávání pouze na období po lednu 2012, a zajímají nás tedy jen knižní novinky o lidských právech, vyskočí na nás přes 13 tisíc výsledků. I kdyby se ve výsledcích zobrazovala spousta balastu a pravých výsledků byla třeba jen setina, tak stále není v silách normálně zaměstnaného člověka veškerou literaturu k tématu lidských práv zpracovat. Dále samozřejmě nesmíme opomenout kvanta článků, jež o lidských právech každoročně vycházejí v odborných časopisech. Pokud vezmeme pouze poválečné časopisy s tzv. impakt faktorem,² tedy ty nejprestižnější, pak dostaneme seznam téměř 12 tisíc článků. Jen za rok 2012 se jednalo o více než 650 článků. Nutno podotknout, že většina odborných časopisů se ani k impakt faktorů nedopracuje, tudíž počty článků vycházejících v běžných žurnálech musejí výše zmíněná čísla překračovat několikanásobně. K tomu připočteme pár tisíc rozsudků s lidskoprávní relevancí ročně na mezinárodní úrovni a ještě více na úrovni vnitrostátní. Různých deklarácí, prohlášení či verbálních

¹ Psáno záměrně v uvozovkách, aby se vyhledaly knihy obsahující mezi klíčovými slovy právě toto sousloví.

² Dle Web of Knowledge of Thomson Reuters (<http://apps.webofknowledge.com>).

odsouzení jak ze strany mezinárodních organizací, tak států budou rovněž hromady a to samé platí i pro výstupy nevládních organizací. Ještě před šesti lety jsem si při sepisování disertační práce stěžoval, že v českém prostředí zatím nenacházíme dostatek tuzemských publikací, nyní musím tento povzdech revidovat. Zejména v právní oblasti vznikají nové a nové knihy, vedle deskriptivně-přehledových se jedná třeba o sborníky s oborovými přesahy³ či o detailní studie dílčích problémů, ale rozmáhají se také publikace z jiných oborů jako například filosofie⁴ nebo mezinárodních vztahů.⁵

Stav dosti excesivní nadprodukce výstupů má dvojí důsledek. Jednak vznikají souborná přehledová díla, která se navzájem příliš neliší a která odkazují na pár zásadních a nepostradatelných autoritativních knih, jednak vznikají stále specializovanější texty, díky nimž víme čím dál více o užším a užším výseku problematiky. Předkládaná publikace oba dva přístupy kombinuje, když obecnější přehledové pojednání doplňuje dílčími krátkými studii, na nichž by měly abstraktní koncepty sestoupit blíže k zemi do podoby konkrétnějších případů, které ukážou reálné problémy fungování lidskoprávních norem a přístupů.

Zásadní charakteristický rys problematiky lidských práv představuje jejich průřezová povaha, v rámci níž se k tématu vyjadřují nejružnější společenskovědní disciplíny, od práva přes politologii, teorie mezinárodních vztahů či sociologii až po psychologii a ekonomii. Zdá se však, že lidská práva, zřejmě už kvůli pojmu práva, nejsilněji zakotvila v područenství právní vědy, po níž následují filosofie práva či filosofie jako taková. Různé úhly pohledu různých disciplín sice na jedné straně přispívají pestrosti, ale na straně druhé znejasňují pojem samotný, jelikož co disciplína, to jiný pohled na lidská práva a jiný přístup. Zatímco například právo a filosofie obvykle řeší, co býtí má (normativní přístup), sociologie či politologie častěji přicházejí s empirickým

³ Bobek, Michal – Kmec, Jiří – Kosař, David – Kratochvíl, Jan et al. *Dvacet let Evropské úmluvy v České republice a na Slovensku*. Praha: C. H. Beck, 2013.

⁴ Viz např. Dufek, Pavel. *Úrovně spravedlnosti. Liberalismus, kosmopolitismus a lidská práva*. Brno: MUNI Press, 2010. V nakladatelství Filosofia je velmi aktivní Marek Hrubec, a to jak vlastními texty, tak editorskou prací nad texty známých autorů.

⁵ Waisová, Šárka. *Třeba volby: Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2011.

přístupem, který zkoumá, jak lidská práva působí v realitě (tedy co je). K tomu, abychom mohli jakýkoliv předmět empiricky postihnout, samozřejmě nejdříve potřebujeme jeho vymezení. Do hry se nám tedy opět dostává otázka autorovy představy o tom, co pojem lidská práva vlastně znamená. První kapitola bude věnována terminologii a nastínění obsahu různých místy podobně znějících, leč odlišných termínů. Stále se rozšiřující využívání kvantitativních metod v sociálních vědách se pochopitelně nemohlo vyhnout ani oblasti lidských práv a s některými zajímavými výsledky se budete moci na stránkách publikace seznámit. O různých disciplínách a jejich přístupu k lidským právům stručně pojednává druhá kapitola.

V následující části se v historické perspektivě podíváme na vývoj pojmu lidská práva a budeme sledovat jeho postupné prostupování z říše filosofie do právních norem. Výklad pokračuje označením některých současných sporných témat, jež se v lidskoprávním světě diskutují.

V páté kapitole nastíním odpovědi na velkou hádanku teorie mezinárodních vztahů, a sice proč se státy lidskoprávně zavazují podpisem a ratifikací mezinárodních úmluv o lidských právech. Jednají tak z idealistických důvodů, následující logiku vhodnosti, nebo spíše z důvodů strategických, když se řídí logikou výhodnosti? V mezinárodním prostředí zůstaneme, když nastíním, jak se jednotlivé světové regiony liší v přístupu a praktickém dodržování lidských práv. V tomto kontextu navážu na debatu mezi univerzalizmem a kulturním relativismem a srovnám světové regiony na základě performance v uznávaných žebříčcích měřících kvalitu demokracie a lidských práv. Sluší se poznamenat, že první část knihy, řekněme obecně-teoretická, vychází z mé knihy *Lidská práva v Evropské unii*,⁶ avšak výrazně ji doplňuje a pozměňuje.

Mou hlavní ambici, již si kladu za cíl přispět do tuzemského lidskoprávního diskurzu, představuje sledování jevu, který nazývám fenomén rozpínání. Lidská práva bobtnají ve všech dimenzích, rozšiřuje se jak počet mezinárodních smluv⁷ a chráněných práv a jejich rozsah,

⁶ Smekal, Hubert. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Mezinárodní politologický ústav a MUNI Press, 2009.

⁷ V publikaci se opírám jen o několik nejdůležitějších mezinárodních smluv OSN a Rady Evropy, které však představují jen malou část obrovské šíře mezinárodních smluv, která se navíc neustále rozrůstá.

tak okruh subjektů, jež jsou právy obdařeny (kolektivity, zvířata atd.), či okruh osob povinných práva dodržovat (od států přes mezinárodní organizace až nověji třeba dokonce po obchodní společnosti). Lidská práva silně rezonují v politických proklamacích na vnitrostátních i mezinárodních fórech a světem se šíří nevládní organizace, které si často kladou za cíl hlídat, zda státy opravdu následují normy, k jejichž dodržování se zavázaly. Tomuto vývoji ostatně odpovídá i výše deklarovaný neustále narůstající počet publikací, jež se tématem zabývají. Všechna tato konstatování jsou přítomná od počátku knihy, ve speciální kapitole k rozpínání lidských práv se je pokusím zejména systematizovat.

Publikací prostupují vybrané velmi diverzifikované případy, na jejichž různorodé povaze bude možno demonstrovat široce rozkročenou a mnohvrstevnatou debatu, jež se ohledně jednotlivých témat vede. K některým případům přistoupím empiričtěji a pokusím se ukázat, jaké motivace mohou hrát důležitou roli ve změně postoje státu ke konkrétní lidskoprávní otázce. Zaměřím se v souladu s fenoménem rozpínání – jakousi „červenou nití“, jež implicitně protéká celou publikací – na témata, která by měla mou perspektivu ještě dále podpořit.

Kapitola 1

TERMINOLOGICKÉ OBTÍŽE DISKURZU PRÁV A SVOBOD⁸

Studium a výzkum problematiky lidských práv s sebou přináší mnohá úskalí, která vyplývají jednak z nepřehledného množství publikací věnovaných tomuto tématu, ale zejména z množství různých vymezení pojmu lidská práva. S notnou nadsázkou lze říci, že co autor, to jiné vymezení a chápání pojmu lidská práva. Oblast lidských práv se tedy potýká s velkou nejednotností chápání pojmu – stačí srovnat například osočování bývalého komunistického tábora a Spojených států amerických ohledně dodržování lidských práv – obě strany tvrdily, že ony práva dodržují, a rivalové nikoliv.⁹ Tuto zdánlivě nelogickou situaci umožňovalo, zapomeneme-li na okamžik na častou deformaci lidských práv v pouhý nástroj politiky, právě dosti odlišné chápání pojmu. Vedle definiční nejednotnosti studium lidských práv ztěžuje rovněž značná míra obecnosti, kdy se na lidská práva lze odvolat téměř v každé situaci, což s sebou nevyhnutelně přináší další pojmové nepřesnosti. Jednotlivé práce věnující se tématu jsou často poznamenány silně normativním přístupem a nežádka se také objevuje nešvar v podobě etnocentrismu. V málokteré jiné oblasti se v takovém rozsahu setkáme s rozšířením názoru, jenž se postupně stane nekriticky obecně přijímaným, ačkoliv zkušenost ani racionální analýza často tento názor nemusejí podporovat. Postačuje jednoduchost, jasnost a líbivost, aby se poměrně snadno napadnutelné tvrzení stalo široce přijímaným bez ohledu na jeho zjevné nedostatky.

⁸ Kapitola částečně vychází z: Smekal, Hubert. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Mezinárodní politologický ústav a MUNI Press, 2009, s. 43–46 a 67–71.

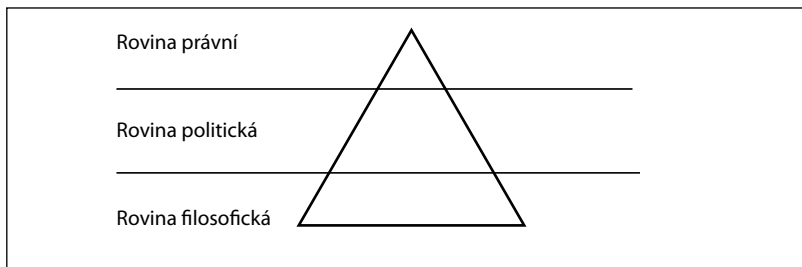
⁹ Moynihan, Daniel P. „The Politics of Human Rights“. In Laqueer, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd., s. 25–40. New York: Meridian, 1990, s. 25–31.

Lidská práva také představují typickou průřezovou oblast, kterou zkoumají ze své perspektivy mnohé společenské vědy, používající stejná označení pro různé jevy, případně různá označení pro velmi podobné jevy. V pasážích následující kapitoly budou zohledněny zejména perspektivy politicko-filosofické, politologické, právní a pohled vědy mezinárodních vztahů, tudíž nyní zařazuji krátkou terminologickou vsuvku, aby bylo jasnější, co se kterým pojmem má zhruba na mysli.

Na úvod tohoto pojednání o lidských právech není jistě od věci zmínit se také o omezeních a zdroji možných nepřesností, které přináší používání českého jazyka. Čeština používá na rozdíl od některých jiných jazyků homonymum „právo“, pod nímž se rozumí jak subjektivní právo (právo na něco; anglicky *right*; ale obdobně jako čeština homonymní: německy *Recht*, francouzsky *droit*, italsky *diritto*), tak objektivní právo (soubor právních norem, právní řád; anglicky *law*; německy *Recht*, francouzsky *droit*, italsky *diritto*). Český jazyk tudíž nijak nerozlišuje tyto obsahově dosti odlišné pojmy, proto si raději z důvodu jasnějšího pochopení musí text místy raději vypomoci anglickým ekvivalentem. Demonstruji to na jednoduchých příkladech – zatímco v anglickém jazyce se běžně hovoří o *legal right* (*legal* jako adjektivum ve smyslu z práva jakožto systému norem vycházející či s ním souladné; *right* jako subjektivní právo na něco – např. na pravidelnou placenou dovolenou), v češtině sousloví právní právo vypadá podivně. Snad ještě lépe tato nízká rozlišovací schopnost českého jazyka vynikne na obratu *law of human rights*, tedy právo lidských práv, jímž se myslí soubor norem upravujících jednotlivá práva.

Už z úvodních vět je zřejmé, že široký pojem lidská práva umožňuje přístup k definici pojmu hned z několika rovin. Schematicky zcela jasně to znázorňuje francouzský právní vědec Frédéric Sudre, který ilustruje přístup k tématu na podobě pyramidy. Základní stavební část tvoří nejširší filosofická přesvědčení a názory či teoretické práce politické filosofie, které jsou posléze používány politickými aktéry v politických procesech (druhá část pyramidy) a mohou vyústit až do samé špičky stavby, již představují právní předpisy.¹⁰

¹⁰ Sudre, Frédéric. *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 11–12.

Schéma č. 1: Roviny pojmu lidská práva¹¹

Sudreho pyramida nejenže názorně představuje vybrané roviny chápání pojmu (horizontální rozměr), ale zároveň schematicky ilustrativně přibližuje dráhu, jak se původní filosofická idea přetvoří v soudní cestou vynutitelné právo (vertikální rozměr). V rámci roviny filosofické a politické pochopitelně existují různé koncepce, jejichž množství se postupně směrem k vrcholu pyramidy výrazně redukuje, přičemž do podoby právního textu pronikne jedna vyjednaná koncepce, byť třeba ne v čisté podobě, a tedy s různými omezeními a výjimkami. Přesnému vymezení pojmu ovšem neslouží, že termín „lidská práva“ se používá po celé jeho cestě vertikálním směrem od filosofických koncepcí až po jeho vyjádření v právních normách. Stále se uvádí pojem „lidská práva“, avšak účinky tohoto pojmu se postupně výrazně mění od názoru jednotlivce přes obhajovaný politický program až po právní pravidlo s možností vynucení v případě nekonformního chování. Přetavením původního morálního přesvědčení v právní pravidlo získává norma výrazný sebestpotvrzující charakter, tudíž idea, že něco býti má, se postupně přeměňuje ve fenomén, který se zhmotňuje v právní normě. Výsledkem tohoto procesu je existence tří odlišných rovin – roviny idejí, roviny aspirací a roviny práva –, pro něž však existuje stále jediné označení. Na druhé straně tyto roviny od sebe nelze nijak separovat, protože jsou spolu v neustálém kontaktu a ovlivňují se. Zejména hranice mezi rovinou filosofickou a politickou je značně neostrá.

¹¹ Sudre, *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*, s. 11.

V oblasti praktické ochrany lidských práv lze registrovat značné rozdíly mezi slavnostními deklaracemi či dokonce právně závaznými texty a následným reálným dodržováním norem, tedy mezi politickou rétorikou a implementační praxí. Dokonce i v rovině práva lidských práv tak vyniká aspirační charakter lidských práv, jež často není ve skutečnosti dodržen.

Vedle načrtnutých rovin přístupu k lidským právům je významné i rozlišování národního a mezinárodního rozměru ochrany lidských práv, k němuž lze opět přistoupit v rámci roviny filosofické, politické a právní. Nutno poznamenat, že národní rozměr si udržuje před rozměrem mezinárodním skoro ve všech rovinách značný náskok – práva, která již existovala na úrovni národní, se většinou replikují na úrovni mezinárodní. Výjimku v tomto ohledu představují kontroverzní a nikoliv všeobecně přijímaná tzv. práva solidarity (či třetí generace), která zhusta oslovují přímo mezinárodní úroveň.¹²

Vývoj lidských práv na univerzální úrovni nápadně připomíná popisovaný vývoj na úrovni vnitrostátní. Nejprve se přijímaly deklarace, po nichž následovaly právně závazné dokumenty pokrývající různě široké spektrum práv. Původní mezinárodní úmluvy se zaměřovaly na ochranu jednotlivých práv reagujících na mezinárodně palčivý problém (úmluvy na potlačení otroctví, na ochranu menšin, vyvarování se a potrestání zločinu genocidy), po nichž následovaly s delším odstupem širokospektrální úmluvy jako Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (dále jen MPOPP a MPHŠKP), které Organizace spojených národů přijala roku 1966. Oba pakty jsou celosvětově rozšířené, MPOPP má k 23. květnu 2013 celkem 167 smluvních stran a MPHŠKP o sedm méně.¹³

¹² Stačí se podívat například na článek 28 Všeobecné deklarace lidských práv OSN („Každý má právo na to, aby vládl takový sociální a mezinárodní řád, ve kterém by práva a svobody stanovené v této deklaraci byly plně uplatněny.“), který přímo předpokládá existenci mezinárodního řádu, a těžko žádat po jednom izolovaném státu naplnění tohoto práva.

¹³ Údaje pocházejí z databáze *United Nations Treaty Collection*: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&lang=en (MPOPP) a http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en (MPHŠKP).

Vynucovací mechanismus ale ani v jednom případě nepatří mezi nejúčinnější.

1.1 RŮZNOST PRÁV A SVOBOD

Lidskoprávní diskurz je vedle nemála obtíží naznačených výše navíc zatížen výraznými terminologickými nejednotnostmi. Nejprve je prezentuji na úrovni právní a posléze také na úrovni filosoficko-politické. Na úrovni práva se vedle globální dimenze zaměřuji na dimenzi regionální (evropskou a Evropské unie) a následně i na Českou republiku.

Na úrovni OSN se v názvech dokumentů a orgánů setkáváme nejčastěji s klasickým pojmem „lidská práva“ – srov. např. *Všeobecná deklarace lidských práv*, *Rada OSN pro lidská práva* atd.

Nejvýznamnější evropská organizace zabývající se lidskými právy – Rada Evropy – nazvala svůj obecný lidskoprávní dokument *Úmluva na ochranu lidských práv a základních svobod*. Evropská unie zase přijala *Listinu základních práv*, tudíž přibývají pojmy „základní svobody“ a „základní práva“. Velmi matoucí terminologii obsahuje česká *Listina základních práv a svobod*, jejíž hlava druhá nese název „Lidská práva a základní svobody“ a hned oddíl první se jmenuje „Základní lidská práva a svobody“. Listina tedy bez důsledného rozlišování operuje s následujícími pojmy: základní práva, lidská práva, základní lidská práva, základní svobody a svobody.

Z předcházejícího výkladu plyne, že různými názvy lze označit obsahově zhruba stejné věci. Nejjednodušší a nejprehlednější se jeví souhrnné užívání pojmu lidská práva, jež by zahrnoval jak práva, tak i svobody, ať již jsou opatřeny adjektivem základní, či nikoliv. Pojem svobody by se pak používal pouze v jeho ustáleném pojetí jako nezasahování do chráněných prostor jedince – jako „nepřítomnost omezení, jimiž stát klade hranice tomu, co člověk může činit, jestliže to činit chce“.¹⁴

¹⁴ Dworkin, Ronald. *Když se práva berou vážně*. Praha: Oikoymenth, 2001, s. 330.

1.2 PRÁVA (RIGHTS)

Základní pojem práva ve smyslu práv subjektu na něco trpí značným rozptylem vymezení, což z něj činí termín dosti neostrý, tudíž při konverzaci o právech hrozí, že se dva autoři v důsledku baví, ať už fyzicky, či v rámci žurnálové disputace, každý o něčem jiném, ačkoliv předmět rozpravy nese stejné označení. O zpřesnění pojmu práva usiloval již na začátku 20. století významný americký právní teoretik Wesley Newcomb Hohfeld, o jehož koncepci se rozepisují níže. Nejprve ale prezentují „encyklopedická“ vymezení práva, jelikož ta s vysokou pravděpodobností odpovídají převládajícímu vnímání pojmu. *Stanfordská filosofická encyklopedie* říká, že práva (*rights*) jsou oprávnění (*entitlements*) (ne)provádět určité akce nebo (ne)být v určitých stavech; respektive oprávnění, že ostatní (ne)provádějí určité akce nebo (ne)jsou v určitých stavech. Práva jsou zásadní pro pochopení, jaké akce jsou dovolené a jaké instituce spravedlivé. Přijetím souboru práv se rozhoduje o rozdělení svobody a moci a zaujímá se postoj k otázkám, co se smí, musí a nesmí dělat.¹⁵

I v primitivních společnostech musí fungovat jistá pravidla o tom, že někteří jedinci či jejich skupiny mohou nějak konat a že někteří mohou říkat ostatním, co mají konat. Neexistuje přesná shoda na tom, kdy se taková předmoderní „objektivní“ pravidla, vyjadřující co je fair, přetransformovala do jazyka individuálních subjektivních práv. Někteří datují obsahovou transformaci do doby Hobbese, Locka či Grotia v 17. století, jiní třeba až do 12. století.¹⁶ Objevují se však rovněž názory, že už římské právo znalo koncepci práv srovnatelnou s tou dnešní, ale odborná literatura vesměs dospívá ke konsenzu, že i kdyby koncept práv v dávnějších dobách existoval, tak jeho role v právním myšlení a diskuzích byla mnohem nižší než v současnosti.¹⁷

¹⁵ Wenar, Leif. „Rights“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2011. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/rights/>.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Bix, Brian. *Jurisprudence. Theory and Context*. 5. vyd., Durham: Carolina Academic Press, 2009, s. 131.

Oxfordský slovník politiky uvádí, že právy se rozumí právní nebo morální uznání voleb nebo zájmů, jimž je přikládána zvláštní váha. Tvrzení, že X má právní právo (*a legal right*) na ϕ ,¹⁸ závisí na tom, jestli právo (*law*) uznává právo X na ϕ . Pokud právní uznání chybí, pak tvrzení, že někdo má právo, může představovat požadavek směrem ke změně práva nebo subjektivně vnímaný morální požadavek. Ve vztahu k problému, co to znamená mít práva a jaký smysl má přiřknout je jednotlivcům, se vyvinuly dvě zásadní teorie. První říká, že právo (*right*) představuje privilegovanou volbu a lidé jím v případě právního práva (*legal right*) disponují, protože právo (*law*) zajistí, že bude mít účinky. V případě morálního práva by jednotlivcovy volby měly mít účinky. Nositel práva může ostatní zbavit jejich povinností, případně nevynucovat jejich odpovědnost, když povinnost vyplývající z práva nesplní. Alternativní pohled říká, že práva jsou výrazem důležitých zájmů a účelem práv je tyto zájmy jednotlivce chránit, k čemuž slouží uložení povinností jiným subjektům.¹⁹

Významným objasňujícím vkladem do debaty o právech přispěl W. N. Hohfeld,²⁰ jenž už na začátku minulého století kritizoval, jak benevolentně se s pojmem právo (*right*) nakládá, a navrhl zpřesnění terminologie. Bohužel, nedá se říci, že by jeho výzva padla zcela na úrodnou půdu. Podle Hohfelda se obecný pojem právo běžně používá

¹⁸ Pod „ ϕ “ (fi) se rozumí v zásadě cokoliv, k čemu může právo směřovat – tedy nějaké plnění, činnost, či naopak nečinnost ve vztahu k danému subjektu. Konkrétně například právo na podporu v pracovní neschopnosti, právo na reakci na uveřejněný nactiutrháčny článek, právo nebyť mučen atd. Zcela jednoduše řečeno, vše, co v uvedených příkladech následuje po slovu právo, představuje ono ϕ . Případně viz výše vymezenou definici ze stanfordské encyklopedie, kde se ϕ rozumí objekty oprávnění. Ve využití ϕ označení vycházím z: Edmundson, William A. *An Introduction to Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 90, a to proto, aby došlo k jasnému odlišení subjektů X a Y a ϕ , jelikož při užití písmen jako X a Y, které se objevují v jiných zdrojích, může dojít k zaměnění či k přílišnému uvažování, co vlastně jaké písmeno znamená.

¹⁹ McLean, Iain – McMillan, Alistair. *Oxford Concise Dictionary of Politics*. 3. vyd., Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 463–464. Více k teoriím práv ještě v kapitole 4, věnující se myšlení o lidských právech.

²⁰ Při výkladu používám článek: Hohfeld, Wesley N. „Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning“. *The Yale Law Journal*, roč. 23, č. 1, 1913, s. 16–59.

pro označení čtyř vnitřních komponent, mezi nimiž by se ale mělo rozlišovat, jelikož právo (*right*) má komplexní vnitřní strukturu. Mezi čtyři „hohfeldiánské komponenty“ se řadí právo v úzkém slova smyslu, privilegium, pravomoc a imunita.

1. Právo jako právo v úzkém slova smyslu²¹ – jednotlivec má právo ϕ , pokud ostatní mají povinnost vztahující se k ϕ . Pro ilustraci: osoba X má právo vůči osobě Y, aby nevstupovala na její pozemek, přičemž Y má vůči X povinnost na pozemek nevstupovat. Jedná se tedy o relační vztah, v němž právu osoby X odpovídá povinnost osoby Y.
2. Právo jako privilegium²² – jednotlivec má privilegium ϕ , pokud nemá povinnost $ne-\phi$. Mám například privilegium vstoupit na pozemek, neboli nemám povinnost nevstoupit na pozemek.
3. Právo jako pravomoc (*power*) – tedy schopnost měnit právní vztahy, přičemž ostatní mají povinnost tuto změnu akceptovat.
4. Právo jako imunita – tedy absence povinnosti nechat si změnit právní postavení.

Zatímco právo v úzkém slova smyslu a privilegium lze označit dle terminologie právního filosofa H. L. A. Harta jako primární pravidla, tedy pravidla vyžadující, aby lidé nějak konali, popřípadě aby se konání zdrželi, pravomoc a imunita jsou tzv. sekundární pravidla, tedy normy o normách. Sekundární pravidla upravují, jak mohou agenti přijmout nebo změnit primární pravidla.²³

Základní Hohfeldovo schéma vypadá, i s patinou přesně sto let starého vydání, následovně:²⁴

{ Jural	rights	privilege	power	immunity
{ Opposites	no-rights	duty	disability	liability
{ Jural	right	privilege	power	immunity
{ Correlatives	duty	no-right	liability	disability

²¹ Používá se též pojmu nárok (*claim*), jenž navrhl sám Hohfeld.

²² Někdy se místo pojmu privilegium používá výraz svoboda, jenž může být pro pochopení lépe návodný, ale zde se opět přidržím Hohfeldovy terminologie.

²³ Wenar, *Rights*.

²⁴ Hohfeld, *Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, s. 30.

Základem Hohfeldovy analýzy je určení odpovídajících korelativních (souvztažných) termínů. Pro právo (*right*) je například klíčové, že je s ním korelativní povinnost (*duty*), tedy označení jevu, kdy osoba musí nebo nesmí něco dělat. K porušení práva dochází porušením povinnosti. Problémy může činit odlišení práva a privilegia, k čemuž právě slouží korelativní pojmy. Zatímco „*jural opposites*“, tedy negace daného pojmu, se vztahují k osobě X, „*jural correlatives*“ se vztahují k osobě Y. Korelativním pojmem k právu je povinnost. Pokud má osoba X právo na výlučné využívání pozemku, pak libovolná osoba Y má korespondující povinnost do tohoto práva nezasahovat, tedy například povinnost nevstoupit na pozemek. Pokud má ale X privilegium vstupu na pozemek, pak korelativní pojem tvoří „*no-right*“ (snad nejlépe přeloženo jako „absence práva“) osoby Y, že osoba X nemůže na pozemek vstoupit. Právo představuje pozitivní nárok vůči jinému, zatímco privilegium svobodu od práva nebo nároku jiného. Obdobně pravomoc je pozitivní kontrola nad právním vztahem vůči druhému, zatímco imunita svobodou od právní moci druhého ohledně daného právního vztahu.

Kritikové Hohfeldovy analýzy práv poukazují na nedostatečné definování některých základních pojmů. Když podle Hohfelda má osoba X právo (v úzkém slova smyslu, nárok) ϕ , pak osoba Y má povinnost vůči X ohledně ϕ . Hohfeld ale nespécifikoval, co ona povinnost vůči X znamená. Není jisté, zda a jak se liší povinnost vůči X (například povinnost nevstupovat na pozemek osoby X) od povinnosti pouze se týkající osoby X (například povinnost nezničit nikým nevlastněné umělecké dílo – tedy povinnost, jež přímo nesměřuje vůči nikomu).²⁵

1.3 LIDSKÁ PRÁVA, OBČANSKÁ PRÁVA A ZÁKLADNÍ PRÁVA

S pojmem práva se často pojí adjektiva lidská, základní a občanská. Jednu ze základních pojmových nejasností představují termíny lidská práva a základní práva. Pojem lidská práva lze nahlížet z mnoha pohledů a rovin. V následujícím textu odlišuji zejména pohled právní

²⁵ Harel, Alon., „Theories of Rights“. In Golding, Martin P. – Edmundson, William A. (eds.). *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*, s. 191–206. Oxford: Blackwell Publishing, 2005, s. 193.

a pohled politicko-filosofický a rovněž lidská práva ve vnitrostátní a mezinárodní dimenzi. Již několikrát bylo zmíněno, že lidská práva jsou pojmem podléhajícím vysoké variabilitě náhledů. Různé vědní obory si tento pojem definují různě, což platí i pro autory v rámci jednotlivých oborů, takže jediná všeobecně uznávaná definice neexistuje. Relativně nejsnadnější je definovat lidská práva pohledem právní vědy, protože existuje masa právních norem označitelná za „právo lidských práv“. Jasně a srozumitelné vymezení poskytuje Josef Blahož, podle nějž jsou lidská práva z pohledu právní vědy obecně závazná pravidla chování zaručovaná a sankcionovaná státní mocí, která směřují k uskutečňování a reprodukci zvláště významných kvalit lidského života, jež určují podstatu dané společnosti a státu.²⁶ Lidská práva v právním pojetí se od pojetí jiných společenských věd tedy liší svou formou („obecně závazná pravidla chování“), zatímco od jiných právních norem je diferencuje jejich účel („směřování k uskutečňování a reprodukci zvláště významných kvalit lidského života“). Významný praktický přínos a částečný důvod podpory právní úpravy lidských práv představuje její tendence k předvídatelnosti a „humánnosti“. Oproti například Hobbesovu přirozenému stavu, svévoli panovníka nebo mašinérii totalitních režimů činí dodržovaná lidská práva život jedince ve vztahu k veřejné moci mnohem předvídatelnější a komfortnější – člověk ví, že nebude odsouzen bez řádného procesu, že nebude mučen nebo trestán za šíření svých kritických myšlenek.

Pokud opustíme ryze právní rovinu, pak například James Nickel uvádí, že lidská práva jsou dnes nejčastěji pojímána jako politické normy, které upravují, jak by se vlády a veřejné instituce měly chovat k lidem. Hned jako druhé vymezení přidává, že lidská práva existují jako právní a/nebo morální práva.²⁷ Zatímco první vymezení pokrývá podstatu, druhé směřuje k formě, každopádně jasně vidíme, jak definici ovlivňuje úhel pohledu či obor činnosti daného autora.

Použijeme-li Sudreho pyramidové schéma jako znázornění přerodu lidského práva z filosofické úrovně přes jeho ukotvení v politických

²⁶ Blahož, Josef. *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*. Praha: ASPI, 2005, s. 12.

²⁷ Nickel, James. „Human Rights“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2013. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/rights-human/>.

programech a prosazování politickými aktéry až do roviny právní, pak vidíme, že jen část pojmu lidská práva je k nalezení v právních normách. Mnohem větší část pole lidských práv spočívá v oblasti idejí a deklarácí. Donnelly upozorňuje, že ne každý druh systematického utrpení vede k uznanému právu, oním trychtýřem, spojujícím utrpení s následujícím uznáním práva nebýt vystaven utrpení, je politika, která určuje reakci na utrpení.²⁸ Z pohledu politologie a sociologie Blahož vymezuje lidská práva jako pravidla chování akceptovaná konsenzuálně většinou společnosti bez ohledu na jejich formu a na to, zda jsou sankcionována.²⁹ S tímto vymezením lze již polemizovat. Vhodnost pozdravit nadřízeného je jistě akceptovaným pravidlem chování, avšak stěží lidským právem šéfa být pozdraven. Rovněž akceptace většinou společnosti není vyhovujícím kritériem, uznávané lidské právo (alespoň v Evropě) na život v jedné z jeho konkrétnějších podob – nebýt podroben trestu smrti – není podle průzkumů většinou společnosti v České republice akceptováno,³⁰ avšak stěží lze říci, že by nebylo akceptovaným lidským právem.

Na nejobecnější rovině bych lidská práva charakterizoval jako požadavky či aspirace směřující k ochraně lidské důstojnosti a života a dosahující jisté intenzity, které zpravidla reagují na předchozí negativní zkušenost³¹ a které jsou v souladu se společenským vnímáním spravedlnosti a morálky. Tyto požadavky a aspirace vznikají jako

²⁸ Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. 2. vyd., Ithaca: Cornell University Press, 2003, s. 57.

²⁹ Blahož, *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*, s. 12.

³⁰ Kunštát, Daniel. *Trest smrti – res publica?* Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2005, s. 1. Dostupné na: http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100043s_kunstat-trestsmrti.pdf.

³¹ Tento pojem chápu v extenzivním smyslu jako reakci na vnější (strukturální) nepříznivé podmínky – například absence práva obyvatel černé barvy pleti volit, hlad, nebezpečné pracovní podmínky, pašování lidí za účelem sexuálního vykořisťování. Tyto vnější podmínky se úzce dotýkají lidské důstojnosti (nakolik její vymezení může být subjektivní!) a lze vznést odůvodněný požadavek, že je spravedlivé, aby byly změněny. Pro další vysvětlení viz Günther, Klaus. „The Legacies of Injustice and Fear: A European Approach to Human Rights and their Effect on Political Culture“. In Alston, Philip – Bustelo, Mara – Heenan, James (eds.). *The EU and Human Rights*, s. 117–144. Oxford: Oxford University Press, 1999.

reakce na životní podmínky,³² jsou tedy především strukturálně podmíněné (sociálně, ekonomicky, přírodně) a bývají vznášeny směrem k moci, v současné realitě zejména směrem ke státní moci, která by jejich naplnění měla zajišťovat a podle kvality jejich zajištění je nadto často hodnocena. Aby spravedlivé požadavky mohly být považovány za lidská práva, nemusejí být zcela v souladu s většinovým názorem (srov. trest smrti), ale měly by vyjadřovat dostatečně relevantní názorový proud. Z hlediska politického představuje ochrana lidských práv jeden z řady zájmů, který usiluje o prosazení, ale který se od ostatních liší rétoricky (přirozenost, spravedlnost) a obsahově.³³ Důležitý prvek tedy představuje prezentace požadavků jako lidskoprávních,³⁴ která na druhé straně může díky své srozumitelnosti, poměrné jednoduchosti a zdáním spravedlnosti dopomoci k prosazení daného zájmu.

Toto vymezení lidských práv se může aplikovat i v mezinárodní politické dimenzi, kde lidská práva představují jeden z prostředků k prosazení státních zájmů. Důslednou ochranou a prosazováním lidských práv může stát usilovat o zlepšení svého mezinárodního renomé, poukazováním na nedostatky jiných států se aktéři mohou snažit o tlak na zlepšení této situace a podobně. Význam rétoriky lidských práv v mezinárodním prostředí vzrůstá díky vývoji technologií sdělovacích prostředků, které bezprostředně prezentují utrpení kdekoliv na světě, a tak se utváří celosvětová senzitivita vůči porušováním lidských práv.³⁵

Nyní zpět k jedné ze základních pojmových neujasněností, již představují termíny lidská práva a základní práva. Asi nejrozšířenější pohled na tento rozdíl prezentují liberálové, pro něž lidská práva

³² V České republice zřejmě tlak na uznání práva na vodu jako lidského práva vnitřně vzniká (prozatím) nebude, ovšem v částech světa s nedostatkem pitné vody se požadavek na uznání práva na vodu objevuje.

³³ Snaží se o prosazení jisté představy ochrany lidské důstojnosti a života.

³⁴ Proto bych se zdráhal pokládat například Magna chartu za lidskoprávní dokument, třebaže materiálně některá práva z katalogu lidských práv obsahuje, avšak schází jí lidskoprávní rétorika. Ke klasifikaci koncepce či dokumentu za lidskoprávní tudíž nepostačuje obsah, ale nezbytná je i jeho prezentace a vnímání v dané době jako lidskoprávního.

³⁵ Jary, David. „Citizenship and Human Rights – Particular and Universal Worlds and the Prospects for European Citizenship“. In Smith, Denis – Wright, Sue (eds.). *Whose Europe? The turn towards democracy*, s. 207–231. Oxford: Blackwell Publisher, 1999, s. 216.

představují morální předpoklad, že lidské bytosti by měly být vnímány jako obdařené základními právy, která musí veřejná správa respektovat.³⁶ V tomto smyslu se jako vhodné jeví oddělení základních a lidských práv ve vztahu k jejich právní závaznosti, kdy lidská práva jsou pojmem z říše morálky, přičemž ta lidská práva, která se přetaví do podoby právního textu, mohou nést označení základní práva. V tomto směru se nese označení dokumentů jako Listina základní práva a svobod (České republiky) nebo Listina základních práva Evropské unie – tedy dokumentů s širokou škálou práva vtělených do podoby právního textu.³⁷ Jinými slovy – takový přístup obvykle považuje pojem „lidská práva“ za spjatý s deklaracemi a politicko-filosofickými pojednáními, zatímco termín „základní práva“ se týká těch lidských práva, která jsou garantována objektivním právem.

Existuje však i druhý pohled, jenž si jako dělicí kritérium nebere právní závaznost, ale důležitost práva. V tomto případě by lidská práva vystupovala jako pojem nejširší a základní práva by představovala jen ta skutečně nepominutelná práva, která by měla být dodržována vždy, za všech situací, a to třeba i při stavu války nebo jiného veřejného ohrožení či ohrožení života národa.³⁸ Základní práva v tomto smyslu jsou z lidských práva hierarchicky nejnvýše a představují nenarušitelné jádro

³⁶ Forsythe, David P. „Human Rights Studies: On the Dangers of Legalistic Assumptions“. In Coomans, Fons – Grünfeld, Fred – Kamminga, Menno T. (eds). *Methods of Human Rights Research*, s. 59–75. Antwerp – Oxford – Portland: Intersentia, 2009, s. 59.

³⁷ Pomiňme v tomto ohledu skutečnost, že Listina základních práva nabyla právní závaznosti až vstupem Lisabonské smlouvy v platnost, tedy po zhruba devíti letech existence. Nicméně její tvůrčové Listinu vytvářeli s motivací, že se původně právně nezávazná Listina postupem doby zahalí do hávu právní závaznosti.

³⁸ Pro členské státy Rady Evropy se například na základě Úmluvy na ochranu lidských práva a základních svobod jedná podle ustanovení článku 15 a příslušných článků dodatečných protokolů o právo na život, zákaz trestu smrti, zákaz mučení, zákaz otroctví a nevolnictví, zákaz trestu bez zákona a právo nebýt souzen a trestán dvakrát za stejný čin. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech na základě článku 4 činí absolutními stejná práva s výjimkou explicitního zákazu trestu smrti a práva nebýt souzen a trestán dvakrát za stejný čin, ovšem na druhé straně přidává zákaz věznění pouze pro neschopnost dostát smluvnímu závazku, právo na uznávání právní osobnosti a právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství.

liberálního demokratického státu. Jak lze ovšem vyzorovat z novelizací mezinárodních úmluv, pojetí toho, co je „základní“, se v čase proměňuje, tudíž ani obsah pojmu „základní práva“ není v žádném případě statický. Norberto Bobbio navíc upozorňuje, že vnímání toho, co je základní, se liší nejen v čase, ale i u různých civilizací.³⁹ Pojetí základních práv jako nejdůležitějších lidských práv narušuje, použijeme-li již výše uváděné příklady, Listina základních práv EU, která zahrnuje všechna běžná právem uznávaná lidská práva, ne pouze základní, tudíž jako by mezi právy nikterak nehierarchizovala.

Lze si povšimnout ještě jednoho rozdílu v užívání pojmů základní práva a lidská práva, a sice v závislosti na úrovni použití. Pojem základní práva se častěji vyskytuje v národních právních dokumentech (listinách), zatímco pojem lidská práva spíše v mezinárodních úmluvách. Tento rozdíl možná vychází z rozdílných ambic tvůrců daných dokumentů, jelikož národní ústavy a jejich listiny primárně míří na občany, jimž udělují základní práva, zatímco mezinárodní dokumenty mívají univerzalistické ambice, tudíž pojednávají o lidských právech.

Doposud jsem se nezabýval posledním z probíraných pojmů, a sice občanskými právy. Občanská práva, jak již samo jejich označení napovídá, se pojí se statusem daného člověka jako občana. Díky příslušnosti člověka k určitému politickému systému,⁴⁰ nejčastěji ke státu, získává občan práva, jimiž ne-občané nedisponují. Zatímco základní (lidské) právo nebýt mučen obvykle chrání všechny lidské bytosti (výkonné složky států by neměly mučit ani ne-občany), například občanské právo volit a být volen do národních zákonodárných těles obvykle cizinci nemají. Nutno podotknout, že status občanství stále není jedinou nutnou podmínkou pro výkon volebního práva, stále přetrvávají minimálně požadavky věku a mentálního zdraví. Nelze nezmínit, že pojem občanská práva má poněkud odlišné konotace v Evropě a ve Spojených státech amerických, kde se používá zejména ve spojitosti s bojem

³⁹ Bobbio, Norberto. *The Age of Rights*. Cambridge: Polity Press, 1996, s. 5–6.

⁴⁰ Novým fenoménem je občanství Evropské unie, které moderní exkluzivní spjatost občanství se státem narušilo. Ale v případě občanství EU se nejedná o pravé občanství, jelikož není občanstvím samo o sobě, ale odvozuje se od občanství států EU. Rovněž souhrn práv občanů EU není ve srovnání se státními katalogy příliš obsáhlý.

menšin (na základě rasy, pohlaví, sexuální orientace atd.) za rovnoprávnost a důraz je kladen jak na rozměr individuální, tak skupinový.

Obecně lze občanská práva definovat jako politická, ekonomická a sociální práva, která má každý občan jednoduše na základě toho, že je občanem, a která jsou obvykle právně zakotvena.⁴¹ Významný britský konzervativní myslitel Roger Scruton vypouští ve vztahu k právní ochraně slůvko obvykle a dává občanská práva do kontrastu s lidskými právy – jedná se o práva občanů (nikoliv všech lidí), která jsou právně chráněna (lidská práva se definičně nutně o právní ochranu neopírají).⁴²

Ve Spojených státech amerických se frekvence užívání pojmu občanských práv rozšířila zejména v 50. a 60. letech minulého století ve spojení s bojem tamního černošského obyvatelstva za rovnoprávnost. Vedle rasy a barvy se uznávají další kritéria, na základě nichž by se nemělo nikterak diskriminovat – například pohlaví, náboženské vyznání, národní původ či postižení. V současnosti se tedy občanskými právy rozumí právně zakotvená práva potřebná k užívání svobodného a rovného občanství. Před masovým rozšířením myšlenky rovného občanství v polovině minulého století se hovořilo o občanských a politických právech, neboť občanský status ještě nezaručoval plná politická práva (např. právo volit a být volen), jimiž dlouho disponovali pouze dospělí běloši. Občanská práva zahrnovala právo vlastnit majetek, náboženské svobody a svobodu projevu.⁴³

Zajímavé je podívat se na zásadní mezinárodněprávní dokument, a to na Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, jenž jakoby naznačoval výše načrtnutou dichotomii. Jenže při pohledu na ustanovení paktu zjistíme, že čistě práv občanů se týká pouze článek 25 (aktivní a pasivní volební právo a právo vstoupit za rovných podmínek do veřejných služeb své země), jinak pakt používá terminologii „každý“. Volební právo je tedy zároveň občanským a jistě i politickým právem

⁴¹ McLean – McMillan, *Oxford Concise Dictionary of Politics*, s. 78.

⁴² Scruton, Roger. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. 3. vyd. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007, s. 98.

⁴³ Altman, Andrew. „Civil Rights“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2013. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/civil-rights/>.

a dále pakt obsahuje práva, jež asi nelze považovat ani při extenzivním výkladu za čistě politická, ale u nichž zároveň použitá dikce nenaznačuje, že by se mělo jednat o právo občanské – viz např.: „Každá lidská bytost má právo na život.“⁴⁴

1.4 SVOBODA

Ani ohledně vymezení pojmu svoboda jako obvykle nepanuje shoda. Zatímco například Neubauer, Heater, Cranston, Milne, Inglehart či francouzská státověda pokládají pojem svoboda za negativní jako nezasahování, německá státověda obecně zastává názor, že pojem svobody zahrnuje negativní i pozitivní stránku, přičemž obě jsou v úzké vzájemné relaci.⁴⁵ Rozlišování svobody na negativní a pozitivní proslavil ve svém díle zejména filosof Isaiah Berlin, který v negativní svobodě spatřoval neexistenci překážek, bariér či omezení (tedy svoboda od, *freedom from*); vůči jednotlivcům se tedy například státní moc zdrží jakýchkoliv zásahů. Liberálové preferují osobní svobodu, proto se snaží silně omezit aktivity státu. Pozitivní svobodou se pak myslí možnost konat tak, aby osoba měla svůj život pod kontrolou a směřovala k sebe-naplnění (tedy svoboda k, *freedom to*). Pozitivní svoboda se nemusí týkat pouze jednotlivců, ale i skupin, případně jednotlivců jako členů daných skupin. Od státu neočekává pouze nezasahování, ale dosažení pozitivní svobody může vyžadovat i státní intervence. Zatímco negativní svoboda se zaměřuje na externí faktory, které by neměly do svobody jednotlivce nijak intervenovat, pozitivní svoboda se obrací k interním faktorům, k jednotlivci a jeho možnosti seberealizace. Existence negativní svobody ještě ale nemusí znamenat, že obdařená osoba ji má možnost využít, ve skutečnosti se tedy může jednat jen o formální svobodu bez skutečné možnosti její realizace. Pozitivní svoboda naopak počítá se stavem, kdy externím možnostem odpovídají schopnosti jednotlivce, takže může dojít k jeho seberealizaci. K nejvýznamnějším zastáncům negativní svobody se řadil John Stuart Mill, autor díla *O svobodě*. Podle něj stát vyjadřuje svou moc skrze právo, tudíž

⁴⁴ Článek 6, odstavec 1 MPOPP.

⁴⁵ Blahož, *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*, s. 41–43.

jednotlivec je svobodný hlavně v prostorech, které státní moc neupravuje, případně kde se zavázala nezasahovat. Právo usiluje o vytvoření systému omezení, v rámci nějž se skrze omezení jistých aspektů svobody dosáhne maximalizace svobody jako celku. K proponentům pozitivní svobody se řadil třeba Karel Marx, jenž měl za to, že absence právního omezení nám ještě nedává moc cokoliv dělat.⁴⁶

S dichotomií pozitivní a negativní svobody nesouhlasil například americký právní filosof Gerald MacCallum, jenž tvrdí, že existuje jediný koncept svobody, v jehož rámci na subjekt nedopadají jistá omezení nebo omezující podmínky něco konat. Svoboda je tak pro něj triadickým vztahem, tedy vztahem mezi třemi komponenty: (1) jednotlivcem; (2) omezujícími podmínkami či překážkami a (3) konáním nebo stavem, o němž se usiluje. Vyjádřeno formálněji ve výše vysvětlených pojmech – X je svobodný od Y k ϕ .⁴⁷

Osobně jsem nabył dojmu, že většinou se při použití slova svoboda má na mysli hlavně její negativní aspekt (svoboda od něčeho), tedy svoboda se v mainstreamovém jazyce používá jako označení pro prostor, v rámci nějž by se neměla uplatňovat omezení.

⁴⁶ Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, s. 260–262; Carter, Ian. „Positive and Negative Liberty“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2013. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/liberty-positive-negative/>.

⁴⁷ Carter, *Positive and Negative Liberty*; McLean – McMillan, *Oxford Concise Dictionary of Politics*, s. 206–208.

Kapitola 2

LIDSKÁ PRÁVA POHLEDEM VYBRANÝCH SPOLEČENSKOVĚDNÍCH DISCIPLÍN

Na úvodní poznámky ohledně výzkumu lidských práv se naváže stručným přehledem toho, jak se na problematiku lidských práv dívají jednotlivé společenskovední disciplíny a co a jakým způsobem zkoumají. Mezi vítaný a obohacující trend posledních zhruba třiceti let patří interdisciplinární pojednání a také využití kvantitativních metod, či ještě lépe smíšených metod. V ideálním případě se pak oba trendy protnou v interdisciplinární studii za využití na sebe navazujících a ovlivňujících se jak kvalitativních, tak kvantitativních přístupů. Příklady druhých jmenovaných rozebírá samostatná subkapitola nazvaná Měření lidských práv. Lidská práva a výzkum jsou v dialektickém vztahu, zatímco drtivá většina článků se zabývá lidskými právy jakožto objektem výzkumu různých společenskovedních disciplín, závěrečná část této kapitoly se pro uzavření kruhu podívá, kterak lidská práva přímo ovlivňují výzkum.

Todd Landman se zaměřuje na oblast sociálních věd jako na jeden celek a z různých studií různých disciplín abstrahuje celkem tři hlavní proudy společenskovedního výzkumu – racionalismus, strukturalismus a kulturalismus. *Racionalismus* pohlíží na problematiku lidských práv poněkud s nedůvěrou, k subjektům přistupuje jako k racionálním aktérům se zájmy, kteří usilují o jejich co nejefektivnější dosažení, aby maximalizovali svůj užitek. K zajímavým nástrojům racionalistů patří používání teorie her pro rozkrývání chování aktérů a jejich preferencí při činnostech souvisejících s ochranou a podporou lidských práv. Teorie her se uplatnila například v demonstrování, že demokratický kolaps i demokratická tranzice vyvěrají ze strategické interakce dominantních aktérů politických systémů v daném čase. Racionalismus vychází ze série předpokladů a svět vidí optikou jednotného aktéra, ať už jím je

jednotlivec, či stát. Naproti tomu *strukturalisté* se zaměřují na holistické aspekty společnosti a snaží se zohlednit interdependentní vztahy mezi jednotlivci, skupinami, institucemi a organizacemi. Struktury omezují nebo usnadňují sociální akce, takže jednotliví aktéři nejsou sami o sobě schopni mít výsledky zcela pod kontrolou. Struktury vztahů utvářejí jejich identity, zájmy a interakce. Namísto logiky výhodnosti (či logiky výsledků), již aplikují při snaze o porozumění volbám a chování států racionalisté, strukturalisté uplatňují logiku vhodnosti, v rámci níž se berou do úvahy očekávání, která byla vytvořena zřízením například mezinárodních institucí. S obrovským zjednodušením by se dalo nepřesně říci, že zatímco extrémní racionalisté vidí v různých událostech výsledek voleb zainteresovaných aktérů, extrémní strukturalisté by řekli, že se jedná o výsledek rozsáhlých historicky zakořeněných struktur, s nimiž jednotlivci mnoho nesvedou. Trochu mimoběžně stojí *kulturalismus*, jenž si bere od strukturalismu jeho širokou holistickou optiku. Posléze však klade důraz nikoliv na síť vztahů a institucí, ale spíše na sdílené významy a porozumění či na normy, jež vznikají mezi subjekty a státy i mezi subjekty a mezi státy. Zájmy jednotlivců nelze podle kulturalistů vidět v izolaci, ale v kontextu sdílených významů a vztahů, které umožňují existenci lidských společenství, jež drží pohromadě díky různým sociálním pravidlům. Racionalismus, strukturalismus a kulturalismus na sebe různě reagují a obohacují se navzájem, tudíž postupně dochází k prolínání těchto přístupů a vyšší prostupnosti hranic mezi nimi.⁴⁸

2.1 POLITICKÉ VĚDY

Po několik staletí spadala problematika lidských práv pod doménu právní a politické filosofie, případně právní teorie, které svorně řešily otázky jako například, co jsou to lidská práva a proč je lidé vlastně mají, jaký je jejich vztah ke svobodě, kdy mohou být omezena a podobně. Politologické a mezinárodněvztažné empirické studie stavějící na tom, že lidská práva byla vtělena do právních textů, a tudíž „existují“, se objevují relativně nedávno (pravidelněji až po druhé světové válce), nicméně

⁴⁸ Landman, Todd. *Studying Human Rights*. New York: Routledge, 2006, s. 36–57.

především v novém tisíciletí se docela dynamicky rozvíjejí. Například podle Freemana⁴⁹ politologie a mezinárodní vztahy dlouho opomíjely výzkum lidských práv ze dvou důvodů – jednak svým důrazem na pozitivismus, který usiluje o eliminaci etických soudů, jež hodnotí jako nevědecké a subjektivní; a jednak kvůli dominanci realistického paradigmatu, které se v politice zaměřuje na otázky moci, přičemž morální úvahy, včetně úvah o lidských právech, považuje pouze za marginální.

Dlouhou dobu dominantní racionalistické a realistické perspektivě předcházelo na začátku 20. let období nauky veřejného práva, jež se zabývala komparativním konstitucionalismem a komparativní analýzou institucionálního designu v dosti formálním pojetí, když ji zajímalo zejména právní zakotvení ochrany práv. Behavioralistická revoluce 30. a 40. let 20. století posunula politologický výzkum směrem od normativních otázek a z hodnot vycházejícího výzkumu směrem k pozorovatelným a měřitelným rysům lidských bytostí a společností ve snaze odhalit empirické pravidelnosti a formulovat zobecnění v podobě „společenských zákonů“. Lidská práva do této koncepce příliš nezapadala, objevovala se jako téma výzkumu zřídka, maximálně jako součást pojednání o politickém násilí a státní represí, avšak ani tady nebyl přejat jazyk práv. Výzkum lidských práv nekvetl ani za následujícího období realismu a racionalismu, které vycházejí z koncepce unitárních aktérů jednajících na základě vlastních zájmů. Lidskoprávní ohledy se braly v potaz pouze tehdy, když jednání podporující lidská práva bylo vnímáno v souladu se zájmy daného aktéra.⁵⁰

V jedné z mála výslovně lidskoprávních politologických prací oné doby Richard Claude v polovině 70. let popsal lidskoprávní vývoj ve Francii, Británii a Spojených státech a tvrdil, že při vývoji směrem k vyspělému lidskoprávnímu režimu se musí vyřešit čtyři problémy: zajištění politické svobody, právní garance práv, zajištění práva na rovnou občanskou politickou participaci a uznání a implementace sociálních a hospodářských práv. Vývoj vyspělého lidskoprávního režimu se úzce pojí s ekonomickou základnou, konkrétně s kapitalistickým systémem a soukromým vlastnictvím. Tržní výměna vyžadovala právní jistotu,

⁴⁹ Freeman, Michael. *Human Rights*. Cambridge: Polity Press, 2005, s. 78 a 95.

⁵⁰ Landman, Todd. „Empirical Political Science and Human Rights“. *Essex Human Rights Review*, roč. 5, č. 1, 2008, s. 1–2.

tedy vědomí, že v případě porušení dohodnutých podmínek existuje možnost se takového porušení dovolat a situaci následně napravit. Jednotlivá vydobytá práva se postupně udělovala nejen privilegovaným skupinám, jež si je byly schopny zajistit, ale celé populaci. Ruku v ruce s tím musel fungovat centrální státní aparát, jenž by dokázal regulovat a spravovat stále komplexnější systém práv. Claude a Strouse připojují zajímavé zjištění, že překotný ekonomický růst má negativní vliv na politická práva. Rozvíjející se státy tudíž často stály před zapeklým dilematem mezi ochranou občanských a politických práv a rychlým hospodářským vzestupem. Jiní autoři (např. J. Donnelly) situaci neviděli podobně kriticky a domnívali se, že k porušením lidských práv může docházet pouze dočasně, jelikož hospodářský rozvoj povede k uspokojení základních potřeb, snížení nerovnosti a následně i k ochraně občanských a politických práv. Není jisté, že politická represe je nezbytnou podmínkou k ekonomickému růstu.

Stále populárnější téma politologického výzkumu představují studie sociálních hnutí a jejich vlivu na ustavení lidskoprávních režimů. Vztah mezi sociálními hnutími a právy je dialektický – hnutí usilují o práva a práva je zároveň posilují. Podle Fowerakera a Landmanna ale sociální hnutí nutně k ustavení lidskoprávního režimu nevedou, naopak někdy se ukáží dokonce jako kontraproduktivní a přispějí ke zvýšení represe. Důležitou proměnnou ve vztahu sociálních hnutí a kvalitního lidskoprávního režimu hraje nezávislé, kompetentní a nezkorumpované soudnictví. Zásadní role v posilování sociálních hnutí a lidskoprávních režimů se přisuzuje diskurzu práv, jenž může být využit různými skupinami usilujícími o uznání a posílení (jako například hnutí za ženská práva, práva etnických menšin či domorodců), přičemž paralelní odvolání se na práva vytváří pouto solidarity mezi jednotlivými hnutími a případná spolupráce posílí jejich vyjednávací sílu.⁵¹

Nový vítr do výzkumu lidských práv přinesla 70. léta 20. století, když americký prezident Jimmy Carter zařadil lidská práva do své zahraničněpolitické agendy, a ta se tak stala důležitou součástí reality mezinárodních vztahů. V této ranější fázi teoreticky podchytil fungování ochrany lidských práv v mezinárodním prostředí například J. Donnelly skrze teorii režimů, přičemž mezinárodní režim lidských práv výstižně

⁵¹ Freeman, *Human Rights*, s. 78–83.

charakterizuje jako relativně silný propagační, relativně slabý implementační a nedostatečný vynucovací.⁵² Teorie mezinárodních vztahů lidská práva začala více zohledňovat právě poté, co se objevila jako nástroj zahraniční politiky obou mocenských bloků v průběhu studené války. Autoři se tázali na roli lidských práv v zahraniční politice – zda se jejich standardy vtělenými do norem mezinárodního i domácího práva státy cítí ve své zahraniční politice skutečně vázány. Institucionalistické přístupy k politice jdou ruku v ruce s postupující mezinárodní kodifikací lidskoprávních standardů. Badatelé znovuobjevují význam práva a zajímají se, zda zakotvování lidských práv státy a jednotlivce omezují v jejich aktivitách. Významný proud publikací se snaží zjistit, proč státy mezinárodní úmluvy o lidských právech podepisují – na základě idealistických úvah, jelikož jsou přesvědčeni, že je to tak správné? Nebo spíše na základě racionálních kalkulací, jelikož vědí, že mezinárodní lidskoprávní režimy nejsou dostatečně efektivní, tudíž ačkoliv danou úmluvu podepíší, tak jim konformita s ní nebude s velmi vysokou pravděpodobností proti jejich vůli vnucena a zároveň slíznou reputační smetanu, protože podepisovat a ratifikovat mezinárodní úmluvy o lidských právech patří v současném světě k bontonu?

Postupem času se stále více uplatňují komparativní studie s lidskoprávní tematikou, bují také kvantitativní přístupy a výzkum lidských práv se stává „normální“ součástí politické vědy. Tato slova dokumentuje i skutečnost, že v roce 2001 byla v rámci American Political Science Association (APSA) zřízena Lidskoprávní sekce, jež čítá přes čtyři stovky členů, kteří se scházejí na výroční konferenci APSA a pořádají vlastní panely. Podobnou trajektorii vývoje zaznamenaly i různé mezinárodní politologické asociace, které přivítaly lidská práva jako legitimní téma výzkumu. Vznikají rovněž kritičtější studie, jež berou mezinárodní lidskoprávní smlouvy jakožto standard, proti němuž se poměřuje skutečné chování států, a v drtivé většině případů se konstatuje propast mezi *de iure* závazky a pozdějším stavem *de facto* naplnění těchto závazků. Zatímco právník by se často spokojil s konstatováním, že tato mezera v očekáváních a realitě existuje, politolog se ji snaží pochopit, případně vysvětlit a zjistit, jak se liší stát od státu a proč.

⁵² Donnelly, Jack. „International Human Rights: A Regime Analysis“. *International Organization*, roč. 40, č. 3, 1986, s. 619. Blíže viz kap. 5.3.

V novějších racionalistických přístupech, jež se snaží oprostit od otázek utrpení a morálního pobouření nad nespravedlností, se hledají důvody, proč jednotlivec nebo stát způsobuje porušení lidskoprávních norem. V posledních letech vznikají nové a nové datové soubory, které zkoumají kvalitu dodržování lidských práv v různých zemích či oblastech a v různých časech. Když se datové soubory různých výzkumů pospojují, vznikne již nesmírně bohatá databanka údajů, která umožňuje ekonometrické měření empirických vztahů. Na základě dosavadních poznatků lze například konstatovat (intuitivně předpokládanou) silnou pozitivní souvislost mezi ochranou lidských práv a úrovní demokracie, ale třeba také stupněm hospodářského rozvoje. Naopak negativní důsledky na kvalitu dodržování lidských práv mají (opět zcela předvídatelně) události jako občanská válka, zapojení do mezinárodního konfliktu, avšak rovněž charakteristika země jakožto státu s početnou populací. Silnou pozici si vybudovaly i od racionalistických přístupů zcela odlišné kulturalistické přístupy, které zajímá, jak jsou lidská práva sociálně konstruována a jak je jazyka lidských práv a jejich rámování využíváno sociálními hnutími bojujícími za lidská práva. Kulturalistické přístupy zdůrazňují, že sílu norem a idejí je třeba brát vážně a nelze se spokojit s prostou strategickou kalkulací států.⁵³

Pozoruhodnou politologickou výzkumnou větev představují pojednání o roli lidských práv během přechodů směrem k demokratickým režimům. Různé práce například zkoumají, nakolik důležitým tématem lidská práva byla k mobilizaci obyvatelstva a stmelení opozičních hnutí.⁵⁴

Oblíbeným tématem výzkumu se stala rovněž problematika kompatibility s mezinárodními smlouvami. Do jaké míry státy dodržují standardy mezinárodních lidskoprávních úmluv a do jaké míry se snaží své provinění konstatované orgánem dohlížejícím na dodržování úmluvy napravit? Jak se liší míra kompatibility v závislosti na režimu, úrovni demokracie, hrubém domácím produktu, počtu obyvatel, právní tradici, geografické přínaležitosti ke světovému regionu atd.? I těmito ošemetnými

⁵³ Landman, *Empirical Political Science and Human Rights*, s. 2–4.

⁵⁴ V českém prostředí viz např. Holzer, Jan. „Lidská práva – postkomunistická zkušenost“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 65–81. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.

otázkami se budou zabývat další nosné části knihy. Nyní však podávám alespoň kusý a výběrový přehled přístupů a témat v rámci jiných sociálněvědních disciplín, jimiž se dále hlouběji nezabývám.

2.2 ANTROPOLOGIE

Důležitým počinem, a to dokonce i praktickým, do lidskoprávní nauky přispěla Americká antropologická asociace (dále AAA), jejíž výkonná rada v roce 1947 zaslala kritické vyjádření Komisi OSN pro lidská práva k připravované Všeobecné deklaraci lidských práv. Deklarace podle AAA vyjadřuje respekt pro osobnost jednotlivce jako takového a jeho právo na co nejplnější rozvoj jako člena společnosti, nicméně selhává v tom, že neprojevuje dostatečný respekt k jiným kulturám světa než západoevropským a americkým. Lidé po celém světě svorně řeší ty samé problémy přežití, života ve společnosti, politické regulace skupinového života, snaží se pochopit svět a uspokojit své estetické tužby, nicméně každá společnost se s těmito problémy vyrovnává jiným způsobem. V pozadí intervence antropologů lze cítit značně kritický pohled na obsah a vytváření Všeobecné deklarace. V západní Evropě a Spojených státech amerických uspěly filosofické systémy, jež v oblasti hodnot a cílů zdůrazňují jejich absolutní povahu. Definice svobody, koncepty povahy lidských práv apod. jsou konstruovány úzce a nepřipouštějí alternativy. V dobách západní expanze a ekonomické exploatace se milionům lidí upíralo právo na spravování vlastních záležitostí, osobnosti podrobených byly demoralizovány a lidská práva pošlapávána. Nově nastoleným hodnotám původní národy nerozuměly, naopak učení jejich náboženských systémů, které se předávalo odnepaměti z pokolení na pokolení, bylo označeno za pověry, nepravdy a nemorálnosti. AAA tudíž navrhl, aby autoři Všeobecné deklarace vzali v potaz následující tři výsledky výzkumu lidské psychologie a kultury: (1) Jednotlivec rozvíjí svou osobnost v rámci své kultury, tudíž respekt k individuálním odlišnostem zahrnuje i respekt ke kulturním rozdílům. Nelze plně rozvíjet lidskou osobnost, pokud jedna vládnoucí skupina vštěpuje skupině ovládané, že její způsob života je podřadný. Lidé se mohou „naučit“ jiné kultury, rozdíly v kulturách spočívají v různých stupních komplexity a bohatosti

obsahu kultury, jež jsou dány historickým vývojem, nikoliv biologicky predeterminovány; (2) Respekt k rozdílům mezi kulturami potvrzuje také vědecký fakt, že neexistuje žádná technika, na jejímž základě bychom mohli kultury kvalitativně hodnotit; (3) Standardy a hodnoty jsou kulturně relativní, jakýkoliv pokus formulovat postuláty, jež vyrůstají z přesvědčení nebo morálních norem jedné kultury, umenšují aplikovatelnost jakékoliv deklarace lidských práv na celé lidstvo. Ideje o dobru a zlu, správném a špatném nalezneme ve všech společnostech, byť se v konkrétních představách liší. Lidské právo v jedné společnosti může být považováno za antisociální v jiné společnosti, či dokonce i ve společnosti stejné, ale v jiném historickém období. Deklarace práv v 18. století se přijímaly relativně jednoduše, protože se jednalo o deklarace práv člověka žijícího v daném státu,⁵⁵ nikoliv celoplanetární prohlášení, o něž usiluje OSN. Indonésan, Afričan, Ind nebo Číňan nebude podle amerických antropologů považovat Všeobecnou deklaraci za přesvědčivou, protože obsahuje především práva a aspirace uznávané jinými kulturami. Společnosti, jejichž uznávané hodnoty nebyly ve Všeobecné deklaraci zohledněny, se nemohou takového režimu plně účastnit. AAA se domnívá, že celosvětové standardy svobody a spravedlnosti musejí být založeny na principu, že člověk je svobodný, pouze pokud žije tak, jak jeho společnost definuje svobodu, a pokud má práva jako člen dané společnosti. Lidé by měli mít právo žít v souladu se svými tradicemi a toto právo by mělo být do navrhované Všeobecné deklarace zahrnuto.⁵⁶

Tehdejší americká antropologická komunita však se svou asociací plně nesouhlasila a našli se i kritikové postoje, jež proklamovala AAA. Oponentům se zejména nelíbil až přílišný hodnotový relativismus a nevědeckost celého angažmá. Julian H. Steward se zdráhá akceptovat, že by vyjádření asociace antropologů schvalovalo například politické systémy, kde bují rasová diskriminace, nebo vykořisťování původních obyvatel euro-americkým imperialismem. Steward se domnívá, že lze

⁵⁵ Takže třeba i vznosné dokumenty typu americké Deklarace nezávislosti či Listiny práv mohly být sepsány lidmi, kteří vlastnili otroky, protože otrokářství bylo součástí uznávaného společenského pořádku.

⁵⁶ The Executive Board, American Anthropological Association. „Statement on Human Rights“. *American Anthropologist*, roč. 49, č. 4, 1947, s. 539–543.

buď tolerovat všechny politické systémy a držet se zpět, nebo bojovat s netolerancí ve všech jejich formách. Pokud se rozhodneme netolerovat úplně vše, pak některé kulturní hodnoty neschvaluje, nicméně samotné vyjádření obsahuje, že nemáme žádnou vědeckou bázi pro činění jakýchkoliv hodnotových soudů. Steward zakončuje své krátké pojednání konstatováním, že AAA již překročila svou vědeckou roli.⁵⁷ S tím se plně ztotožňuje také H. G. Barnett,⁵⁸ jenž v silně kritickém tónu označuje vyjádření AAA za zpochybňující její status vědecké organizace. Podle Barnetta nelze mít k otázce lidských práv vědecký přístup, protože nelze vědecky přistupovat k hodnocení lidských vztahů z hlediska absolutního hodnotového systému. Barnett kritizuje přístup, kdy antropologové analyzují kulturu dané společnosti z pohledu, jako by věděli, co je pro ni nejlepší. Nelze být zároveň vědcem a moralistou. Další problém vidí Barnett v tom, že vyjádření antropologů volá po relativistickém pohledu, ale činí tak z americké perspektivy a jejího hodnotového podhoubí. Barnett se následně věnuje zpochybnění všech tří hlavních principů vyjádření a svůj komentář zakončuje skeptickým zvoláním, které stojí za odcitování: „Především si nenalhávejmen, že při definování toho, co je správné, pravdivé a spravedlivé, stavíme na pevných základech současného vědeckého poznání lidstva.“⁵⁹

V současnosti má AAA Výbor pro lidská práva, mezi jehož cíle patří například propagace a ochrana lidských práv. Antropologové zdůrazňují důležitost kulturních rozdílů, ale zároveň často také podporují ohrožené kultury, domorodé obyvatelstvo a jeho územní požadavky a zasazují se o nediskriminaci původních obyvatel.⁶⁰

Antropologové se ke studiu lidských práv dostali zejména skrze výzkumy domorodých kmenů a původního obyvatelstva, které se stávalo obětí rozsáhlých porušování lidských práv ze strany vládnoucích režimů. Vědecky ospravedlnitelným tématem antropologického bádání

⁵⁷ Steward, Julian H. „Comments on the Statement on Human Rights“. *American Anthropologist*, roč. 50, č. 2, 1948, s. 351–352.

⁵⁸ Barnett, H. G. „On Science and Human Rights“. *American Anthropologist*, roč. 50, č. 2, 1948, s. 352–355.

⁵⁹ Překlad autor, v originále: „Above all, let us not delude ourselves that in defining the right, the true, and the just we are building upon, the firm foundation of the present day scientific knowledge of Man.“ Ibid., s. 355.

⁶⁰ Nickel, *Human Rights*.

začala být například otázka, jak koncepce práv fungují v různých kulturách a jak různé kultury přijímají cizí myšlenky. Od původního odmítání kritického přístupu se antropologové postupně distancovali a začali se vyjadřovat ke státním politikám, jež měly negativní důsledky pro domorodé obyvatelstvo. Antropologové nicméně neschvalují ani abstraktní univerzalistické moralistické lidskoprávní diskurzy, jež ignorují místní kulturní kontext. Podle Richarda Wilsona lidskoprávní diskurz, který se snaží o autoritativní objektivitu, paradoxně dehumanizuje jeho subjekty, přičemž úkolem antropologie je soustředit se na jedince a jeho kulturní, sociální a politický kontext.⁶¹

2.3 SOCIOLOGIE

Sociologie si svou cestu k otázce lidských práv hledala také docela zdalouhavě, což například Bryan Turner vysvětluje dlouho přetrvávajícím ideovým vlivem velikánů jako K. Marxe, É. Durkheima či M. Webera, kteří kritizovali myšlenku univerzálních práv. Převažující kulturní relativismus a rozlišování mezi fakty a hodnotami stály v těžko smířitelném rozporu s klasickou tradicí přirozenoprávního základu pro diskurz práv. Turner ale upozorňuje na vývoj v organizaci národních států, globalizaci politických otázek, transformaci rodinného života a změny v medicíně, které přitáhly lidská práva do popředí společenské a politické debaty. Sociologie doposud pracovala spíše s konceptem občanství, ale ten spočíval v příslušnosti k národnímu státu, kdežto koncept lidských práv toto omezení neměl a pro postžení nového vývoje, v němž trendy a spolupráce překračují hranice, se zdál být vhodnějším. Turner postavil svou analýzu práv na konceptu lidské slabosti, zejména tělesné zranitelnosti, ošidnosti sociálních institucí a teorii morálního soucítění. V lidské slabosti či zranitelnosti Turner vidí univerzální lidský rys, jenž je dále znásoben vratkou a nejistou povahou sociálních institucí. Lidskou zranitelnost měla utlumit právě instituce práv, která by lidské bytosti pomohla chránit před nehostinnými ontologickými nejistotami. Ze sociologického hlediska tak práva představují společenské nároky na institucionalizovanou ochranu. Díky kolektivnímu

⁶¹ Freeman, *Human Rights*, s. 92–94.

soucítění pro těžký úděl méně šťastných vznikají morální komunity, které práva podporují a snaží se o jejich prosazení. Morální komunity čím dál více získávají nadnárodní charakter. Turner považuje institucionalizaci lidských práv skrze OSN za důležitou součást sociálního procesu globalizace, přičemž na lidská práva se dívá jako na globální ideologii. Racionalizace společnosti podlomila náboženské a metafyzické základy práva a práv a postupující sekularizace s sebou přinesla i rozmach přístupů jako pozitivismus a relativismus. V tomto kontextu OSN svou Všeobecnou deklaraci transformovala metafyzický koncept přirozených práv v sekulární koncept lidských práv. Ze sociologického hlediska ale lidská práva představují pouze sociální fakta bez inherentní hodnoty, v nichž lze nejlépe spatřovat prostředek k ochraně zranitelných lidských bytostí.⁶² Turnerovo pojetí vyvolalo i kritické reakce. Podle zastánce sociálněkonstruktivistického přístupu Malcolma Waterse je univerzalita lidských práv pouze společenskou konstrukcí a institucionalizace lidských práv jen reflektuje převládající rovnováhu politických zájmů. Rozšíření lidskoprávního diskurzu nelze podle Waterse vysvětlit Turnerovou lidskou zranitelností a institucionálními hrozbami, ale prosazováním třídních zájmů. Vytváření a prosazování Všeobecné deklarace lidských práv vysvětlují čtyři soubory zájmů: zájem vítězných spojenců po druhé světové válce stigmatizovat a potrestat poražené státy, zájem mocností zpochybnit legitimitu nepřítele během studené války, zájem velmocí intervenovat do záležitostí jiných států a zájem znevýhodněných skupin dožadovat se práv vůči státu.⁶³

Zajímavě odůvodňuje opoždění výzkumu svobody, poťazmo lidských práv, z pohledu sociologie nestor sociálních věd Zygmunt Bauman, který ve své knize *Svoboda* vysvětluje, že svobodná vůle a jedinečnost každého člověka byly považovány za produkt přírody, a nikoliv za následek společenského uspořádání, a i z tohoto důvodu se pozornost sociologů zaměřovala na nesvobodu, která tím pádem musela být nepřirozená. V hlavním proudu sociálních teorií byly úvahy o „sociálním podmiňování“ jen velmi okrajové a nerozváděné.⁶⁴

⁶² Turner, Bryan S. „Outline of a Theory of Human Rights“. *Sociology*, roč. 27, č. 3, 1993, s. 489–512.

⁶³ Freeman, *Human Rights*, s. 83–85.

⁶⁴ Bauman, Zygmunt. *Svoboda*. Praha: Argo, 2003, s. 12.

Podle Rhody Howard silně ovlivňuje schopnost společnosti naplňovat lidská práva její sociální struktura. R. Howard považuje za zásadní příčinu porušování lidských práv sociální a politickou nerovnost, již se snaží vysvětlit za pomoci strukturalistického přístupu. Ve své studii se zaměřila na Afriku, kde identifikovala tři důležité ekonomické okolnosti – koloniální dědictví těžby a pracovního vykořisťování, extrémně zranitelnou pozici v rámci světové ekonomiky a ovládnutí jednotlivých ekonomik státem a vládnoucími třídami. Kombinace těchto faktorů spolu s dalšími, jako jsou třeba nízká úroveň vzdělanosti podřízených subjektů či kultura, vedla k jejich snížené schopnosti organizovat se ve větší hnutí a postavit se autoritářským vládám. M. Freeman kritizuje strukturalistické přístupy k porušením lidských práv a rozmachu lidskoprávních ideologií tohoto typu na základě neschopnosti poskytnout etické ospravedlnění lidských práv.⁶⁵

V poslední době se sociologové s existencí dominantního právního diskurzu v oblasti lidských práv smířili a navrhují cesty, jak tohoto stavu využít k posílení ochrany lidských práv. Judith Blau a Alberto Moncada navrhují nerozlišovat mezi porušeními práva lidských práv a humanitárním právem a využít k nápravě nekalostí z celého vějíře nabízejících se možností. Existuje široká škála lidského utrpení a situace by neměla vyšumět do ztracena jen z toho důvodu, že neexistuje individuální škůdce, jako tomu bývá například v případě hospodářských a sociálních práv. Jinými slovy, proti mnohem více případům porušení lidskoprávních standardů by mělo být možné se bránit prostřednictvím soudních žalob.⁶⁶ Před přílišným spoléháním se na právní nástroje však varují například John Hagan a Ron Levi, kteří upozorňují, že právní intervence nemusejí patřit zrovna k politicky progresivním reakcím. Vůle podpořit právní řešení situace v mezinárodním prostředí totiž závisí na rozložení moci mezi státy a uvnitř klíčových států. Hagan s Levim se rovněž domnívají, že čím dál rozšířenější používání právního jazyka v problematice lidských práv může znamenat nevýhodu pro disciplíny jako třeba antropologie, které usilují zejména o kontextualizaci socioekonomických podmínek při porušování lidských práv. Hlasům,

⁶⁵ Freeman, *Human Rights*, s. 85–90.

⁶⁶ Blau, Judith – Moncada, Alberto. „It Ought to Be a Crime: Criminalizing Human Rights Violations“. *Sociological Forum*, roč. 22, č. 3, 2007, s. 364–371.

kteří nepoužívají právní jazyk a prostředky, tedy hrozí marginalizace. Situace pokročila natolik, že z práva se stalo hlavní institucionální fórum už při samotné artikulaci útrap a porušování lidskoprávních norem. Nejenže forma se stává důležitější než obsah, ale forma samotná se dokonce přeměňuje v podstatu. Právo však může být uplatňováno nejen u soudů, mnohdy se nabízí snad i z pohledu oběti přijatelnější cesta skrze dosažení spravedlnosti u komisí pravdy nebo odškodněním. Zejména u těchto nikoliv čistě právních prostředků se na scénu dostává nutná kooperace s politickou reprezentací. V případě mezinárodních trestních soudů je důležitost kontextu ještě významnější. Mezinárodní soudy musí vybalancovat působení zainteresovaných států, veřejného mínění, dalších expertů zapojených do procesů (například forenzních znalců, sociálních pracovníků, demografů či statistiků) a sdělovacích prostředků, jejichž interakce mají zásadní význam pro získání prestiže a důvěry, ale také rozpočtových prostředků a nezbytné kooperace, aby jejich činnost nepřišla vniveč. Sociologická reflexe tématu lidských práv se podle Hagana a Leviho vlivem posilování role práva zúžila a rovněž sociologové při upozorňování na problémy používají právních výrazových prostředků. Právo se tak i pro sociology stává spíše prestižním a silným spojencem než předmětem studia.⁶⁷ Podobně jako v případě politologů, rovněž sociologové projevují zvýšenou pozornost vůči roli sociálních hnutí.

Z letného náčrtu vývoje sociologické reflexe lidských práv můžeme vypožorovat, že od objektivistických snah popsat a analyzovat vývoj se texty posunuly k vyšší kritičnosti.

2.4 PSYCHOLOGIE

Mnoho zajímavých poznatků může do lidskoprávního výzkumu přinést i psychologie, například se svým konceptem soucitu. Globalizace a technologické inovace způsobily, že některá zásadní porušení lidských práv sledujeme skutečně v přímém přenosu a obrazy utrpení z jiné části světa mohou přispět u obyvatelstva vlivného státu k tlaku

⁶⁷ Hagan, John – Levi, Ron. „Justiciability as Field Effect: When Sociology Meets Human Rights“. *Sociological Forum*, roč. 22, č. 3, 2007, s. 372–380.

na domácí vládu, který se přetaví v akci proti lidskoprávně se provinivšímu státu. V mnoha různých knihách se dočteme o stále se zvyšující citlivosti vůči porušením lidských práv kdekoliv na světě. Psychologie dále přispívá studiemí osobností pachatelů rozsáhlých porušení standardů lidských práv.⁶⁸ Další příklad aplikace psychologických teorií představuje tzv. teorie obětího beránka říkající, že frustrované osoby mají tendenci ke zvýšené agresivitě vůči původci jejich frustrace. Pokud ze všemožných důvodů není možné si na „původci zla“ zlost vybit, obrátí se agrese na jiný objekt, obvykle snáze dostupný, ve slabším postavení a s nevalnou reputací. Tyto charakteristiky často vystihují například etnické menšiny, proti nimž se iracionální agrese ze strany frustrovaných subjektů obrací. Velký přínos pro pochopení chování jednotlivců znamenají psychologické experimenty, které například ukázaly, že „běžní“ morální jednotlivci jsou povětšinou konformní se standardy své skupiny, případně s pokyny skupinových autorit, ačkoliv by jednali v rozporu s vlastními morálními hodnotami.⁶⁹ Mezi jeden z nejznámějších psychologických pokusů patří takzvaný stanfordský vězeňský experiment ze 70. let minulého století, jímž se proslavil profesor Philip G. Zimbardo.⁷⁰ Skupiny dobrovolníků fingovaly vězeňské prostředí a jednotlivé osoby působily v rolích dozorců a vězňů. Většina zúčastněných se však do své role natolik vžila, že experiment se zvrhl až v psychický teror a musel být předčasně ukončen. Dozorcí si vychutnávali svou úlohu lidí s mocí nad ostatními, ale pozoruhodné výsledky přineslo zejména pozorování chování vězňů, z nichž někteří pasivně přijímali svou roli podřazených subjektů, a dokonce pomáhali dozorcům proti odbojným vězňům. Stanfordský experiment ukazuje paralely s nedávným skandálem týrání vězňů ze strany amerických dozorců v irácké věznici Abú Ghrajb. Zatímco americké úřady se snažily špatné zacházení s vězni omluvit chybami několika brutálních jednotlivců, Zimbardovy poznatky spíše naznačují, že se jedná o selhání systému

⁶⁸ Viz např.: Zimbardo, Philip. *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House, 2008.

⁶⁹ Freeman, *Human Rights*, s. 90–92.

⁷⁰ Více o experimentu lze dohledat na jeho oficiálních stránkách (<http://www.prisonexp.org/>), jejichž úvodní strana obsahuje sugestivní, leč výstižnou otázku: Co se stane, když pošlete dobré lidi na špatné místo?

vězení jako takového. Ke stejnému názoru se dopracoval například také oceňovaný dokumentární film *Ghosts of Abu Ghraib*.⁷¹

2.5 PRÁVO

Celému akademickému písemnictví na téma lidských práv stále dominují právní práce. Drtivou většinu lidskoprávních časopisů, tedy nosiče, jehož prostřednictvím probíhá vědecká debata, publikují právní školy, případně ve velkých vydavatelstvích u daného časopisu působí v roli šéfredaktora právní expert. Následně také většina publikovaných článků spadá do oboru právní vědy. K typickým žánrům patří sledování judikatury soudů v úzeji vymezené části lidskoprávní problematiky, komentáře rozsudků s lidskoprávní zápletkou, srovnávací pojednání například o rozdílech mezi listinami práv a v rozhodovací činnosti ústavních soudů nebo teoretičtější statě o právních konceptech a argumentaci. Právní pohled sám o sobě ovšem nedokáže podchytit mnoho zásadních jevů, které se světem lidských práv souvisejí. I právo lidských práv pochází z jisté společenské a politické konstelace, je přijímáno v určitých podmínkách a kontextu a má společenské a politické dopady, jež čistě právní analýza není s to postihnout. Právníci obvykle neovládají sociálněvědní metody, které by jim umožnily poskytovat rigoróznější vysvětlení sociální reality. Zatímco právníci (a soudy) posuzují za použití výkladových pravidel, zda došlo k porušení norem práva lidských práv, sociální vědci spíše odpovídají na otázku, proč dochází k porušování lidských práv a jak funguje mechanismus závažných porušování lidských práv. Pokud se na základě opakovaných pozorování podaří identifikovat „vzorce“ rozsáhlých porušení lidských práv, může mít sociálněvědní výzkum nezanedbatelný přínos pro praxi. Politologové například mohou varovat politiky, když naznaží, že v dané zemi se vyskytují varovné příznaky, jejichž kombinace obvykle vede ke spuštění rozsáhlých lidskoprávních zločinů typu rozpoutání genocidy. Právo ve svém metodologickém rejstříku z podstaty svého zaměření takovými nástroji nedisponuje, tudíž je více než přínosné, aby

⁷¹ Film *Ghosts of Abu Ghraib* je volně ke zhlédnutí na následujícím odkazu: <http://topdocumentaryfilms.com/ghosts-of-abu-ghraib/>.

postupně docházelo k narušení dosavadní právní dominance v oblasti výzkumu lidských práv. Poslední trendy takovému obrázku nasvědčují a roste počet víceoborových a mezioborových prací.

Výsadní pozice právní vědy mezi obory zabývajícími se lidskými právy úzce souvisí se zakotvením lidských práv v právních i deklaratorních textech na národní či mezinárodní úrovni. Díky několika odkazům na lidská práva v Chartě OSN a zejména díky získávání věhlasu Všeobecné deklarace lidských práv vešla problematika v obecnou známost a právníci se nerozpakovali na tyto dokumenty odkazovat. Porušení lidských práv se postupně začalo stávat tématem mezinárodní pozornosti a v extrémních případech dokonce mohlo dojít k prolomení principu státní suverenity právě s odkazem na rozsáhlá porušení lidských práv. Všeobecná deklarace lidských práv, byť právně nezávazný dokument, se stala vzorem pro národní ústavy, které po druhé světové válce začaly běžně obsahovat katalog lidských práv. Všeobecná deklarace také podpořila na síle nabírající myšlenku univerzality lidských práv. Mezinárodní soudní dvůr a mezinárodní trestní tribunály judikovaly, že některá lidská práva tvoří součást mezinárodního obyčejového práva, čímž se jim dostává právní ochrany. Spolu s lidskoprávními úmluvami se institucionalizují i mechanismy jejich ochrany a postupně vznikají orgány, na něž se lze obrátit s podezřením na porušení lidských práv a posléze se domoci právní ochrany. Právě díky procesu legalizace lidských práv, jejich přetavení v právní normy, jejichž porušení se lze dovolat před soudy, se právo stalo hlavní disciplínou, jež si uzurpovala moc akademické reflexe. Lidská práva se přesunula ze světa idejí do světa praxe a objevil se argument, že za lidská práva lze považovat pouze práva s oporou v pozitivním právu. Růst moci práva má zcela zásadní důsledky i pro celý politický systém. Jelikož lidskoprávní normy v listinách základních práv či v mezinárodních úmluvách bývají formulovány obecně, zůstává široký prostor aplikujícímu a vykládacímu orgánu, tedy soudům, které po druhé světové válce čím dál více zasahují do podoby fungování politiky a výkonu politik.⁷²

Přístup k lidským právům jen skrze právo však má i svá zásadní omezení. Koen de Feyter poukazuje na tři základní limity práva: na

⁷² De Feyter, Koen. „Law Meets Sociology in Human Rights“. *Development and Society*, roč. 40, č. 1, 2011, s. 49–52.

nedostatek komplicity s právními normami, na omezený dopad litigace a na legalizaci jako příliš omezující nástroj. Právo počítá s tím, že pokud se již jednou právní norma prosadí, tak se bude konat podle práva, bohužel v praxi často dochází k rozevírání nůžek mezi právními normami a jejich implementací. Zvláště akutní se to jeví u mezinárodních právních norem, jež často nedisponují efektivním donucovacím mechanismem, který by dopomohl k provedení právních předpisů do praxe. Právnický tedy konstatuje, že dochází k porušení daného práva, načež politolog zpozorní a snaží se vysvětlit, jaké faktory vedou k situaci, že k porušení došlo. Vzhledem k tomu, že lidská práva jsou většinou vymezena jako individuální a k soudu se podávají individuální nároky, ačkoliv poškozenou může být celá komunita, jejíž je jedinec součástí, omezuje se soudní spor na daného jednotlivce a obvykle se neřeší strádání společenství jako celku. Přiznání nároku v konkrétním případě jednotlivce pak může odvést pozornost od vyrovnání se s problémy celé komunity. Zachycením lidských práv do právních norem se redukuje jejich obsah na právní definici. Právní dokumenty neidentifikují zdroj práv a ignorují filosofický podklad práv, což má negativní vliv na jejich morální sílu. Legalizace práv tak vede k příliš technicistnímu pojetí, jež zplošťuje víceúrovňovost a bohatost pojmu. Některé komunity nemusejí být s takovým pojetím práva obeznámeny, a ačkoliv patří k obětem porušení lidskoprávních standardů, neumí svou situaci vysvětlit v „jazyce“ práv.⁷³

Rhiannon Morgan dále upozorňuje na příliš nekritický pohled právníků na lidská práva, který jako by někdy dosahoval až stupně zbožštění. Právní literatura vlivem přijímání všemožných deklamací a úmluv vidí situaci ochrany lidských práv v optimističtějším světle, než by se mnohdy slušelo, jelikož neberou v potaz reálnou situaci jejich praktického naplňování.⁷⁴ Fons Coomans a spol. upozorňují také na skutečnost, že právníci jsou velmi často ať už současnými, či bývalými lidskoprávními aktivisty, kteří si za cíl svého publikačního působení kladou zlepšení respektu k lidským právům. Ještě před zahájením samotného

⁷³ Ibid., s. 52–59.

⁷⁴ Morgan, Rhiannon. „Introduction: Human Rights Research and the Social Sciences“. In Morgan, Rhiannon – Turnern, Bryan S. (eds.). *Interpreting Human Rights. Social Science Perspectives*, s. 1–22. Oxon: Routledge, 2010, s. 7–8.

výzkumu mají autoři často jasno, jakého výsledku chtějí dosáhnout. Takto *a priori* vedený výzkum může vést k celé řadě vedlejších důsledků, které vedou k pokřivení reflexe reality. Mezi ty nejtýpější patří nekritické přejímání závěrů a výstupů mezinárodních lidskoprávních orgánů, zvláště pak těch, které podporují „progresivní“ přístupy. Dalším souvisejícím nešvarem směřujícím k tomu, aby bylo dosaženo zamýšleného cíle, je výběrové používání zdrojů, v rámci něž se zařazují do publikace pouze zdroje, které potvrzují autorovy závěry.⁷⁵

2.6 MĚŘENÍ LIDSKÝCH PRÁV

Výše již bylo naznačeno, že problematika lidských práv začala být od prvních serióznějších pokusů ze 70. let minulého století vtěsnávána také do číselných hodnot a rozsáhlých datových souborů. Rozličné mezinárodní a národní instituce vládního i nevládního charakteru vypracovávají zprávy o stavu lidských práv, které již obsahují ať už částečné, či úplné vyjádření kvality dodržování lidskoprávních standardů uvnitř státu v číselné hodnotě, nebo alespoň obsahují informace, jež jsou posléze využity k převedení slovních charakteristik do číselného ukazatele. Pokud jednou existuje číselný údaj ohledně kvality dodržování lidských práv uvnitř státu, lze buď zcela jednoduše porovnávat jednotlivé země či regiony, případně sledovat kvalitu dodržování lidských práv v běhu času, nebo se pustit do složitějších operací, které by napověděly, jaké faktory přispívají ke zlepšení či zhoršení kvality dodržování lidských práv. Sledující subjekty se zajímají zejména o to, jak jsou naplňována různá práva z lidskoprávních norem mezinárodního i vnitrostátního původu a jak jsou státy aktivní v mezinárodním zavazování se – tedy zda podepisují a ratifikují úmluvy o lidských právech.

Leckoho může napadnout, k čemu takové měření lidských práv vlastně slouží. Todd Landman nabízí hned šest způsobů využití kvantitativních výstupů. Za první účel označuje kontextuální deskripci a dokumentaci, čímž se rozumí získávání „syrových“ informací pro

⁷⁵ Coomans, Fons – Grünfeld, Fred – Kamminga, Menno T. „Methods of Human Rights Research: A Primer“. *Human Rights Quarterly*, roč. 32, č. 1, s. 182–183.

monitorování dodržování lidských práv a pro vývoj standardizovaných měření lidských práv. Zadruhé, kvantitativní výstupy dále umožňují klasifikovat lidskoprávní excesy dle jejich intenzity, setřídít tato porušení v závislosti na různém typu státního režimu apod. Zatřetí, měření lidských práv pomáhá k monitorování, do jaké míry státy respektují a ochraňují lidská práva, k jejichž ochraně se zavázaly. Začtvrté, kvantitativní přístupy umožňují mapování a rozpoznání vzorců porušení lidských práv, stačí disponovat dostatečně rozsáhlým a důvěryhodným datovým souborem obsahujícím informace o vývoji situace v čase a místě. Následně lze například odhalit, jaké faktory vedou ke zlepšení lidskoprávní výkonnosti, případně lze srovnávat mezi skupinami států s rozdílnými režimy, úrovní hospodářského rozvoje, vzdělanosti atd. Zapáté, výstupy kvantitativních šetření jsou nedocenitelné pro sekundární analýzy, včetně testování hypotéz, posuzování dopadu různých opatření či pro predikce vývoje. A konečně, různé lidskoprávní indexy mohou posloužit jako efektivní nástroje pro podporu lidských práv, pokud se jejich prostřednictvím například poukazuje na horší kvalitu dodržování práv ve srovnání se sousedními státy.⁷⁶

Kvantitativní přístup ke studiu lidských práv s sebou ale přináší i mnohá pozdvižená obočí a pochybnosti. Mezi zásadní ohniska sporů patří nejednotné pojetí pojmu lidská práva, na jehož definici nepanuje shoda. Různé výzkumy rozumí pod pojmem lidská práva trochu něco jiného a rozdílně si vykládají jejich obsah, což výrazně ztěžuje souměřitelnost. Pokud každý měří něco mírně odlišného, pak se dosti obtížně vyvrací závěry nějaké studie poukazem na konkurenční výzkum. Řešení se nabízí prostřednictvím odkazu na nějaký právní text, autoritativně stanovující, co býti má (což se vlastně ve výzkumu samotném přetransformuje na „co je“). Například k rozřazení práv do jednotlivých skupin mohou pomoci, jak ostatně sám jejich název napovídá, mezinárodní smlouvy z dílny OSN, konkrétně Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech.

Zajímavé výzkumy představují například srovnání mezi naměřenou hodnotou kvality dodržování lidských práv s percepcí kvality

⁷⁶ Landman, Todd, „Measuring Human Rights“. In Goodhart, Michael (ed.). *Human Rights. Politics & Practice*, s. 47–48. Oxford: Oxford University Press, 2009.

lidských práv občany daného státu. Ukázalo se například, že mezi postkomunistickými státy regionu střední a východní Evropy dochází k vysoké shodě mezi vnímáním kvality lidských práv občany a naměřenou kvalitou, která ještě stoupá se vzděláním respondentů. Velké výzkumy s globálním dosahem vyžadují obrovské množství pozorování, studie zahrnující kvantitativně operacionalizované proměnné v místě a čase⁷⁷ klidně obsahují desetitisíce údajů. Taková obrovská masa informací nám umožní různé statistické operace, na jejichž základě se lze pokusit formulovat obecné závěry a třeba i vyloučit konkurující vysvětlení. Na druhé straně se však vyskytují problémy, které obecně provázejí kvantitativní výzkumy. Při cestě od komplexního zhodnocení lidskoprávní situace až k jedinému číslu, které ji má vystihovat, dojde k obrovské ztrátě informací. U lidských práv bývá tento problém ještě křiklavější, uvědomíme-li si, o jak složitý fenomén se jedná. Ke specifitějším lidskoprávním problémům patří horší dostupnost dat hlouběji do minulosti, protože podobné kvantifikace úrovně ochrany práv se prostě neprováděly a zpětné udělování hodnot třeba desítky let do minulosti na základě dostupných informací se nejeví jako zrovna neprůstředné. Pochybnosti zůstávají rovněž u otázek validity a reliability, občas může například dojít ke zpochybnění důvěryhodnosti pozorovatele (sběratele dat) či převaděče informací v číselný údaj.⁷⁸

Jisté vodítko při pronikání do kvantitativních přístupů ke studiu lidských práv může poskytovat pětice otázek, jež vznáší Michael Haas: (1) Existují reliabilní a validní indikátory lidskoprávní výkonnosti?⁷⁹ (2) Je koncept lidských práv jednorozměrný, nebo se jedná o natolik široký koncept, že se krystalizují empiricky odhalitelné podskupiny lidských práv? (3) Mohou některé proměnné předvídat lidskoprávní výkonnost? (4) Jak lze teoreticky vysvětlit vztah mezi lidskoprávní

⁷⁷ Pro lepší ilustraci možná přespříliš technického popisu: v České republice (místo) byla v roce 2002 (čas) kvalita dodržování lidských práv hypoteticky naměřena na škále od 0 do 10 na 7,7, o rok později 7,8 a v roce 2004 třeba 7,6. Samozřejmě čím více států a čím delší podchycené období, tím větší možnosti pro analýzu se nám nabízejí.

⁷⁸ Landman, *Empirical Political Science and Human Rights*, s. 5–6.

⁷⁹ Lidskoprávní výkonností se má na mysli kvalita dodržování lidskoprávních norem v daném státu.

výkonnosti a prediktory této výkonnosti? (5) Co z výsledků empirických výzkumů mohou využít tvůrci politiky?⁸⁰

Co se spolehlivosti lidskoprávních indikátorů týče, je potřeba se podívat na to, kdo je autorem, jaké metody sběru dat používá, kdo a jak data dodává, kdo a jak je kóduje a vyhodnocuje apod. Na důvěryhodnosti přidává, pokud každý z těchto kroků provádí více na sobě nezávislých subjektů, což má však samozřejmě zásadní dopad na rozpočet, přičemž obecně platí, že svěřené objemy financí bývají omezené. Na některé významné indexy upozorňuje následující subkapitola Příklady projektů lidskoprávních indexů.

Ohledně výzkumů jedno- či vícerozměrnosti lidských práv M. Haas využívá známou větu z Vídeňské deklarace a Akčního programu, přijatých na Vídeňské konferenci o lidských právech v roce 1993, která říká: „Všechna lidská práva jsou univerzální, nedělitelná, vzájemně závislá a propojená.“⁸¹ Výzkumy se v této souvislosti věnují otázce, jestli jednotlivé generace práv, konkrétně občanská a politická práva na straně jedné a hospodářská, sociální a kulturní práva na straně druhé, spolu úzce souvisejí. Tedy jaký to má vliv na kvalitu práv generace druhé, pokud se například výrazně změní kvalita dodržování jedné generace práv. Případně je možné, aby existovaly diskrepance v rámci kvality obou generací v jedné zemi? Žádné univerzální empirické „zákony“ v tomto ohledu neexistují, generace práv spolu interagují všemožnými způsoby – tedy změna v kvalitě jedné skupiny práv s sebou může přinést jak zlepšení, tak zhoršení, ale i žádnou reakci na straně práv druhé skupiny. Případně může dojít k situaci, že k nějakým efektům dochází až po dosažení jisté kvalitativní hranice u jedné ze skupin práv. Prozatím nejrozsáhlejší výzkum v této oblasti *Improving Human Rights* od M. Haase ukazuje, že občanská a politická práva jsou odlišná od práv ekonomických a sociálních, tedy vyvíjejí se na sobě nezávisle.

⁸⁰ Haas, Michael. *International Human Rights. A Comprehensive Introduction*. Oxon: Routledge, 2008, s. 173.

⁸¹ Překlad autor, v originálu: „All human rights are universal, indivisible and interdependent and interrelated.“ Cit. z: *Vienna Declaration and Programme of Action*. UN World Conference on Human Rights, Vídeň. 14.–25. června 1993. Dostupné na: <http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/%28Symbol%29/A.CONF.157.24+%28PART+I%29.En?OpenDocument>.

Na druhé straně se má ale za to, že lidská práva s největší pravděpodobností dodržují státy s vysoce vzdělaným a homogenním obyvatelstvem v prosperující, stabilní a urbanizované společnosti s relativně nízkou příjmovou nerovností, svobodnými médii a kompetitivním mnohostranným systémem. Pro praxi přínosná empirická zjištění se mohou týkat například vztahu mezi lidskými právy a rozvojovou pomocí. Kvalita lidských práv se obvykle zlepšuje se stoupající ekonomickou vyspělostí země, s níž přichází i lepší komunikační infrastruktura a soutěž mezi zájmy prostřednictvím politických stran. Jednání dárcovských států, které zastaví pomoc v případě nějakého lidskoprávního excesu, převážně nevede k nápravě a obratu směrem ke konformitě s požadovanými standardy. Ukázalo se, že spíše než negativní sankce fungují pozitivní pobídky – tedy odměna v podobě pomoci za prokázanou zlepšenou lidskoprávní výkonnost. K chytrým opatřením směrem k podpoře lidských práv se řadí zacílené investice do informační infrastruktury a do vzdělání, raději než do rukou autokratického režimu, jenž by je mohl použít k obstarání zbraní či jiných prostředků k zefektivnění represe.⁸² Vynucením zřízený institut voleb může mít pro dodržování lidských práv přesně opačné důsledky, než by aktivní promotér demokracie v podobě volební soutěže zamýšlel, jak ostatně ukazují nedávné příklady z arabského světa.

2.6.1 PŘÍKLADY PROJEKTŮ LIDSKOPRÁVNÍCH INDEXŮ

S postupem doby začalo různých indexů, které jsou relevantní pro oblast lidských práv, znatelně přibývat. Indexy jsou využitelné pro srovnání vývoje daného parametru dané země v čase nebo pro srovnání různých zemí, případně pro sledování vztahu mezi různými proměnnými. Mezi nejznámější indexy širšího dosahu (tedy nejen čistě lidskoprávní, nicméně s lidskoprávními přesahy) patří zejména *Human Development Index*,⁸³ publikovaný každoročně od roku 1990 institucí United Nations Development Program (UNDP) v rámci zprávy Human Development Report, kombinující statistiky týkající se délky

⁸² Haas, *International Human Rights*, s. 173–187.

⁸³ UNDP. *Human Development Index* (HDI). Dostupné na <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>.

očekávaného dožití, gramotnosti, kupní síly a rovnosti pohlaví ve školní docházce. Ještě komplexnější index kombinující jedenáct různých kategorií od bydlení přes vzdělání a životní prostředí až po bezpečnost představuje *Better Life Index*⁸⁴ vypracovávaný OECD. Velký průlom do světa indikátorů a exaktnějšího nakládání s daty ohledně lidských práv přichystala v nedávné době OSN, konkrétně Kancelář Vysoké komisařky OSN pro lidská práva (OHCHR). Po dlouhých letech příprav se OHCHR podařilo přijít s materiálem, který by měl napomoci k systematictějšímu sběru dat, měření a řešení metodologických problémů. Publikace s názvem *Human Rights Indicators. A Guide to Measurement and Implementation*⁸⁵ byla slavnostně představena v březnu 2013 a je volně ke stažení na internetu.

Z nevládního sektoru jsou příměji zaměřeny na úroveň ochrany lidských práv a svobod zprávy od nevládní organizace Freedom House,⁸⁶ jež každoročně vydává i souhrnnou zprávu *Freedom in the World*.⁸⁷ Výroční zprávy o stavu lidských práv vypracovávají i ostatní velké nevládní organizace, ale Freedom House se na rozdíl od většiny z nich nespokojuje se slovním zhodnocením, ale vytváří mapu světa, na níž barevně zobrazuje státy v závislosti na tom, jak dodržují sledované svobody.

Z akademického prostředí rozhodně stojí za zmínku *The Cingranelli and Richards (CIRI) Human Rights Data Project*,⁸⁸ který měří vládní praktiky 195 států za posledních třicet let u celkem patnácti práv. Mezi další používané zdroje dat patří výstupy projektu *Political Terror*

⁸⁴ OECD. *Better Life Index*. Dostupné na: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>.

⁸⁵ The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *Human Rights Indicators. A Guide to Measurement and Implementation*. Ženeva a New York: United Nations, 2012. Dostupné na: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf.

⁸⁶ Freedom House. *Reports*. Dostupné na: <http://www.freedomhouse.org/reports>.

⁸⁷ Freedom House. *Freedom in the World*. Dostupné na: <http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world>.

⁸⁸ The Cingranelli and Richards (CIRI) Human Rights Data Project. Dostupné na: <http://www.humanrightsdata.org>. Autoři se o projektu roze-psali i časopisecky a vysvětlují, proč je lepší než konkurenční datové soubory: Cingranelli, David L. – Richards, David L. „The Cingranelli and Richards (CIRI) Human Rights Data Project“. *Human Rights Quarterly*, roč. 32, č. 2, 2010, s. 395–418.

Scale (PTS),⁸⁹ který se však zaměřuje pouze na práva fyzické integrity ve spojení s politickým násilím. „Nevýhodu“ užšího záběru PTS kompenzuje ve srovnání s CIRI o něco delším pokrytým časovým obdobím, jež sahá až do roku 1976. Už více než třicet let se sledováním a měřením lidských práv zabývá *Human Rights Data Analysis Group*,⁹⁰ která se zaměřuje zejména na masová porušování základních práv a skrze širokou síť spolupracovníků pokrývá i nejnovější prohřešky proti lidskoprávním standardům té nejsilnější intenzity. Jako příklad může posloužit třeba mapování počtu obětí probíhajícího konfliktu v Sýrii.

Pro lidskoprávní výzkum jsou využitelné i výstupy dalších projektů, které se tematicky nezaměřují přímo na lidská práva, ale na aspekty s nimi úzce spojené, případně na jeden speciální výsek lidskoprávní problematiky. Příkladem budiž nedávno rozběhnutý tzv. *The Rule of Law Index*,⁹¹ jenž zkoumá úroveň právního státu v bezmála stovce zemí světa a poskytuje data ve velmi přehledné podobě, včetně vizualizace na mapě. Mezi další zajímavé „měřitele“ výkonnosti vlád ve sledované disciplíně patří *The Quality of Government Institute* (QOG),⁹² který se již po deset let věnuje problematice dobrého vládnutí, tedy otázkám důvěryhodných, spolehlivých, nestranných, nezkorumpovaných a kompetentních vládních institucí. Stránky QOG opět nabízejí výborné vizualizace s možností vlastního výběru sledovaných kritérií. Projekt QOG provozovaný univerzitou v Göteborgu zaujal natolik, že jej využila Evropská komise pro zprávu *Measuring the Quality of Government and Subnational Variation*.⁹³ Další bohatý pramen informací o vládnutí, ale i o jiných tématech s relevancí pro lidská práva, představuje datový katalog Světové banky.⁹⁴

⁸⁹ Political Terror Scale. Dostupné na: <http://www.politicalterrorsscale.org>.

⁹⁰ Human Rights Data Analysis Group. Dostupné na: <https://hrdag.org/>.

⁹¹ The Rule of Law Index. Dostupné na: <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.

⁹² The Quality of Government Institute. Dostupné na: <http://www.qog.pol.gu.se/>.

⁹³ The Quality of Government Institute. *Measuring the Quality of Government and Subnational Variation*. Report for the European Commission, 2010. Dostupné na: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/2010_government_1.pdf.

⁹⁴ The World Bank. Dostupné na: <http://data.worldbank.org/>.

Mezi zástupce pomocníků při kvantitativním výzkumu s delší tradicí patří projekty zabývající se měřením demokracie. Mezi nejvýznamnější se zařadil *Polity IV Project*⁹⁵ zkoumající rozšířenost demokracie a její kvalitu za více než dvě století. Vytváření indikátorů demokracie se věnuje rovněž *Varieties of Democracy Project*,⁹⁶ jenž vznikl v roce 2010 a sleduje různé komponenty demokracie u vybraných států od roku 1900.

U měření kvality lidských práv a demokracie platí okřídlené „dobrý sluha, ale zlý pán“. Pokud si uvědomíme výše naznačené nástrahy lidskoprávních indexů, mohou nám velmi často posloužit při vytváření zajímavých a také prakticky přínosných studií.

2.6.2 SONDA DO ČESKÉ REPUBLIKY

V rámci České republiky se kvantitativně zaměřený výzkum lidských práv doposud příliš nerozšířil, možná první pokus představuje článek „Mezinárodní závazky České republiky v oblasti lidských práv“⁹⁷ od autorského kolektivu Janků, Janovský, Smekal a Šipulová. V naší stati jsme chtěli zjistit, nakolik se Česká republika zavazuje mezinárodními lidskoprávními smlouvami ve srovnání se svým okolím a klasickým referenčním rámcem, tedy státy Visegrádské skupiny (Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko). Česká republika se snaží v mezinárodním prostředí hrát roli státu zaměřeného na lidská práva, přičemž k zajištění alespoň minimální úrovně důvěryhodnosti je třeba splňovat jisté požadavky. Mezi nejdůležitější patří kvalita dodržování standardů lidských práv uvnitř státu a v současných evropských realitách také aktivní vystupování v mezinárodním vyjednávání o úmluvách s lidskoprávní tematikou spolu s jejich následným podpisem a ratifikací. Pro účely našeho výzkumu jsme přijali velmi inkluzivní pojetí pojmu lidská práva, respektive pojmu mezinárodní smlouva o lidských právech. Do datového souboru zařazujeme i smlouvy, které nejsou

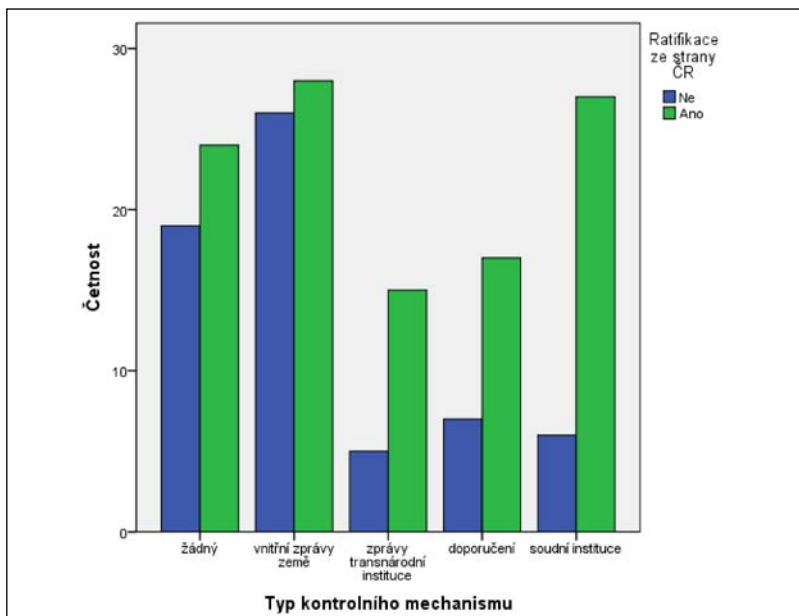
⁹⁵ Polity IV Project. Dostupné na: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.

⁹⁶ Varieties of Democracy Project. Dostupné na: <http://kellogg.nd.edu/projects/vdem/index.shtml>.

⁹⁷ Janků, Linda et al. „Mezinárodní závazky České republiky v oblasti lidských práv“. *Středoevropské politické studie*, roč. 14, č. 2–3, 2012, s. 193–226. Dostupné na: <http://www.cepsr.com/dwnld/janku-clanek20120202.pdf>.

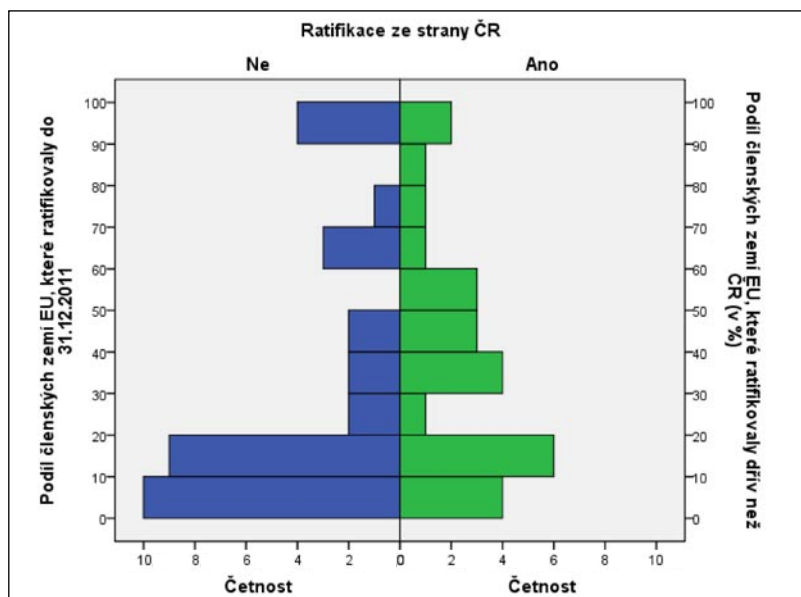
primárně lidskoprávní, ale které obsahují dílčí relevantní lidskoprávní ustanovení. Pojem mezinárodní lidskoprávní smlouva (případně mezinárodní smlouva o lidských právech) tedy v našem výzkumu chápeme široce, v zásadě postačuje, aby mezinárodní smlouva poskytovala práva jednotlivcům či skupinám, případně směřovala k jejich ochraně. Cílem vymezení bylo pojmut co nejširší soubor mezinárodních smluv, které obsahují lidskoprávní problematiku, jež se potenciálně mohla stát faktorem rozhodujícím o úspěchu procesu ratifikace. Díky takto extenzivnímu pojetí lidskoprávní mezinárodní smlouvy jsme mohli do datového souboru zařadit 174 smluv (základní dataset tvoří celkem 5 220 údajů), u nichž dále sledujeme autorskou organizaci, generaci práv, kontrolní mechanismus, datum podpisu a případně ratifikace (podle období ve vnitřním a mezinárodním vývoji České republiky) a srovnání se státy Visegrádské skupiny a Evropské unie, co se pořadí podpisu/ratifikace týče. Vybírám několik zajímavějších grafů, které jsme na základě našich dat vypracovali:

Graf č. 1: Česká republika a typ kontrolního mechanismu

Graf Česká republika a typ kontrolního mechanismu napovídá, že ČR v mnohem vyšší míře přistupuje k takovým mezinárodním úmluvám, kde panuje přísnější mechanismus kontroly. Přísnost externí kontroly stoupá zleva doprava, kdy se v levé části grafu nacházejí smlouvy, jež nemají žádný nebo velmi slabý mechanismus kontroly, a v pravé části grafu smlouvy se silnou externí kontrolou, vrcholící zřízením soudní instituce. Podíl ratifikovaných a neratifikovaných mezinárodních smluv se zjevně mezi pravou a levou částí grafu liší. Česká republika s mnohem vyšší pravděpodobností ratifikuje lidskoprávní smlouvu se zapojením externí kontroly v podobě soudní instituce než smlouvu bez kontrolního mechanismu.

Graf č. 2: Podíl členských zemí EU, které ratifikovaly mezinárodní lidskoprávní smlouvy dříve než ČR

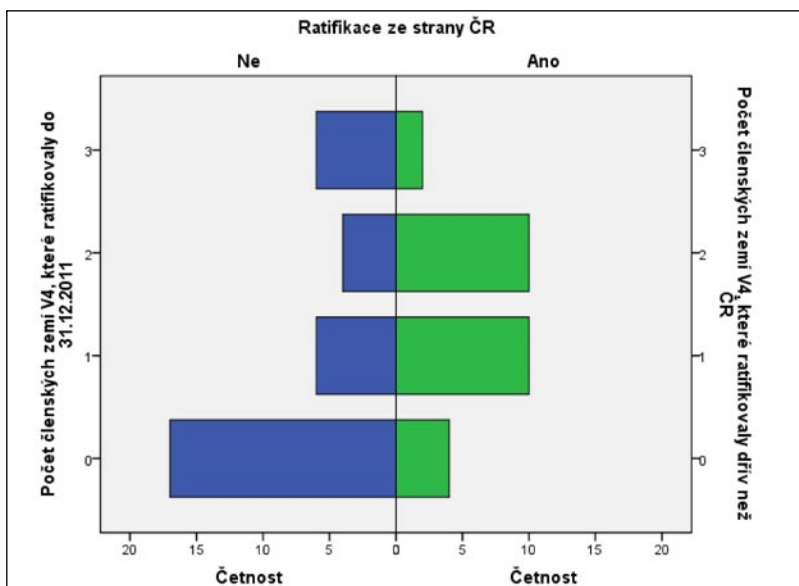

V tomto histogramu ukazujeme, jak si Česká republika stojí v ratifikování mezinárodních smluv ve srovnání se zbylými členskými státy EU, a lze lehce vidět, že poměrně dobře. Pokud ČR úmluvu ratifikovala (pravá část grafu se zelenými horizontálními sloupci), nejčastěji tak učí-

nila brzy, což dokumentuje skutečnost, že nejsilněji zastoupena je spodní část grafu. Pokud by ČR vždy ratifikovala jako první, zelený sloupec by existoval jako jediný a nacházel by se zcela v dolní části grafu, čímž by říkal, že 0 % států EU (tedy žádný) ratifikovalo dříve než ČR. Pokud by ČR ratifikovala vždy jako poslední, zelený horizontální sloupec by se objevil v pravé části grafu zcela nahoře, tedy 100 % států EU (všechny) by ratifikovalo dříve. Levá část grafu s modrými horizontálními sloupci demonstruje, nakolik ostatní členské státy EU ratifikují mezinárodní smlouvy, které ČR zatím neratifikovala. Kumulace modrých sloupců ve spodní části grafu předesílá, že smlouvy, jež ČR neratifikovala, ratifikovala jen menší část zbylých států EU. Varovným úkazem by byl zvýšený výskyt modrých sloupců v horní části levého histogramu. Takto vidíme, že ve čtyřech případech ČR zůstávala jako poslední stát EU, který ještě danou mezinárodní lidskoprávní úmluvu neratifikoval.

Pokud zůžeme ve stejné kategorii ratifikovaných smluv okruh států pouze na země visehrádské čtyřky, dostaneme následující histogram:

Graf č. 3: Počet zemí V4, které ratifikovaly mezinárodní lidskoprávní smlouvy dříve než ČR

V rámci visegrádské čtyřky typicky Česká republika ratifikuje jako druhá nebo třetí a v roli premiantů se ocitá častěji než v roli loudalů, nicméně „komfortní“ pozice uprostřed pole jasně převažuje. Opět se nám potvrzuje vzorec z minulého grafu, kdy také v rámci Visegrádu ty smlouvy, jež ČR neratifikovala, nelákají k ratifikaci ani ostatní státy V4. Na druhé straně však vidíme, že existuje i několik smluv, které ČR neratifikovala, zatímco ostatní visegrádské státy tak již učinily.

Z dalších závěrů například vyplývá, že českou lidskoprávní zavazovací aktivitu zřejmě popostrčila éra připravovaného vstupu do EU, kdy jsme zaznamenali zřetelný nárůst počtu podepsaných a ratifikovaných smluv. Pozitivním jevem je, že přistupování k lidskoprávním závazkům se udržuje na stabilní, poměrně vysoké úrovni i po vstupu ČR do EU. K celému našemu výzkumu doplňují, že se jedná o první výstup z ambicióznějšího projektu, který se omezil na deskriptivní statistiku mezinárodního lidskoprávního zavazování České republiky. V dalších fázích by jednak měly proběhnout pokročilejší statistické operace, zúžení zájmu na jednotlivé dílčí oblasti problematiky a zejména zapojení kvalitativního komponentu výzkumu, v rámci něžž se budeme snažit zjistit, proč Česká republika s podpisem či ratifikací mezinárodní smlouvy váhá.

2.7 NOVÉ PŘÍSTUPY K VÝZKUMU LIDSKÝCH PRÁV

Ryan Goodman, Derek Jinks a Andrew K. Woods v úvodní kapitole knihy *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*⁹⁸ ukazují na potenciálně slibné a doposud opomíjené vývojové větve výzkumu lidských práv. Podle tohoto triumvirátu amerických profesorů studium lidských práv ignorovalo významné posuny v sociální vědě posledních dvou desetiletí, zejména co se vývoje studia chování jednotlivců a organizací týče. Inovované modely aktérů-jednotlivců, skupinové dynamiky a komunikace se zatím do nauky lidských práv neprosadily. Obrovské

⁹⁸ Goodman, Ryan – Jinks, Derek – Woods, Andrew K. „Introduction: Social Science and Human Rights“. In Goodman, Ryan – Jinks, Derek – Woods, Andrew K. (eds.). *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, s. 3–22. Oxford: Oxford University Press, 2012.

skoky kupředu v oblastech komunikací a dopravy přitom přinesly zcela nové možnosti pro ochranu lidských práv, které se také promítly v proliferaci aktérů podporujících šíření lidskoprávních norem a v rozrůstajícím se zainteresovaném publiku. Vznikají nové nástroje pro ochranu lidských práv a také normotvorná fóra, nicméně lidskoprávní výzkum, byť se stále více dbá na jeho interdisciplinární povahu⁹⁹ a empirický charakter, se pořád soustředí zejména na makroúroveň států, případně mezinárodních organizací, a opomíjí nové poznatky behavioralistických přístupů zaměřujících se na jednotlivce, způsoby a prostředky komunikace a skupinovou dynamiku. Nové ekonomické poznatky by přitom přispěly třeba k pochopení účinků sankcí na režimy porušující lidská práva, výzkumy sociálního marketingu by pomohly k co nejefektivnější lidskoprávní výchově a výuce (napovídají například, na koho se vyplatí ve vzdělávání směřovat pozornost apod.) a síťová analýza zase identifikuje, jak co nejefektivněji šířit lidskoprávní normy mezi širší populaci. Lidskoprávní akademie nejenže zaostala za svými kolegy z jiných oborů, ale zaostává i za praxí. Vývoj zrychlil natolik, že přednost univerzit – čas na důkladné a hluboké promyšlení problematiky – se stala přílišným luxusem. Aby praktikové uspěli, potřebují informace, rady a expertizu co nejrychleji, což jim akademikové často nemohou poskytnout, a nedůvěra mezi oběma tábory se prohlubuje.

2.8 TRENDY VE VÝZKUMU LIDSKÝCH PRÁV¹⁰⁰

Sociálněvědní přístupy k problematice lidských práv těžily z obecného trendu rozvoje rigoróznosti metod sociálních věd, nicméně

⁹⁹ Goodman et al. také rozebírají, proč interdisciplinární výzkum zatím moc nekvete. Na vině jsou podle nich následující skutečnosti: (1) jednotlivé disciplíny se vyvíjejí izolovaně, interdisciplinární výzkumná centra se ve větších počtech začínají rozšiřovat až v poslední době; (2) jen málo expertů zvládne vhléd do jiné disciplíny a (3) na interdisciplinární výzkum stále mnozí hledí s nedůvěrou, čímž na pracovištích vzrůstá tlak raději se do podobného „dobrodružství“ nepouštět (srov. Goodman – Jinks – Woods, *Introduction: Social Science and Human Rights*, s. 13).

¹⁰⁰ Kapitola vychází z: Mochťák, Michal – Smekal, Hubert. „Metody výzkumu demokratizace a lidských práv“. In Holzer, Jan – Molek, Pavel et al. *Demokratizace a lidská práva*. Bude publikováno, 2013.

k rozsáhlejší penetraci dochází pozvolna. Postupně se objevují studie využívající komplikované neaktuálnější nástroje z metodologického instrumentária, ale takové práce rozhodně nelze počítat ve stovkách. Aplikace například bayesiánského přístupu,¹⁰¹ síťové analýzy¹⁰² či kvalitativní srovnávací analýzy (QCA)¹⁰³ patří k novinkám výzkumu, jinak se mnohem častěji objevují deskriptivnější práce, byť s teoretizujícími ambicemi. Tento stav je dán i výše popsanou dominancí právní vědy v lidskoprávních publikacích, která využívá jiných metod a má jiné cíle.

Na téma lidských práv vychází každoročně obrovské množství literatury, počet nových knih jde do tisíců, v rámci vědecké komunikace se však za určující považují debaty vedené na stránkách odborných časopisů (které se ostatně mnohdy nařadí do knižní podoby). Na současné trendy ve výzkumu lidských práv se proto podívám dvojím způsobem. Zprvė určím, zda problematika lidských práv patří k diskutovaným tématům na stránkách nejprestižnějších žurnálů z oborů právo, politologie a mezinárodních vztahy. Zadruhé mě zajímá, jaká témata se probírají a jaké metody se aplikují v nejuznávanějších časopisech, jež se specializují přímo na lidská práva. Taková jednoduchá sonda by měla naznačit, co a jak se v současnosti na téma lidská práva zkoumá. Pro čtenáře navíc představuje doporučení, jaká periodika v daných oborech sledovat.

Na základě ISI Web of Knowledge jsem v rámci výše zmíněných oborů vygeneroval seznam žurnálů, které jsem seřadil podle pětiletého impact faktoru.¹⁰⁴ Ze vzniklého žebříčku jsem vybral tři nejvýše

¹⁰¹ Davenport, Christian – Armstrong II, David A. „Democracy and the Violation of Human Rights: A Statistical Analysis from 1976 to 1996“. *American Journal of Political Science*, roč. 48, č. 3, 2004, s. 538–554.

¹⁰² Lupu, Yonatan – Voeten, Erik. „Precedent in International Courts: A Network Analysis of Case Citations by the European Court of Human Rights“. *British Journal of Political Science*, roč. 42, č. 2, 2012, s. 413–439.

¹⁰³ Rittberger, Berthold – Schimmelfennig, Frank. „Explaining the Constitutionalization of the European Union“. *Journal of European Public Policy*, roč. 13, č. 8, 2006, s. 1148–1167.

¹⁰⁴ Impact faktor indikuje důležitost časopisu, vypočítává se na základě počtu citací – tj. pokud se na články vycházející v daném časopise hodně odkazuje, pak zřejmě přinášejí nějaké nové poznatky, něco, co vyžaduje pozornost, pokud na dané téma píšeme. Téměř automaticky se také odkazuje na články uznávaných

postavené, díky čemuž by mělo dojít k selekci skutečně takových periodik, jež dlouhodoběji udávají směr výzkumu. V kategorii právo se jedná o trojici amerických časopisů s dlouhou tradicí ze špičkových univerzit – *Columbia Law Review*, *Stanford Law Review* a *Yale Law Journal*. Všechny mají velmi obecné zaměření, nejsou tematicky nikterak vyhraněné a podchycují témata nejvyšší „ústavní“ důležitosti. Jelikož lidská práva se s ústavními otázkami velmi úzce pojí (či lépe řečeno lidská práva jsou ústavní otázky), stávají se často předmětem odborných právních pojednání. Mezi specifika těchto právních časopisů patří pro sociální vědy neobvyklá délka článků (běžně nad 60 stran), množství textu v poznámce pod čarou a potěšitelná, byť možná překvapivá skutečnost, že jsou ke stažení zdarma. V roce 2012 patřily mezi nejčastěji rozebíraná témata různé aspekty boje proti terorismu, imigrace, ovlivňování politického procesu (zejména v souvislosti s kontroverzním rozhodnutím Nejvyššího soudu USA ohledně možnosti korporací přispívat na volební kampaň), fungování soudů a ústavní teorie. Vedle obvyklých právních přístupů pracujících s precedenty, historií, výkladem a argumentací pro vybudování vlastní teorie, pro kritiku výstupů vysokých soudů, případně pro předestření možných cest směřování judikatury se objevují i poctivé empirické práce, které hojně využívají kvantitativního přístupu, především regresní analýzy.

V oblasti nauky mezinárodních vztahů se dlouhodobě drží na publikační špičce časopisy *International Organization*, *International Security* a *World Politics*. Všechny v roce 2012 přinesly několik článků, které se přímo či nepřímo dotýkaly problematiky lidských práv. Časopis *International Security* se zaměřuje, jak název napovídá, na otázky mezinárodní bezpečnosti, tudíž lidskoprávně relevantní témata se týkala například diskuzí humanitární intervence nebo konceptu spravedlivé války. Zbývající dva časopisy se věnovaly tématům rozvojové pomoci, nezávislosti soudů či občanství. Tematicky tedy lidská práva rozhodně zastoupena jsou, byť ne přímo a nikoliv jako hlavní a nosné téma.

veličin v oboru, daný časopis pochopitelně šlechtí, když přiláká k publikaci respektovaného autora. Jednoduše řečeno, pořadí časopisů na základě impakt faktoru představuje jakýsi žebříček důležitosti. Žádný český časopis z oblasti práva, mezinárodních vztahů a politologie (pomineme-li *Politickou ekonomii*, která se však profiluje spíše jako ekonomický žurnál) bohužel impakt faktorem nedisponuje, globální vědecká komunita v češtině nekomunikuje...

Zatímco v *International Security* se objevovaly narativnější články ve stylu argumentačního eseje, příspěvky v *International Organization* a *World Politics* hovoří v jazyce proměnných a běžně se používá kvantitativních přístupů (regresní analýzy) k práci s hypotézami. Nekvantitativní tábor reprezentují rigorózní jednopřípadové studie, na jejichž základě se navrhuje hypotézy, a také vytváření typologií.

V rámci politologie patří mezi špičku oboru časopisy *Political Analysis*, *American Journal of Political Science* a *American Political Science Review*.¹⁰⁵ Všechny spojuje aplikace inovativních metod, včetně například experimentů, metodologické debaty, vysoká míra užití vědeckého žargonu, výrazné upozadění narace a s tím koneckonců související převaha kvantitativních přístupů. Problematika lidských práv, na rozdíl třeba od demokracie, nepatří mezi rozebíraná témata. Na druhou stranu, vyskytnou se občas články, které rozebírají témata, jež lze označit za lidskoprávní jako například otázky související s volbami, diskriminací (zejména na základě rasy a pohlaví) či majetkovou nerovností.

Ve stručnosti lze tento krátký exkurz do současné publikační situace v nejuznávanějších odborných časopisech, tedy do místa, kde se utváří vědění a poznání daného tématu, uzavřít shrnujícím konstatováním, že bližší ohledání prokázalo intuitivně tušené. Samozřejmě zohlednění jednoho roku a tří nejdůležitějších žurnálů v rámci disciplíny nelze považovat za vyčerpávající a reprezentativní obraz, nicméně můžeme jej jistě považovat za indikativní. Nejintenzivněji se lidskými právy zabývají právnícké časopisy, a to jak v rovině empirické, tak normativní. Nejčastěji se analyzuje judikatura soudů a publikují se právně-filosofické, případně teoretické články. Teorie mezinárodních vztahů zjevně považuje lidská práva za nosné téma, s jehož aspekty pravidelně rigorózně pracuje. Oproti právním článkům se vyskytují se zvýšenou frekvencí kvantitativní přístupy, zejména regresní analýza. Vybrané politologické časopisy se vyznačují „nejvědecktějším“ přístupem, dominují velmi pokročilé kvantitativní studie, nicméně téma lidských práv jako takové přímo diskutováno nebývá, rozebírají se pouze některé jeho aspekty jako otázky diskriminace, nerovností a podobně.

¹⁰⁵ Na žebříčku pětiletého impakt faktoru se na druhém místě nachází *Public Opinion Quarterly*, ale vzhledem k jeho zaměření na výzkum veřejného mínění a komunikace nebyl mezi sledované časopisy zařazen.

Po nastínění postavení lidských práv v rámci disciplín práva, mezinárodních vztahů a politikologie a identifikaci hlavních tematických a metodologických přístupů se zaměřím na významná periodika věnující se přímo lidským právům. Databáze SCOPUS¹⁰⁶ registruje téměř dvacet časopisů, které již ve svém názvu nesou slovo „right“ a které disponují tzv. SJR indikátorem, jenž měří prestiž časopisů prostřednictvím jejich citací. Mezi časopisy převládají periodika právní orientace, přičemž vedle obecnějších témat se objevují i časopisy specializující se dále na vybranou skupinu (viz např. *International Journal of Children's Rights* nebo *International Journal of Minority and Group Rights*), případně region (*Asia-Pacific Journal on Human Rights and the Law*). Výjimkou nejsou ani žurnály typu *Human Rights and ...* (např. mezinárodní zdraví, náboženství či bezpečnost). Bližšímu rozboru tentokrát podrobíme kvarteto časopisů obecného směřování s nejvyšší prestiží¹⁰⁷ (na základě SJR indikátoru). *Human Rights Law Review* (HRLR) a *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review* obsahují zejména právní příspěvky, přičemž první jmenovaný se zaměřuje spíše na Evropu (dominují rozборы činnosti Evropského soudu pro lidská práva), zatímco druhý na Spojené státy americké. Tematicky je zejména HRLR širěji rozkročen, neobsahuje pouze rozборы judikatury různých soudů, ale i role lidských práv v zahraniční politice, činnosti nevládních organizací apod. Příspěvky se nesou v interpretačním, argumentačním, polemic-kém či kritickém duchu, obvykle bez hlubší metodologické rozpravy.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Jiné databáze by generovaly jiné výsledky. Například knihovna právnické fakulty Washington and Lee University identifikuje přes třicetku lidskoprávních časopisů s impact faktorem, nicméně v jejich rámci se objevuje řada časopisů amerických univerzit, jež SCOPUS neregistruje. Zatímco v přehledu relevantnosti lidských práv jako tématu oborů jsme reflektovali impact faktor, nyní přistoupíme na metriku databáze SCOPUS, jež nám navíc umožní potlačit důraz na americký publikační trh a více zohlední evropské prostředí.

¹⁰⁷ *Human Rights Law Review*, *Human Rights Quarterly*, *Law and Ethics of Human Rights* a *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review*. Omezení počtu procházených žurnálů na čtyři je výsledkem pragmatického rozhodnutí, jelikož další časopisy v pořadí mají výrazně nižší hodnoty indikátorů prestiže.

¹⁰⁸ Chybějící přiblížení metody článků v lidskoprávních periodících je poměrně častým jevem (srov. Coomans, Fons – Grünfeld, Fred – Kamminga, Menno T. „Methods of Human Rights Research: A Primer“. *Human Rights Quarterly*, roč. 32, č. 1, s. 180).

Zdá se, že evropská větev nauky preferuje spíše důkladné historické komplexní popisy, aplikace konceptů a teorií nebo kritické příspěvky, zatímco americká větev neváhá přijít s novou teorií či typologií. Kvantitativní přístupy se takřka nevyužívají, což můžeme v menší míře vztáhnout i na *Human Rights Quarterly* (HRQ) a *Law and Ethics of Human Rights* (LEHR). Oba tyto žurnály jsou velmi otevřené jak tematicky, tak disciplinárně. LEHR se profiluje jako platforma pro články se silnou teoretickou základnou a přesahy do filosofie. HRQ zaujme svou pestrostí po všech stránkách, vedle výše uvedené tematické a disciplinární také metodologickou. Objevují se nová témata, koncepty, teorie, používají se rozličné perspektivy, přístupy, metody a techniky jako například analýza diskurzu, rozhovory, teorie sociálních hnutí nebo i geografie, když se analyzují mapy zachycující bydliště autorů dopisů pro Amnesty International.

2.9 SHRNUTÍ – LIDSKÁ PRÁVA V HLEDÁČKU VÝZKUMU

Celkově lze tuto pasáž uzavřít konstatováním, že sociální vědy se začaly o oblast lidských práv soustavněji a frekventovaněji zajímat teprve nedávno. Například John F. McCamant uvádí, že politické vědy v širokém slova smyslu (ale toto tvrzení lze v zásadě vztáhnout i na další sociálněvědní disciplíny) s výjimkou několika deskriptivních studií problematiku lidských práv až do poloviny 70. let v zásadě ignorovaly. Michael Freeman tuto ignoranci objektu výzkumu vysvětluje dvěma zásadními faktory, jež disciplínu ovlivňovaly, a sice dominancí realismu a pozitivismu. Podle realistického učení je základním rysem politiky boj o moc, přičemž etické ohledy, včetně lidských práv, hrají pouze marginální roli. Pozitivismus hlásá, že společenští vědci by při své práci měli etické ohledy odbourat kvůli jejich subjektivní a nevědecké povaze. V 70. letech minulého století ale dochází během prezidentského období Jimmyho Cartera k proměně, jelikož americká zahraniční politika začala lidská práva mnohem více zohledňovat. I přes nově se objevující zájem o problematiku lidských práv ze strany sociálních věd lidskoprávnímu diskurzu jasně dominovaly (a stále dominují) práce z provenience právní vědy. Sám koncept lidských práv se ostatně vyvíjí do značné míry skrze zakotvení

v národním a mezinárodním právu. Sociální vědy obecně se pak ze své perspektivy věnují například explanaci rozdílnosti dodržování lidských práv v různých společnostech, vznikají politologické práce o lidskoprávních hnutích a jejich vlivu, ekonomické práce o dopadu globální ekonomiky na stav dodržování lidských práv, antropologické studie zkoumají existenci myšlenky lidských práv u jednotlivých společností atd.

2.10 VÝZKUM V HLEDÁČKU LIDSKÝCH PRÁV

Na závěr této kapitoly se zaměřím na obrácený vztah, než byl po celou dobu probírán. Hlavní náplň předešlého textu představovala lidská práva jako objekt výzkumu různých disciplín. Nyní krátce rozeberu situace, kdy jsou výzkumy objektem zájmu lidských práv, zejména jejich soudní aplikační praxe. Sociálněvědní výzkum regulují mnohé etické standardy, jež badatelé musí dodržovat. Jejich existence není přijímána zcela bezvýhradně, ačkoliv drtivá většina vědců se samozřejmě shoduje, že výzkum by neměl být prováděn k něčí osobní tíži. Murray L. Wax poznamenává, že většina badatelů by ráda věřila, že svět je normativně uspořádán tak, abychom byli za naše čnosti odměněni a za zlé skutky potrestáni. Bohužel, všeobecná zkušenost tomu úplně nenasvědčuje, o čemž svědčí i zahrnutí sociálního výzkumu do sféry regulace. Mnohem spíše než o následek přečinů výzkumníků se jedná o příklad tendence vládních byrokratů univerzalizovat svá pravidla. Ve snaze o regulaci výzkumu může dojít k neodhalení porušování práv, typicky například rasové diskriminace, kdy dotazovaní, pokud musejí být informováni, že jejich odpovědi se zaznamenávají za účelem výzkumu, pravděpodobně své odpovědi přizpůsobí situaci a nebudou odpovídat spontánně, jak by odpovídali, kdyby informováni být nemuseli.¹⁰⁹ K regulaci společenského výzkumu přitom dochází až od 70. let 20. století, předtím k žádné specifické explicitní právní úpravě ohledně zkoumaných subjektů nedocházelo. Typickým příkladem zásahu do svobody výzkumu je povinnost vyžádat si

¹⁰⁹ Wax, Murray L. „Commentary: „Human Rights and Human Subjects: Strategies in Social Science Research““. *Sociological Inquiry*, roč. 55, č. 4, 1985, s. 423–424.

informovaný souhlas od osoby, jež jako jednotlivec působí v roli předmětu výzkumu.¹¹⁰

Evropský soud pro lidská práva se potýkal s velmi zajímavým akademickým problémem v případě *Gillberg proti Švédsku*,¹¹¹ v němž švédský profesor nechtěl zpřístupnit data ze svého výzkumu, jelikož je získal pod příslibem respondentům, že tato zpřístupněna nebudou.¹¹² Švédsko si však zakládá na své dlouhé tradici transparentnosti, ke které patří i maximálně otevřený přístup k dokumentům. Profesor Gillberg patří k uznávaným kapacitám na poli dětské psychiatrie, a za svou činnost dokonce v roce 2009 obdržel švédské vyznamenání, jenže ani to mu před domácími orgány a následně Evropským soudem pro lidská práva nepomohlo. Gillberg prováděl na své domovské univerzitě v Göteborgu výzkum hyperaktivity a poruchy pozornosti u dětí, přičemž rodiče a odrostlejší děti ujistil o důvěrnosti nasbíraných citlivých údajů. Lze si lehce představit, že profesor přislíbil maximální diskretnost, protože v opačném případě by respondenti stěželi se svým využitím pro výzkum souhlasili. O pár let později požádali postupně dva badatelé univerzitu o přístup k výzkumným materiálům, oba však skončili s nepořízenou. Jejich stížnosti na postup univerzity dal švédský soud za pravdu s tím, že prokázali legitimní zájem (nezávislé a kritické přezkoumání poznatků) a lze předpokládat, že ví, jak nakládat s důvěrnými informacemi. Gillberg byl považován za veřejného činitele a veřejná instituce si nemůže přijmout přísnější podmínky ke zpřístupnění dat, než stanoví zákon. Jenže profesor a posléze i univerzita

¹¹⁰ Broadhead, Robert S., „Human Rights and Human Subjects: Ethics and Strategies in Social Science Research“. *Sociological Inquiry*, roč. 54, č. 2, 1984, s. 107–111.

¹¹¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Gillberg proti Švédsku* z 2. listopadu 2010, stížnost č. 41723/06; a Rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Gillberg proti Švédsku* z 3. dubna 2012, stížnost č. 41723/06.

¹¹² Následující text je přebrán z: Smekal, Hubert. „Nezpřístupniš, zaplatíš. ESLP: Gillberg v. Švédsko“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 2, č. 12, 2010, s. 9. Dostupné na: <http://www.iips.cz/data/files/Centrum%20LP/bulletin%20LP/Vol.%20II/bulletin-LP-II-12.pdf>; a Krajňanský, Václav et al. „Co nového ve Štrasburku: O potížích s určováním otcovství, odmítnutí svědčit proti druhovi a o náboženských svátcích“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 4, č. 14, 2012, s. 15–19. Dostupné na: <http://www.iips.cz/data/files/Centrum%20LP/bulletin%20LP/Vol.%20IV/bulletin-LP2-IV-4.pdf>.

stále odmítali data zpřístupnit. Následovalo další soudní řízení, pro univerzitu opět neúspěšné, načež Gillbergovi kolegové materiály raději zničili, než by je poskytli dalším osobám. Do případu se vložil ombudsman, který zahájil trestní řízení, z něž Gillberg vyvázl s podmínkou a pokutou v přepočtu zhruba 4 tisíce euro. S tím se neústupný profesor nesmířil a přes další instance se dostal až do Štrasburku k Evropskému soudu pro lidská práva. Evropský soud uznal státům prostor k uvážení při vyhodnocení střetu zákonných požadavků otevřenosti a individuálního příslibu důvěrnosti, přičemž pozitivně hodnotil švédskou právní úpravu, jež by dvěma žadatelům sice přístup umožnila, nicméně s výraznými ochrannými restrikcemi. Nosič dat by například nesměl opustit prostory univerzity a výzkumníci by museli po dokončení projektu zničit i své poznámky. Zahájení trestního řízení po neuposlechnutí soudních rozhodnutí tedy bylo přiměřeným krokem, stejně jako udělený trest. Gillberg zkoušel uplatnit negativní právo nebýt nucen k projevu, jednoduše řečeno právo neposkytovat informace, přičemž soud skutečně akceptoval, že například doktoři, psychiatři či výzkumníci mohou požívat podobné ochrany zdrojů jako novináři, nicméně ani ta není absolutní a může být převážena důležitějšími veřejnými zájmy, rozhodující je opět proporcionalita zásahu.¹¹³ Gillberg se ještě obrátil na velkou komoru Evropského soudu pro lidská práva, ale ani ta mu nedala za pravdu.

Zatímco v předchozí kauze se řešily etické otázky související s výzkumem, v případě *Garaudy proti Francii*¹¹⁴ byla v sázce přímo otázka

¹¹³ Zatímco na neporušení svobody projevu se shodlo všech sedm soudců, ohledně porušení práva na soukromí taková harmonie nepanovala. Někteří soudcové nesouhlasili, že trestní postih byl ve věci přiměřený, čímž podle nich došlo k zásahu do práva na soukromí. Neposkytnutí materiálů sledovalo zájem dětí a jejich rodičů, navíc právě záruka důvěrnosti bývá u podobných šetření klíčovou součástí výzkumu, protože jen pak poskytnou zkoumané subjekty přesné informace. Ve střetu dvou legitimních zájmů – ochrany údajů a pokroku vědy – by měl převážet první jmenovaný. Švédské soudy podle názoru disentuujících postupovaly příliš formalisticky. Zajímavější by pak ještě bylo, kdyby se štrasburský soud vypořádával se stížností na porušení práva na soukromí ze strany některého z rodičů, který s výzkumem souhlasil pouze pod příslibem striktního zachování důvěrnosti.

¹¹⁴ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva o nepřijatelnosti ve věci *Garaudy proti Francii* ze 7. července 2003, stížnost č. 65831/01.

obsahu výstupu výzkumu. Roger Garaudy napsal a vydal knihu *The Founding Myths of Modern Israel*, která mu vynesla obžaloby z popírání zločinů proti lidskosti, veřejného hanobení skupiny osob (Židů) a z podněcování z rasové nesnášenlivosti. Francouzské soudy poslaly Garaudyho kvůli publikaci zpochybňující holocaust do vězení, a navíc ho odsoudily k pokutě téměř 60 tisíc EUR. Garaudy se obrátil k Evropskému soudu pro lidská práva zejména s tím, že došlo k porušení svobody projevu, jelikož chtěl jen bojovat proti sionismu a izraelské politice bez jakýchkoliv rasistických či antisemitských výlevů. Evropský soud však jeho stížnost odmítl s poukazem na čl. 17 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod,¹¹⁵ který zakazuje zneužití práv. Stěžovatel podle štrasburského soudu propagoval revizionistické teorie a rozporoval nacistické zločiny proti židovské komunitě. Rozporování existence zločinů proti lidskosti podle soudu představuje jednu z nejhrubších forem rasové difamace a podněcování nenávisti vůči Židům. Přepisování historických faktů znamená vážnou hrozbu pro veřejný pořádek a je neslučitelné s demokracií, lidskými právy a základními hodnotami Evropské úmluvy. Podle Evropského soudu pro lidská práva nelze poskytovat ochranu projevům s rasistickými cíli.

Akademikové se s lidskoprávními ohledy mohou dostat do problémů, aniž by celá záležitost musela skončit před soudy. Jako ilustrativní anekdota poslouží kauza bývalého rektora Harvard University Lawrence Summerse, jenž v jednom vystoupení v roce 2005 nahlas zapochyboval o možnostech žen excelovat v přírodních vědách a matematice, čímž zvedl vlnu odporu vedoucí až k jeho rezignaci.¹¹⁶

¹¹⁵ „Zákaz zneužití práva

Nic v této Úmluvě nemůže být vykládáno tak, jako by dávalo státu, skupině nebo jednotlivci jakékoli právo vyvíjet činnost nebo dopouštět se činů zaměřených na popření kteréhokoli ze zde přiznaných práv a svobod nebo na omezování těchto práv a svobod ve větším rozsahu, než to Úmluva stanoví.“
Cit. z *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*. Dostupné na: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/82E3CE7F-5D3D-46EB-8C13-4F3262F9E20B/0/Convention_CES.pdf.

¹¹⁶ Finder, Alan – Zernike, Kate. „Embattled President of Harvard to Step Down at End of Semester“. *New York Times*, 21. února 2006. Dostupné na: <http://www.nytimes.com/2006/02/21/education/21cnd-harvard.html>.

Některé příklady lidskoprávně sporných postupů ve výzkumu nalezneme i v České republice. Mezi nejznámější patří provádění šetření ohledně disproporcionálního zastoupení romských žáků ve školách mimo standardní základní školy (tedy zejména ve školách praktických, určených pro děti s lehkým mentálním postižením), které realizovali pracovníci z Kanceláře Veřejného ochránce práv. Jedná se o poněkud paradoxní případ, jelikož ombudsmanská kancelář dlouhodobě upozorňuje na přetrvávající diskriminaci romských dětí při přístupu k právu na vzdělání, jež byla konstatována i Evropským soudem pro lidská práva v notoricky známém případě *D.H. a ostatní proti České republice*.¹¹⁷ Aby zdokumentovali pokračující proporcionalně vyšší zastoupení romských dětí ve školách mimo hlavní proud, které násobně převyšuje podíl romských dětí v populaci dětí v daném věku v České republice, vypravili se zaměstnanci Kanceláře Veřejného ochránce práv do praktických škol a mimo jiné i prostřednictvím „vizuální determinace“ (tedy podle vzhledu) sčítali Romy ve školách, což sklidilo velkou kritiku především speciálních pedagogů.¹¹⁸

Publikačním počinem s jistými akademickými ambicemi vyvolal před nějakou dobou kontroverze Petr Bakalář s dílem *Tabu v sociálních vědách*,¹¹⁹ které se věnuje například genetickým rozdílům mezi rasami a možnostem jejich soužití. Knize se ve své době dostalo hlasitých odsouzení ze strany nevládních organizací a podpory od extrémnějších pravicových subjektů, ale na druhé straně se situace nevyvinula do ničeho tak zásadního jako například trestního stíhání.

V této subkapitole jsem na několika případech demonstroval, že vztah mezi akademickým výzkumem a lidskými právy funguje oboustranně. Lidská práva jsou jednak předmětem výzkumu různých vědních disciplín, ale také do výzkumu zasahují, například regulací průběhu výzkumu a publikace jeho výstupů. V krajním případě se autor za dílo, jež minimálně on sám považuje za vědecké, může dostat do zásadních problémů s orgány činnými v trestním řízení.

¹¹⁷ Rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci *D.H. a ostatní proti České republice* ze 13. listopadu 2007, stížnost č. 57325/00.

¹¹⁸ Prezentaci širší palety názorů viz např. zde: Kolektiv autorů. „Je ohrožena sociálněpedagogická péče o žáky s lehkým mentálním postižením?“. *Učitelské noviny*, č. 26, 2012. Dostupné na: <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=6760>.

¹¹⁹ Bakalář, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003.

Kapitola 3

VÝVOJ MYŠLENÍ O LIDSKÝCH PRÁVECH

Původ konceptu lidských práv můžeme hledat v teologii, filosofii a právu. Koncept přirozených práv měl artikulovat křesťanské teorie o bohatství a chudobě a v 17. století posloužil k argumentačnímu podpoření boje proti absolutistickým monarchiím, zejména co se ochrany majetku a občanských a politických práv týče. Svou podstatou byly tehdejší texty o lidských právech normativního charakteru, doporučovaly, jak by se lidé měli chovat.¹²⁰ Tato kapitola sestává zejména ze stručného přehledu dominantních pohledů na lidská práva v průběhu historie, čímž se připraví půda pro následující kapitolu nastiňující aktuální teoretické i praktické rozpory. Práce by se v těchto dvou kapitolách neměla omezit na pouhou historickou syntézu, ale pokusí se zhodnotit proměny konceptu lidských práv v běhu času a poukázat na výrazné výzvy, před nimiž bádání v současné době stojí. Hlavním cílem nicméně zůstává přehledná strukturace diskurzu lidských práv, jejíž znalost je potřebná pro další poznávání problematiky lidských práv.

Přehlednou a srozumitelnou periodizaci prezentuje H. Maier, jenž rozčleňuje přístup k lidským právům do tří fází. V první fázi dochází ke konstrukci přirozených práv člověka, poté následuje jejich pozitivace v právních rádech jednotlivých zemí, kdy se lidská práva stávají právy základními, a tak ztrácejí svůj univerzální charakter (národní pozitivace). Od druhé poloviny 20. století se opět akcentuje „přirozenost“ práv člověka, což se promítá do přijetí norem na mezinárodní úrovni, které mají mít univerzální platnost.¹²¹ Mezinárodní postup,

¹²⁰ Freeman, *Human Rights*, s. 76.

¹²¹ Maier, Hans. „Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 7–31. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 7. Srovnej rovněž: Bobbio, *The Age of Rights*, s. 16.

jak již bylo řečeno, svým způsobem „kopíruje“ národní scénář, když se po právně nezávazné Všeobecné deklaraci lidských práv začíná přijímat množství partikulárních lidskoprávních úmluv (univerzální pozitivace), a to jak z hlediska subjektu (kupříkladu práva žen či dětí), tak z hlediska objektu (např. úmluva proti mučení) či teritoria (např. úmluvy omezené na Evropu). Maier ve svém schématu směřuje teritoriální dimenzi a všechny roviny přístupu, od filosofického po právní.

Koncepce lidských práv je úzce spjata s existencí subjektivního práva – práva na něco –, a proto se do výčtu níže inspirovaném Maierem záměrně nezařazuje například slavná Magna charta libertatum, která sice materiálně obsahuje „lidská práva“ (zejména majetková a procesní práva), ale tehdy se o nich jako o „lidských“, patřících lidem, protože jsou lidmi, neuvažovalo.¹²² Jednalo se spíše o výsledek aktuální konstelace sil a o právní a politickou dohodu. K mytizaci Magna charty jako jakéhosi lidskoprávního pradokumentu došlo až v 17. století.¹²³

3.1 OBDOBÍ PŘIROZENÝCH PRÁV

Mezi základní autory první fáze teorie a částečně i praxe lidských práv se řadí zejména známí angličtí filosofové a zastánci koncepce přirozeného práva¹²⁴ Thomas Hobbes, John Locke a Thomas Paine, následování

¹²² Článek I. Magna charty, mimo jiné, slovy krále Jana říká: „(...) Udělujeme všem svobodným lidem našeho království, (...), všechny níže uvedené svobody.“ Obdobně jako Magna charta se jako politická dohoda stylizuje i anglická Listina práv z roku 1689. Jak Magna charta, tak Listina práv jsou dokumenty materiálně obsahující lidská práva, avšak bez lidskoprávní stylizace.

¹²³ Freeman, *Human Rights*, s. 16–18.

¹²⁴ Koncepci přirozeného práva užívali již například starověcí řečtí stoikové, nicméně ti znali, ostatně jako celý právní systém až do vrcholného středověku, koncepci přirozeného práva (*natural law*) jako závazného pro všechny (tedy jako objektivní právo), ale nevyvinuli koncepci přirozených práv (*natural rights*) jako subjektivních práv (srov. Freeman, *Human Rights*, s. 7; Campbell, Tom. *Rights. A Critical Introduction*. Oxon: Routledge, 2006, s. 5–6). Souvisí to i s faktem, že ve vztahu k chování člověka se původně aplikovala doktrína povinností (např. nezabíješ jako ekvivalent práva na život), doktrína práv je spjata až s moderním světem (srov. Minogue, Kenneth. „The History of the Idea of Human

francouzským myslitelem Jeanem Jacquesem Rousseauem, jejichž ideje našly i praktický odraz ve slavných deklaracích ve Spojených státech amerických a Francii na konci 18. století.

Přirozenoprávní nauka, například v Lockově pojetí, přišla s přesvědčením, že všichni lidé mají jistá práva, která jsou odvozena od jejich přirozenosti a nikoliv od vlád či zákonů. Legitimita vlády spočívá právě na respektování a ochraně těchto práv.¹²⁵ Garantem práv v přirozenoprávním pojetí byl stát, proto lidská práva v praxi splývala s právy občanskými – jednalo se zejména o zajištění práv občanů vůči státu, což při tehdejší rozdílnosti podmínek státního uspořádání a formy vlády nešlo skutečně nikterak generalizovat mimo hranice vlastního státu.

Již od prvního období můžeme analyticky sledovat odpovědi na dvě důležité otázky. Zaprvé, proč nebo díky čemu máme lidská práva, co nám lidská práva poskytuje? Různé reakce na tuto první otázku souhrnně nazývám jako zdůvodnění práv (v angličtině se nejčastěji setkáme s pojmem *foundations*). Například u původní přirozenoprávní teorie zní základní odůvodnění nejčastěji následovně – lidská práva máme, protože je to přirozené, patří k lidské přirozenosti od Boha.¹²⁶

Rights“. In Laqueur, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd., s. 3–17. New York: Meridian, 1990, s. 5; MacFarlane, Leslie J. *The Theory and Practice of Human Rights*. Middlesex: Maurice Temple Smith Ltd, 1985, s. 5).

¹²⁵ Freeman, *Human Rights*, s. 7.

¹²⁶ Již v tehdejších období se našli ovšem autoři, kteří základní odůvodnění v Bohu nehledali, například holandský právní vědec Hugo Grotius se domníval, že teorie přirozených práv nevyžaduje víru v Boha. Základem práv měla být společnost člověka, kdy každý má užívat práv s pomocí společnosti, která má chránit naše životy, svobody a majetek (Edmundson, *An Introduction to Rights*, s. 17). Později Immanuel Kant navrhl koncepci, podle níž může soubor etických a politických principů založených na závazku respektovat důstojnost druhých ospravedlnit rozum. Občanský stát je podle něj založen na *a priori* principech (svobodě, rovnosti a nezávislosti jedinců), které existují jako práva (Kant in Laqueur – Rubin, *The Human Rights Reader*, s. 83; MacFarlane, *The Theory and Practice of Human Rights*, s. 5).

Na druhé straně, teorie lidských práv založené na víře v Boha se objevují i v současnosti – viz např. Perry, Michael J. *The Idea of Human Rights*. New York: Oxford University Press, 1998.

Druhá otázka se ptá, proč či k čemu bychom měli lidská práva mít. Směřuje tedy k účelu lidských práv.

Přirozenoprávní nauka se vyvíjela a rozsah přirozených práv se u jednotlivých autorů různil. Celou koncepci navíc výrazně ovlivňovala rovněž postupně se tvořící teorie společenské smlouvy, v rámci níž se autoři liší zejména v pohledu na tzv. přirozený stav a na možnost lidu svrhnout suveréna. Thomas Hobbes viděl jako přirozený stav nejistoty a války, přičemž přirozené právo velí člověku dělat cokoli, aby přežil. Rozum v tomto stavu vyžaduje, aby se lidé vzdali svých neomezených práv ve prospěch suveréna. Hobbes upozorňoval na ostrý rozdíl mezi subjektivním právem (*right; ius*) a objektivním právem (*law; lex*), kdy *right* představuje pro jedince svobodu, kdežto *law* omezení, tudíž oba pojmy vystupují nekonzistentně. Hobbes se k možnosti svrhnout suveréna stavěl zdrženlivě.¹²⁷ Pro Locka je přirozeným stav, kdy má každý právo na sebeobranu a na dodržování přirozených práv. Protože v přirozeném stavu je každý soudcem ve své věci, nebylo by nestranných soudců a vznikaly by konflikty. Rozumní jedinci se proto rozhodnou žít pod vládou, která bude vynucovat dodržování přirozených práv. Pokud vlády své poslání nesplní, pak se jedná o tyranie, které ztratily autoritu vládnout, a lid se může ozbrojeně bránit. Lidé mají přirozené právo na svobodu, jež omezuje pouze závazek dodržovat přirozená práva jiných osob.¹²⁸

Po anglické „slavné revoluci“ roku 1689 se Lockovy principy konstituční monarchie a práv na život, svobodu a vlastnictví staly součástí liberální ideologie, která výrazně inspirovala následovníky v revolučních událostech ve Francii a budoucích Spojených státech amerických na konci 18. století. Například u vzniku Spojených států stál koncept přirozených práv, jenž spojoval náboženské svobody s bojem za politickou svobodu. Americká deklarace nezávislosti z roku 1776 přímo v textu své preambule odráží Lockovy myšlenky:

¹²⁷ Hobbes, Thomas. „On the Inalienable Right to Life“. *Leviathan*, 1652. In Ishay, Micheline R. (ed.). *The Human Rights Reader*. 2. vyd., s. 104–107. Routledge: New York, 2007.

¹²⁸ Locke, John. „On the Separation of Powers and Rebellion“, *The Second Treatise*, 1690. In Ishay, Micheline R. (ed.). *The Human Rights Reader*. 2. vyd., s. 132–139. Routledge: New York, 2007.

„Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni a že jsou Stvořitelem nadáni jistými nezcizitelnými právy, mezi která patří právo na život, svobodu a usilování o štěstí. Že k zajištění těchto práv se mezi lidmi ustavují vlády, odvozující svou oprávněnou moc od souhlasu těch, jimž vládnou. Že kdykoli počne být nějaká vláda těmto cílům na překážku, má lid právo ji změnit nebo zrušit a ustavit vládu novou (...).“¹²⁹

Doktrína přirozených práv v éře po Lockovi předpokládá individualistickou koncepci společnosti, oproti původnímu pojetí, které považovalo společnost za organický celek, jenž je důležitější než jeho konstitutivní části. Tato nová percepce vztahu státu a jedince odráží i převrat ve vnímání práv a povinností. Individua mají nejdříve práva a až pak povinnosti, naproti tomu stát má nejdřív povinnosti.¹³⁰

Ze současné pohledu by snad byla rétorika deklarácí a listin práv v pořádku,¹³¹ ovšem praxe se na konci 18. století s tou nynější značně rozcházela, například v rozsahu práv žen (plná práva měli pouze svobodní muži) nebo pohledu na otroctví či nevolnictví. Navíc lidská práva se uplatňovala pouze v národní dimenzi, na mezinárodní úrovni o nějakých lidskoprávních úmluvách ještě nemohla být ani řeč.

Odůvodňování práv člověka jeho přirozeností si udrželo značný význam a vliv až do současnosti, o čemž vypovídají nejen mnohé národní listiny práv, ale i odborné publikace na téma lidských práv.

¹²⁹ *Deklarace nezávislosti* [*The Declaration of Independence*], 1776. The U.S. National Archives & Records Administration. Dostupné na: <http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration.html>.

Obdobné proklamace obsahuje i Virginská deklarace práv z roku, která odůvodňuje práva s odkazem na přirozená práva založená na božském právu. Rovněž právně závazná Listina práv z roku 1791 přijatá jako dodatek k americké ústavě nezapře přirozenoprávní inspiraci.

¹³⁰ Bobbio, *The Age of Rights*, s. 41.

¹³¹ Poměrně zajímavé srovnání se starými texty přináší například současná česká Listina základních práv a svobod, v jejíž preambuli čteme: „(...) uznávajíc neporušitelnost přirozených práv člověka, práv občana a svrchovanost zákona, navazujíc na obecně sdílené hodnoty lidství (...).“ O přirozenoprávním dědictví pak ještě utvrzuje hned článek 1, který nápadně připomíná texty staré dvě století: „Lidé jsou svobodní a rovni v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.“

Jeden z nejvýznamnějších právních filosofů druhé poloviny 20. století R. Dworkin má například za to, že jakákoli z práva vycházející teorie musí předpokládat práva, která nejsou výsledkem legislativy nebo obyčeje, ale nezávislými základy pro posuzování legislativy a obyčejů. Předpoklad přirozenosti práv je prostě předpokladem, který se přijme a který se následně prověřuje svou schopností sjednocovat a vysvětlovat naše politická přesvědčení.¹³²

3.2 KRITIKA PŘIROZENÝCH PŘÁV A OBDOBÍ POZITIVACE V NÁRODNÍCH PRÁVNÍCH ŘÁDECH

Teorie přirozených práv postupně vyvolala řadu negativních reakcí, a to jak z pohledu konzervativců, tak z pohledu radikálů. Pro první byla koncepce příliš rovnostářská, pro druhé naopak povolovala příliš nerovnosti v bohatství. Základní otázka kritiků přirozeného práva zněla: A fungují tato práva skutečně v praxi? K nejvýraznějším oponentům přirozenoprávní doktríny se řadí Edmund Burke, Jeremy Bentham a Karel Marx. Po krvavé francouzské revoluci sociální vědy za přispění Comta, Webera a Durkheima koncept přirozených práv marginalizovaly, když je začaly pokládat za ideologické produkty společenského boje nebo morálky.¹³³

Edmund Burke neodmítl teorii přirozených práv zcela, uznal například přirozené právo na život, svobodu, svobodu svědomí, produkty práce, vlastnictví a na rovnou spravedlnost před právem, celkově ale pokládá koncept přirozených práv za zbytečnou metafyzickou abstrakci a má za to, že skutečná práva člověka jsou práva sociální. Přirozeným právům dále Burke vyčítá jejich zjednodušující a dogmatickou povahu a vystupuje proti univerzalizmu, jenž nezohledňuje národní a kulturní diverzitu. Známa je v tomto kontextu zejména Burkova poznámka, že rozumí, co jsou práva Angličana (realita), ale nerozumí, co jsou práva člověka (abstrakce).¹³⁴

¹³² Dworkin, *Když se práva berou vážně*, s. 226–227.

¹³³ Freeman, *Human Rights*, s. 27.

¹³⁴ Edmundson, *An Introduction to Rights*, s. 17; Cranston, Maurice. „What Are Human Rights?“. In Laqueur, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd., s. 17–25. New York: Meridian, 1990, s. 18.

Jeremy Bentham usiloval o konstrukci práva na racionálním základu, přičemž chtěl eliminovat veškeré koncepce postavené na prázdném či fiktivním základu, jež podle něj představuje právě koncepce přirozených práv, kterou pokládá za nebezpečný a vágní nesmysl. Upozorňuje, že právě díky jejich charakteristikám (vágnosti a neurčitosti) se spory o práva řeší násilím. Nebezpečí i půvab přirozených práv tkví v jednoduchém dogmatismu, zatímco on odmítá absolutní charakter práv i rovnost v právech. Bentham za jediná práva považuje „právní práva“ (*legal rights*), tedy práva mající oporu v objektivním právu. Práva jsou tudíž možná jen ve vztahu k určitému sociálnímu a právnímu systému. Co se zdůvodnění práv týče, podle Benthama neplynou práva po zamítnutí koncepce božského práva z ničeho, tudíž jsou pouze fiktivní. Jejich existenci podporuje pouze princip utility.¹³⁵

Benthamovo pojetí se v průběhu 19. století skutečně prosadilo a utilitarismus nahradil koncept přirozených práv jako teoretickou bázi pro reformy ve Francii i v Anglii. V 19. století již individuální práva nebyla chráněna jako přirozená práva, ale jako právně zakotvená práva napomáhající obecnému dobru.¹³⁶

Mezi prominentní kritiky ideje přirozených práv se řadí rovněž Karel Marx, jenž lidská práva pokládá za práva egoistů separovaných od společnosti. Individuální práva na svobodu měla jen posilovat sobectví. Podle něj koncepce práv podporovala pouze zájmy buržoazie a upozorňoval, že podporou rovných práv jednotlivců se maskuje, že se jedná jen o formální rovnost, zatímco ekonomická a politická nerovnost roste. Na koncepci přirozených práv není podle Marxe nic přirozeného, jelikož ignoruje význam práce, produkce a bohatství pro lidské dobro.¹³⁷

K analýze rozdílů mezi přirozenoprávním a pozitivněprávním přístupem vhodně poslouží Sudreho pyramida, či přesněji řečeno její roviny filosoficko-politické a právní. Pro pozitivněprávní přístup je relevantní výhradně rovina právní – lidská práva jsou to, co právo

¹³⁵ Campbell, *Rights*, s. 8–9; Cranston, *What Are Human Rights?*, s. 18.

¹³⁶ Freeman, *Human Rights*, s. 28–30.

¹³⁷ Campbell, *Rights*, s. 8; Minogue, *The History of the Idea of Human Rights*, s. 11–13; Wenar, *Rights*.

říká, že jsou. Přírozenoprávní přístup samozřejmě rovněž usiluje, stejně jako jiné přístupy, o co nejrozsáhlejší promítnutí své ideové základny do roviny právní, nicméně trvá na tom, že praktický význam přírozených práv se na rovinu právní neomezuje.¹³⁸ Když se nelze u soudu dovolat pozitivního práva, jedinec se může opřít o přírozená lidská práva.

3.3 OBDOBÍ UNIVERZALIZACE LIDSKÝCH PŘÁV

Opětovný zájem o lidská práva vyvolalo utrpení druhé světové války, které působilo při utváření poválečného pořádku jako katalytický moment. V polovině 40. let 20. století se při pracích na nové podobě mezinárodního řádu vrací stará myšlenka lidských práv, kterými by měli disponovat všichni lidé. Zatímco koncepce přírozených práv v 17. století usilovala zejména o úpravu vztahu mezi člověkem a společností a o zajištění svobody jednotlivce uvnitř státu, koncepce lidských práv po druhé světové válce vychází z práv člověka jako takového, který disponuje právy vždy, všude, za všech okolností i ve všech časech. Středobodem zájmu se stává člověk jako takový, nikoliv uspořádání vztahu člověk–společnost.

Praktické vyjádření nalezla snaha o přijetí univerzálního dokumentu v podobě právně nezávazné Všeobecné deklarace lidských práv, schválené Valným shromážděním OSN v prosinci 1948 poměrem 48 států pro, žádný proti a 8 se zdrželo. Po Všeobecné deklaraci následovala vlna přijímání lidskoprávních mezinárodních smluv, ať již na regionální, či na globální úrovni.

Zřejmě právě pod vlivem hrůz druhé světové války se vyvinula silná lidskoprávní rétorika, která ve své jednoduchosti, údernosti a jednoznačnosti dosáhla solidních úspěchů. Všeobecná akceptace staronového

¹³⁸ J. Filip (*Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 47) v této souvislosti poukazuje například na ústavu Guatemaly, jejíž článek 44 stanoví, že práva v ní zakotvená nevylučují, že osoba má i jiná zde nezakotvená práva, která jí náleží z přírozené povahy lidské osoby (srov. „*Los derechos y garantías que otorga la Constitución no excluyen otros que, aunque no figuren expresamente en ella, son inherentes a la persona humana.*“).

konceptu spojená se snahou vystříhat se opakování obrovských utrpení znamenala v praktické rovině upozadění snahy o teoretické zdůvodnění koncepce lidských práv. Tím se ovšem neříká, že snahy o teoretické odůvodnění lidských práv neexistují! Ba naopak, množství literatury se věnuje právě tomuto tématu. Právně-filosofická pojednání (nejen) ve 20. století lze rozdělit podle kritéria funkce práv na zástupce dvou hlavních teoretických proudů: *choice (will) theory* a *interest (benefit) theory*. Funkcí práv se rozumí odpověď na otázku, co práva dělají pro ty, kteří je mají – lidsky řečeno, na co či k čemu mi práva jsou; co vyplývá z tvrzení, že osoba X má právo φ? *Choice (will) theory*, maximálně stručně řečeno, má za to, že jedinec je suverén v malém měřítku a funkcí práv je obdařit jej mocí nad povinnostmi druhých a chránit a rozvíjet jeho autonomii. Existence práva vyžaduje korelující existenci povinnosti, přičemž držitel práva může tuto povinnost například i zrušit či převést na jiného. Velmi silně tu tedy vystupuje vztah mezi právy a normativní kontrolou, mít právo znamená mít schopnost určovat, co ostatní smí a nesmí dělat. Ke známým zastáncům této teorie patří například Kant, Hart či Kelsen. Kritikové poukazují na to, že absolutní dispozice s právem, tedy i možnost se práva vzdát, je v rozporu s naukou lidských práv – nemůžeme se například dobrovolně vzdát práva nebýt držen v otroctví. Dále, právy mohou disponovat pouze suverénní jednotlivci s vůlí, nesvéprávné subjekty jako například kojenci právy disponovat nemohou. Nelze ale říct, že by třeba na kojence nedoléhalo právo nebýt mučen. *Choice (will) theory* navíc dokáže analyticky uchopit zejména právní práva, pro aplikaci na morální práva se příliš nehodí, tudíž není vhodným kandidátem pro konceptuální teorie práv v obecném slova smyslu.

Interest (benefit) theory se na druhé straně domáhá, že funkcí práva je podporovat zájmy držitele práva. Není natolik striktní jako *choice theory*, klidně akceptuje existenci nezczitelných práv a nesvéprávných osob. Například vlastník má právo nikoliv proto, že má různé volby, co dělat (jak si myslí *choice (will) theory*), ale protože díky vlastnictví se má lépe. Právo není odvozeno od povinnosti, ale spíše naopak – práva (ale nejen ona) dávají vzniknout povinnostem. Mít právo znamená být zamýšleným beneficentem povinnosti druhých. *Interest (benefit) theory* však příliš spojuje práva se zájmy, navzdory tomu, že jistě lze mít zájmy na něčem, aniž by je šlo uznat za práva. Stejně tak může existovat právo,

aniž by daný člověk měl dostatečně silné zájmy, jež by osvětlovaly existenci práva. Mezi známé zastánce *interest (benefit) theory* se řadí třeba Bentham či Raz.¹³⁹

3.4 TEORETICKÉ PROPASTI

Na základě krátkého exkurzu do historie myšlení o lidských právech jsme se mohli lehce přesvědčit, že lidská práva představují velmi nejednoznačně přijímaný a diskutabilní pojem. Neexistuje shoda o základních otázkách mezi disciplínami, ani uvnitř jedné disciplíny. Rozcházejí se názory o tom, co jsou to lidská práva, o jejich obsahu, zdůvodnění,¹⁴⁰ funkcích a subjektech. Nevíme tedy přesně, co jsou to lidská práva a proč je máme – tedy na základě čeho a k čemu. Plná shoda nepanuje ani na tom, kdo lidská práva má a vůči komu. Ozývají se nezřídka i hlasy, že v otázkách tohoto typu nebude panovat shoda nikdy, neboť lidská práva jsou neodůvodnitelná. Nic navíc nenasvědčuje tomu, že by se v brzké budoucnosti dosáhlo širšího konsenzu ohledně těchto vpravdě základních otázek. V následující kapitole se k některým z těchto palčivých bodů, tvořících propasti mezi směry uvažování o lidských právech, vyjádřím blíže, ale ještě předtím alespoň pár slov k jedné z pozoruhodných publikací z poslední doby.

Samuel Moyn ve svém historicko-filosofickém díle *The Last Utopia*¹⁴¹ uvádí, že lidská práva jsou mnohem mladším fenoménem, než se všeobecně soudí. Jakožto relevantní téma se podle něj prosadily teprve v posledním půlstoletí, nikoliv těsněji po válce s nástupem Všeobecné deklarace lidských práv, jak zní rozšířený kánon. Lidská práva se krátce po druhé světové válce nestala tak horlivě a často vzývaným konceptem, jak se tvrdívá. Moyn poukazuje na konceptuální rozdílnost mezi slavnými americkými a francouzskými listinami

¹³⁹ Edmundson, *An Introduction to Rights*, s. 119–132; Jones, Peter. *Rights*. Houndmills: Palgrave, 1994, s. 26–36; Wenar, *Rights*; Bix, *Jurisprudence*, s. 136–137.

¹⁴⁰ Více viz subkapitulu 4.1.

¹⁴¹ Moyn, Samuel. *The Last Utopia. Human Rights in History*. Cambridge and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010.

práv z konce 18. století a poválečnými ambiciózními univerzalistickými proklamacemi. Zatímco staré revoluční dokumenty se zabývají v prvé řadě suverenitou lidu a zmínky o právech člověka se týkají čistě vnitrostátního kontextu, lidská práva se prezentují jako práva proti státu, která působí bez ohledu na hranice. Práva člověka se úzce pojila s občanstvím a původně byla lidem využívána k založení vlastního státu a ospravedlněním státní suverenity. Moyn upozorňuje, že ačkoliv nyní se o Všeobecné deklaraci lidských práv mluví jako o počátku nového hnutí atp., ve skutečnosti v 50. a 60. letech deklarace příliš pozornosti nepřitahovala. Moyn cituje Mosese Moskowitze, důležitou osobnost tehdejšího nevládního sektoru, že lidská práva „teprve musí podnítit zvědavost intelektuála, rozvířit představivost společenského a politického reformátora a vyvolat emotivní reakci moralisty“.¹⁴²

Nepovzbudivá situace se začala měnit až v 70. letech, kdy okolo lidských práv vyrůstá nové hnutí, raší aktivismus a vznášejí se nově formulované požadavky a aspirace. Nové hnutí původně směřovalo proti totalitarismu a autoritářství, ale postupně se jeho agenda rozšířila takřka na všechny humanitární záležitosti, jejichž deficity se snaží vyjadřovat pomocí práv. Podle Moyna se o tento nástup lidských práv nezasloužily často zmiňované kořeny jako řecká filosofie, přirozenoprávní tradice, moderní revoluce, americké otrokářství nebo Hitlerovo vyhlazování Židů, nýbrž rozpad dosavadních univerzalistických schémat, jejichž místo obsadila lidská práva jakožto přesvědčivá morální alternativa.

Kritické pohledy na lidská práva nijak neutichly, například T. Campbell nejzávažnější skupiny námitek vedené z různých pozic proti konceptu lidských práv a jeho povaze třídí následovně: právo zbytečně vyhocuje primárně morální spory (kritika legalismu); prezentovaná absolutnost práv podporuje nerealistická očekávání a zvyšuje sociální konflikt (kritika dogmatismu); koncept lidských práv příliš upřednostňuje práva před povinnostmi, přitom dobro společnosti by mělo být nadřazené nad osobním prospěchem jediného člověka (kritika egoismu – komunitariánská kritika liberálního individualismu); lidská

¹⁴² Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*, s. 3.

práva ochraňují zejména mocné, kteří určují obsah práv a mají na ně jiný pohled než chudí (kritika elitismu).¹⁴³ S výjimkou kritiky egoismu, jež oponuje konceptu lidských práv už od politické roviny, směřují všechny kritiky zejména proti rovině právní.

¹⁴³ Campbell, *Rights*, s. 11–19.

Kapitola 4

PROBLÉMY TEORIE A PRAXE LIDSKÝCH PRÁV

Vedle popsaných inherentních problémů, kterými koncept lidských práv trpí, registruje současná teorie a také praxe některá diskutabilní témata, ohledně nichž neexistuje shoda. Mezi nejdůležitější velké teoretické kontroverze se řadí spory týkající se povahy sociálních práv, možnosti existence práv kolektivit, lidskoprávní odpovědnosti nestátních subjektů a otázka univerzalizmu lidských práv. Pochopitelně, diskutabilních témat je mnohem více, namátkou třeba problematika humanitární intervence, vztah lidských práv a demokracie, vztah rozvoje a lidských práv. Na rozdíl od výše zmíněných oblastí rozporů se však nejedná o spory v rámci lidských práv samotných, jejich kvalitativních systémových znaků, ale o diskuze vztahu lidských práv k jinému fenoménu (suverenitě atd.).

4.1 PROBLÉM ZDŮVODNĚNÍ PRÁV

Aforismus francouzského katolického filosofa Jacquese Maritaina říká: všichni jsme pro lidská práva, dokud se někdo nezeptá proč (ve smyslu odkud pocházejí).¹⁴⁴ Intuitivně se lidská práva zdají jako výborný koncept a myšlenka, ovšem původní nadšení trochu vyprchá, když jej začneme rozebírat více do hloubky a ptát se. Alespoň stručně rozvinu Maritainovu myšlenku, že ospravedlnění konceptu vůbec není možné. Maritain spatřuje důvod v existenci rozdílných filosofii, kdy lze snad ještě dosáhnout shody na tom, co jsou lidská práva, ale již ne na tom, proč existují. Tato neshoda má posléze praktické dopady, protože

¹⁴⁴ Forsythe, *Human Rights Studies*, s. 59.

praktická implementace lidských práv závisí na různých kulturních podmínkách.¹⁴⁵

Ohledně základního odůvodnění neboli snahy o zodpovězení otázky, díky čemu máme lidská práva, neexistuje žádná všeobecně přijímaná odpověď. Dříve uznávaná základní odůvodnění Bohem či přirozeností byla zpochybněna¹⁴⁶ a vedle dalších pokusů o zdůvodnění, která budou popsána, se objevují názory odmítající vůbec možnost jakéhokoliv zdůvodnění lidských práv.

Společenské vědy svou úlohu při ospravedlnění lidských práv zpočátku odmítaly, když se proti lidským právům postavily jako proti nevědeckým a protispolečenským. Americký filosof Richard Rorty například úplně zavrhl teoretické základní zdůvodnění pro lidská práva, protože to neexistuje pro žádnou víru. Lidská práva podle něj nepotřebují pro svůj úspěch teorii, ale sympatie. Rovněž David Forsythe si uvědomuje inherentní kontroverznost filosofických teorií a M. Macdonald upozorňuje, že existence přirozených práv nemůže být ověřena empiricky. Alasdair MacIntyre pak přirovnává víru v lidská práva k víře v čarodějnice a jednorožce. Michael Freeman k teorii práv poznamenává, že ideální teorie nepopisuje realitu, ale předkládá rozumový argument pro standardy, jimiž se má hodnotit realita. Naproti tomu „ne-ideální teorie“ představuje realitu a analyzuje „skutečné možnosti“. Ideální teorie je důležitá, protože vede ke „skutečným možnostem“, které stojí za to realizovat.¹⁴⁷

Moderní (právně-)filosofické koncepce rezignují na hledání univerzálního prazákladu a pojmají práva jako výtvar dějin a morálky, který má sloužit k ochraně morálně platných a základních lidských zájmů, zejména proti zneužití politické moci. To, na co má jedinec právo, záleží na praxi a spravedlnosti politických institucí, tvrdí Dworkin.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Maritain, Jacques. „The Grounds for an International Declaration of Human Rights. The Second Treatise“, [1947]. In Ishay, Micheline R. (ed.). *The Human Rights Reader*. 2. vyd., s. 2–6. New York: Routledge, 2007.

¹⁴⁶ I lidská přirozenost se považuje spíše za sociální projekt než za nějakou danou presociální konstantu (viz Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 18).

¹⁴⁷ Perry, *The Idea of Human Rights*, 37; Freeman, *Human Rights*, s. 55–59; Landman, *Studying Human Rights*, s. 4.

¹⁴⁸ Dworkin, *Když se práva berou vážně*, s. 119.

Sám Dworkin pokládá individuální práva za trumfy v rukou jednotlivců, které mají „ve chvíli, kdy kolektivní cíl není (...) dostatečným ospravedlněním, aby se jim upíralo, co jako jednotlivci chtějí mít nebo činit, nebo kdy není dostatečným ospravedlněním, aby se jim činila nějaká škoda či újma“.¹⁴⁹ Práva jsou zkrátka natolik důležitá a mají takovou normativní sílu, že v konkurenci různých soutěžících cílů získávají navrch a jsou vzata v potaz, ačkoliv by se třeba v dané situaci jevílo jiné řešení jako výhodnější.

Z teorií, které se pokoušejí vysvětlit původ lidských práv jinak než nábožensky, lze vyabstrahovat tři hlavní proudy – odůvodnění práv jako výsledku dohody o spravedlivém uspořádání (liberální teorie), odůvodnění práv jejich účelem (utilitaristické teorie) a teorie lidských potřeb. Dále se vyskytují různé kombinace těchto jednotlivých přístupů. Obdobné, nicméně přehlednější systematizace řešení otázek zdůvodnění práv představuje rozdělení přístupů na deontologické a konsekvenencialistické, s nimiž jsou spojeny statusové a instrumentální teorie. Statusové teorie mají za to, že lidské bytosti disponují atributy, na jejichž základě je vhodné obdařit je právy a tato práva respektovat. Osobu tvoří její tělo a mysl, proto by měla primárně ona rozhodovat, co se s ní bude dít. Jednotlivec je nezávislá bytost a jako taková zaslouží uznání, jakékoliv jiné uspořádání, odpírající hlas osoby k rozhodování o dění nad sebou samým, by znamenalo závažnou nedůstojnost. Instrumentální teorie postulují, že respekt pro jednotlivá práva je prostředkem k dosažení optimální distribuce zájmů. Klasický případ utilitaristického odůvodnění poskytuje John Stuart Mill, podle něž mít právo znamená mít něco, co by společnost měla jedinci chránit, protože tím se dosáhne nejvyšší celkové prospěšnosti.¹⁵⁰ Samozřejmě, lze však polemizovat, co je ona obecná prospěšnost a zda k ní práva skutečně napomáhají. Jednoduše řečeno, statusové teorie tvrdí, že práva by měla být dodržována, jelikož je to tak správné, bez ohledu na důsledky. Pro instrumentální teorie jsou naopak dobré důsledky ospravedlněním.¹⁵¹ V tomto ohledu například italský filosof Norberto Bobbio poznamenává,

¹⁴⁹ Dworkin, *Když se práva berou vážně*, s. 12.

¹⁵⁰ Mill, John Stuart. *Utilitarianism*. Kitchener: Batoche Books, 2001 [1863], s. 52. Dostupné na: <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/utilitarianism.pdf>.

¹⁵¹ Wenar, *Rights*.

že jediná věc, kterou o základních právech víme, je to, že jsou nezbytné pro dosažení konečných hodnot. Ty však nemohou být zdůvodněny, pouze předpokládány – co je konečné, je ze své podstaty bez zdůvodnění.¹⁵² Níže předkládám několik příkladů zdůvodnění v rámci obou širokých teoretických rámců.

V rámci zdůvodnění práv založených na statusu si v průběhu let vydobyly důležitou pozici přirozenoprávní teorie. Mezi nejčastěji uváděné důvody práv patří Bůh, lidská přirozenost, svobodná vůle, racionalita či autonomie. Lidé mají práva bez ohledu na existenci státu, stát je má zejména lépe chránit. Například pro Locka je ochrana a prosazování individuálních přirozených práv cílem a zároveň zdrojem legitimacy politické autority vzniknuvší na základě společenské smlouvy. Podle současnějších liberálních teorií stanovují přirozená práva rámec, v němž může probíhat autonomní jednání a proces realizace individuálního potenciálu. Jistou skvrnu na přirozenoprávních přístupech představuje skutečnost, že pojem všeobecných lidských práv je sekularizovanou verzí stoicko-křesťanské etiky, přičemž lidská práva byla v průběhu dějin využívána k ospravedlnění výbojně politiky v podání evropských koloniálních mocností.¹⁵³

Na vnímání spravedlnosti jako důvodu lidských práv se obrací významný americký filosof druhé poloviny 20. století John Rawls, jenž se ve své teorii spravedlnosti snaží dokázat, že naše intuice o spravedlnosti předpokládá, že lidé mají práva, přičemž právem axiomatickým, nejzákladnějším je právo na rovnost.¹⁵⁴

Spravedlivou dohodu jako základ lidských práv uznává také J. Donnelly, jenž tvrdí, že jiné nenapadnutelné odůvodnění základu je pouze iluzorní a bez důkazu. Dohodnuté základy nám poskytují odůvodněné

¹⁵² Bobbio, *The Age of Rights*, s. 5–6.

¹⁵³ Dufek, Pavel. *Úrovně spravedlnosti. Liberalismus, kosmopolitismus a lidská práva*. Brno: Mezinárodní politologický ústav a MUNI Press, 2010, s. 186–193.

¹⁵⁴ Dworkin, *Když se práva berou vážně*, s. 13 a 195; Campbell, *Rights*, s. 63–64. J. Rawls svou liberální teorii staví na specifickém pojetí společenské smlouvy, kterou uzavírají svobodní, rovní a racionální jednotlivci, kteří se mají domluvit na základních pravidlech pro sociální kooperaci. Rawlsovým cílem je definovat situaci, za níž mohou být přijatá rozhodnutí považována za férová, k čemuž slouží přijetí smlouvy jednotlivci za „závojem nevědomostí“, kdy lidé sice znají společnost jako celek, ale nevědí, v jaké pozici se budou nacházet.

ujistění pro morální přesvědčení a praktiky, když nám umožňují založit argumenty, pravidla či praktiky na hlubších principech. Lidská práva jsou podle něj založena na sociálním rozhodnutí konat, jako kdyby lidská práva existovala, a snaže uvést je do praxe. Donnelly navíc odůvodňuje nezbytnost existence lidských práv i jejich účelem (tudíž propojuje oba přístupy), který vidí v zajištění lidské důstojnosti.¹⁵⁵ Lidská práva jsou podle něj stejně jako další morální argumenty nejisté v základech, ale mocné v závěrech a implikacích.¹⁵⁶

Slavný německý filosof a sociolog Jürgen Habermas výrazně přispěl k rozpracování pojetí lidských práv jako interního (tedy vnitrostátního) standardu legitimacy politického uspořádání. Lidská práva jsou podle něj nezbytná pro fungování moderních ústavních demokracií. Právní normy získávají svou legitimitu skrze lidovou suverenitu (tedy demokracii), která zajišťuje legitimitu výstupů, a skrze individuální práva, která zaručují legitimitu vlády práva, jelikož ponechávají občanům osobní svobodu a majetek, tudíž i možnost působit jako jednotka v rámci společnosti. Působení individuálních práv umožňuje existenci podmínek pro rozumnou tvorbu vůle, tedy pro fungování lidové suverenity jako takové. Lidská práva tedy působí jako nástroj integrace společnosti a legitimace režimu.¹⁵⁷

Teorie potřeb například prostřednictvím Abrahama Maslowa pokládá za zdroj lidských práv právě lidské potřeby, což oponenti kritizují jako podobně obskurní a kontroverzní vysvětlení jako odůvodnění lidskou přirozeností.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Obdobné vysvětlení koneckonců přijala i Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948, která lidská práva odůvodňuje vedle dohody i utilitaristickými argumenty – viz preambuli Deklarace: „...že uznání přirozené důstojnosti a rovných a nezciitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě, že zneuznání lidských práv a pohrdání jimi vedlo k barbarickým činům, urážejícím svědomí lidstva, a že vybudování světa, ve kterém lidé, zbavení strachu a nouze, se budou těšit svobodě projevu a přesvědčení, bylo prohlášeno za nejvyšší cíl lidu.“ Základem práv tedy není přirozenost, ale až její uznání, které slouží svobodě, spravedlnosti a míru.

¹⁵⁶ Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 20–21.

¹⁵⁷ Dufek, *Úrovně spravedlnosti*, s. 201–202.

¹⁵⁸ Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 13.

4.2 RELATIVISMUS A UNIVERZALISMUS¹⁵⁹

Lidskoprávní univerzalisté podporují obdobný názor jako zastánci teorie přirozeného práva, tedy že všichni lidé mají jistá práva – například na úrovni Všeobecné deklarace. Naproti tomu kritikové univerzalizmu jej označují za pouhou iluzi, způsobenou dominancí Západu nad lidskoprávním diskurzem po druhé světové válce, kdy se Západ snaží vnutit svou koncepci lidských práv a vůbec uspořádání státu a hodnot zbytku světa. V této souvislosti padají přídomky jako etnocentrismus, arogance či kulturní imperialismus. Relativisté se domnívají, že etické, politické a právní standardy dané země či regionu jsou utvářeny zejména jejich tradicí, přesvědčeními a podmínkami.¹⁶⁰

Jako častý důkaz univerzalizmu lidských práv se poukazuje na Světovou konferenci o lidských právech ve Vídni v červnu 1993, kde zúčastněné státy přijaly Vídeňskou deklaraci, v níž se stanoví, že lidská práva jsou univerzální a nedělitelná, přičemž se však má brát ohled na regionální a národní specifika (srov. bod 5 deklarace).¹⁶¹ Univerzální práva pak má obsahovat Všeobecná deklarace lidských práv, k níž se při různých příležitostech přihlásila většina států světa. Jasná většina států také podepsala oba Mezinárodní pakty, tudíž by lidská práva měla být univerzálně rozšířena. Univerzální platnost lidských práv má však vedle svých zastánců i mnohé oponenty.¹⁶²

¹⁵⁹ Viz též kapitulu 2.2 Antropologie a vklad Americké antropologické asociace do diskuze při vytváření Všeobecné deklarace lidských práv a odezvu na něj.

¹⁶⁰ Nickel, *Human Rights*.

¹⁶¹ Bod 5 Vídeňské deklarace si zaslouží citaci v originále: „*All human rights are universal, indivisible and interdependent and interrelated. The international community must treat human rights globally in a fair and equal manner, on the same footing, and with the same emphasis. While the significance of national and regional particularities and various historical, cultural and religious backgrounds must be borne in mind, it is the duty of States, regardless of their political, economic and cultural systems, to promote and protect all human rights and fundamental freedoms.*“

¹⁶² Pro výstižný aktuální přehled nejdůležitějších názorových proudů v češtině viz: Zemanová, Štěpánka. „Nové chápání univerzality lidských práv“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 40, č. 4, 2005, s. 79–94.

I když přijmeme předpoklad, že panuje normativní shoda na právech obsažených ve Všeobecné deklaraci, reálná situace může být díky obecnosti lidskoprávních norem značně rozdílná.¹⁶³ Nicméně takové problémy by byly již o úroveň nižšího rázu, jelikož by existovala alespoň shoda ohledně seznamu práv, v rámci nějž by se různé státy neshodly na přesnějším obsahu. Problém je však hlubšího charakteru než pouze neshod ohledně jiného obsahu práv, na povrch vyplouvají rozpory ohledně základní perspektivy problematiky lidských práv. Zejména asijské státy¹⁶⁴ poukazují na vlastní koncepci lidských práv spjatou se svou tradiční kulturou, která není totožná se západní koncepcí liberálního individualismu, přičemž prosazování této západní koncepce bývá v asijském prostředí označováno i za nový imperialismus a myšlenka univerzalizmu jako taková za výmysl Západu.¹⁶⁵ Tomuto názoru dávají za pravdu též některé historické a antropologické studie, které dokazují, že „přirozeně“ svobodný jednatel je poměrně vzácným a lokálně omezeným úkazem, který existuje jen s určitým typem společnosti.¹⁶⁶ Není tudíž ničím univerzálním, avšak pouze produktem historického a společenského vývoje.¹⁶⁷ Například Adamantia Pollis

¹⁶³ Například pojem ponižující nebo krutý trest může mít v různých kulturách velmi rozdílný obsah, takže trest považovaný v Evropě za ponižující či krutý, nemusí být jako takový třeba v jihovýchodní Asii vůbec vnímán. A jaký je důvod, aby autoritativní výklad poskytovala Evropa? A navíc, i v rámci Evropy se pojetí krutosti trestu mění v čase.

¹⁶⁴ Jedná se o velmi nepřesné a snad až matoucí vymezení. V literatuře a politických debatách se rozmohl pojem „asijské hodnoty“, jenže těžko vydestilovat jednotné hodnoty pro tak různorodý kontinent, jakým Asie je. Rozdíly mezi arabskou částí Asie, indickou, postsovětskou, čínskou, japonskou a dalšími rozhodně nelze podceňovat. Zmínky o „asijském“ pojetí lidských práv se objevují zejména u autoritativních vládců oblasti jihovýchodní Asie, kteří oponovali šíření liberální demokracie západního stříhu.

¹⁶⁵ Freeman, *Human Rights*, s. 14, 101–108; Brzezinski, Zbigniew. *The New Dimensions of Human Rights*. New York: Carnegie Council on Ethics and International Affairs, 1995, s. 8–9.

¹⁶⁶ Laqueur – Rubin, *The Human Rights Reader*, s. x; Mangalpus, Pollis – Schwab, Khushalani in Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 71; Robertson, A. H. *Human Rights in the World*. 2. vyd., Manchester: Manchester University Press, 1982, s. 8–9.

¹⁶⁷ Bauman, *Svoboda*, s. 15–16, 40; Pollis, Adamantia – Schwab, Peter. „Human Rights: A Western Construct with Limited Applicability“. In Pollis, Adamantia –

a Peter Schwab jsou dosti nekompromisní: „Je zřejmé, že ve většině států světa jsou lidská práva, jak je definuje Západ, odmitána, či přesněji, jsou bezcenná. Většina států nemá kulturní dědictví individualismu a doktríny nezczizitelných lidských práv se nerozšířily. Stát se stal jako substitut tradičních komunit ztělesněním lidu, a jednotlivci nemají žádná přirozená práva nebo svobody, které by existovaly mimo stát.“¹⁶⁸ Zde je ovšem nutno dodat, že debata nezahrnuje pouze tento vůči univerzalizmu skeptický názor, naopak poměrně často se objevují rovněž názory popírající, že idea lidských práv je většinou nezápádních kultur neznámá. Podle některých autorů mají všechny společnosti koncepce lidských práv, či dokonce může být koncept lidských práv vystopován až u samých počátků lidské rasy.

Kanadský myslitel a politik v jedné osobě Michael Ignatieff rozeznává celkem tři hlavní proudy útoků na myšlenky univerzality lidských práv, a to ze strany islámu, samotného Západu a z východní Asie. Muslimské země měly problémy s myšlenkou lidských práv již od počátku jejího vzepětí po druhé světové válce, zejména co se týče náboženských a ženských práv. Další atak směřuje proti lidskoprávní univerzalitě „zevnitř“, Ignatieff konkrétně uvádí zde představené A. Pollis a P. Schwaba, jež častuje přízviskem radikální. Z východní Asie zase mří kritika, že západní individualismus se rozchází s důrazem na blaho celého společenství a rodiny. Různé společnosti mají různé hodnoty, k nimž se navíc dostávají různým způsobem.¹⁶⁹

Asijské hodnoty vyzývá konkrétně například bývalý premiér Singapuru Li Kuang-jao, který považuje práva z mezinárodních smluv a deklarací za necitlivá vůči specifickým hodnotám, jako jsou důraz na rodinu a komunitu (oproti silnému západnímu individualismu), harmonie ve společnosti, respekt k politickým vůdcům a institucím či zaměření na zodpovědnost, tvrdou práci a střídmost.¹⁷⁰ Zatímco západní koncepce lidských práv směřuje k ochraně individua před

Schwab, Peter (eds.). *Human Rights. Cultural and Ideological Perspectives*, s. 1–18. New York: Praeger Publishers Inc., 1979, s. 4.

¹⁶⁸ Pollis – Schwab, *Human Rights: A Western Construct with Limited Applicability*, s. 13.

¹⁶⁹ Ignatieff, Michael. „The Attack on Human Rights.“ *Foreign Affairs*, roč. 80, č. 6, 2001, s. 102–116.

¹⁷⁰ Nickel, *Human Rights*.

státem, a to poněkud paradoxně skrze státní instituce, asijský přístup chce po vládě, aby chránila společnost před bezuzdným individualismem.¹⁷¹ Li Kuang-jao tvrdil, že neexistuje jediná unikátní cesta k úspěšnému ekonomickému rozvoji, přičemž pro některé státy může být autoritativnější forma vládnutí k zajištění slušného standardu života vhodnější. Pokud přijmeme jako účel státních politik snahu o dosažení autonomie a blahobytu jednotlivců, tak to ještě nutně neznamená, že první generaci práv se dostane priority. Li Kuang-jao se domnívá, že expanze práv jednotlivce související s možností dělat si, co se mu zlíbí, se odehrává na úkor spořádané společnosti a kritizuje americké nešvary jako zbraně, drogy, zločinnost či bezdomovectví.¹⁷²

Poměrně rozšířená dikce ohledně varianty zajistit první generaci práv až poté, co se dosáhne jisté ekonomické úrovně, se dočkala odmítavé reakce přímo z asijského kontinentu. Uznávaný nobelista Amartya Sen poukazuje na empirická data, kdy si státy porušující první generaci práv zjevně říkají o ekonomické nesnáze. Indický ekonom a filosof hlásá, že hladomor nemusí pramenit z nedostatku potravy, ale z její špatné alokace plynoucí z potírání svobody projevu.¹⁷³

Většinou se nezpochybnuje, že akceptace lidských práv ve světě i díky přijímání nových deklarácí a smluv stoupá, nicméně něco jako celosvětové přijímání jedné morálky (prozatím) neexistuje.¹⁷⁴ Naprostá shoda o lidských právech však neexistuje ani v hodnotovém světě Západu, kde se například USA dramaticky rozcházejí s Evropou v otázce trestu smrti, a dokonce ani napříč kulturně a hodnotově ještě mnohem sevřenější západní Evropou, kde se státy liší například v názorech týkajících se potratů či eutanázie, tedy základních otázek souvisejících s právem na život.

Jack Donnelly považuje kulturní relativismus za nepopiratelný fakt, přičemž morální pravidla a sociální instituce ukazují překvapivou kulturní a historickou variabilitu. Jde o to, jak intenzivní relativismus či univerzalizmus jsou. Zrovna Donnelly klasifikuje názory od radikálního

¹⁷¹ Haas, *International Human Rights*, s. 350.

¹⁷² Zakaria, Fareed. „Culture Is Destiny. A Conversation with Lee Kuan Yew“. *Foreign Affairs*, roč. 73, č. 2, 1994, s. 111.

¹⁷³ Edmundson, *An Introduction to Rights*, s. 175.

¹⁷⁴ *Ibid.*

kulturního relativismu, pro nějž je kultura jediným zdrojem platnosti morálního práva nebo pravidla, až po radikální univerzalizmus, který považuje kulturu za irelevantní, protože morální práva a pravidla platí univerzálně.¹⁷⁵

Filosof Pavel Floss sleduje moderní filosofickou debatu na téma univerzalizmu v dlouhodobější perspektivě a říká, že v 60. a 70. letech se vlivem strukturalismu, poststrukturalismu a později radikální post-moderny sice univerzalistické myšlenky odmítaly, nicméně od 90. let se proti těmto tendencím zvedla vlna odporu.¹⁷⁶ Tudíž v současnosti se v odborné literatuře prosazuje spíše idea univerzalizmu,¹⁷⁷ což zřejmě souvisí i s místy aktivističtějším postojem akademické sféry. Nezbyvá mi však na závěr kapitoly, než zopakovat již vícekrát vyřčené – jasný konsenzus neexistuje a situace se ve vlnách mění.

4.3 GENERACE PRÁV

Historikové upozorňují, že lineární vývoj ve smyslu lehce odlišitelného přechodu od jedné generace práv ke druhé v praxi neprobíhal, rozlišení je spíše umělé a poplatné svému rozšíření během studené války, kdy je využívaly oba znepřátelené tábory. Na druhou stranu generační dělení jistý popisný potenciál má. Druhá generace sice nenahrazuje prvou a třetí druhou, ale jisté periody uceleného vývoje různých obsahově příbuzných skupin práv identifikovat lze. Nutno poznamenat, že generace nepředstavují jedinou a možná ani nejuživanější typologii práv,¹⁷⁸

¹⁷⁵ Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 89–90.

¹⁷⁶ Floss, Pavel. „Filosofické aspekty problému lidských práv“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 32–39. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 38.

¹⁷⁷ Zemanová, Štěpánka. „Nové chápání univerzality lidských práv“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 40, č. 4, 2005, s. 94.

¹⁷⁸ Například J. Nickel dělí práva z Všeobecné deklarace a následných úmluv hned do sedmi „rodin“: práva bezpečnostní (ochrana proti vraždě, mučení, atd.); práva na spravedlivý proces (zákaz uvěznění bez procesu, přehnané tresty); práva na svobody (svědomí, projevu atd.); politická práva (shromažďovací, sdružovací či volební práva); práva rovnosti; sociální práva (ochrana proti kruté chudobě a hladovění) a skupinová práva (ochrana etnických skupin proti genocidě) – viz Nickel, *Human Rights*.

ale skoro s jistotou se jedná o tu nejzprofanovanější. Rétorika generace práv se otupila až po světové konferenci lidských práv v roce 1993, která emblematicky označila lidská práva za nedělitelná, navzájem provázaná a stejné důležitosti.¹⁷⁹

Nejprve se v praxi prosazovala práva občanská a politická, která měla zajistit ochranu před libovůlí státu a zajistit účast občanů na vládě. Tato práva označujeme jako práva první generace. Pro bližší představu konkrétních práv se lze podívat například do MPOPP.

Následkem Marxovy filosofie a tlaku dělnických hnutí na přelomu 19. a 20. století začala do národních legislativních ustanovení pronikat i práva druhé generace – práva sociální, hospodářská a kulturní, která již od státu neočekávají pouze nezasahování, ale přímo aktivní konání. Práva na potravu, obydlí či zdravotní péči se v národních ústavách objevují až od 20. století, nicméně během něj se v mezinárodním prostředí výrazně rozšířila. Mezi jeden z mála států, kde se vytrvale zpochybňuje místo sociálních práv v nejvyšším zákonu země, patří Spojené státy americké, kde se domnívají, že ústava by měla sloužit především k ochraně jednotlivce před represivními zásahy státu.¹⁸⁰

Třetí generaci představují tzv. práva solidarity, která reagují na nesnáze moderního světa a snaží se prosadit například právo na zdravé životní prostředí, právo na kulturní bohatství a podobně.

Generace práv koexistují a vzájemně se doplňují.¹⁸¹ V různých částech světa a s různými politickými systémy se klade důraz (značně zjednodušeně vyjádřeno) na jiné generace práv. V angloamerickém světě se preferuje dodržování práv první generace, kontinentální Evropa se pokouší zharmonizovat práva prvních dvou generací, zatímco socialistické státy usilují zejména o naplňování práv druhé generace, přičemž obdobné preference a rétoriku mají i některé africké a asijské státy. Občanská a politická práva, jakož i práva hospodářská, sociální a kulturní se týkají jednotlivce, jehož brání před akty státu, případně mu něco poskytují, a primárně jsou chráněna na národní úrovni. Na

¹⁷⁹ De Feyter, *Law Meets Sociology in Human Rights*, s. 48.

¹⁸⁰ Sunstein, Cass R. *Designing Democracy: What Constitutions Do*. New York: Oxford University Press USA, 2001, s. 221–222.

¹⁸¹ Tomuschat, Christian. *Human Rights. Between Realism and Idealism*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 24–25.

mezinárodní úrovni sice existuje řada úmluv, ale kontrolní mechanismus se dostává ke slovu až tehdy, když zklame vnitrostátní mechanismus. Naproti tomu práva třetí generace jsou zacílena i na ochranu kolektivit a rovněž subjekt povinný je u řady práv sporný. Primárně se u některých práv cílí na mezinárodní úroveň, nikoliv na tradiční národní. Třetí generace práv působí značné teoretické potíže a je přijímána velmi nejednoznačně.

Debata ohledně druhé generace práv, a zejména o právech sociálních, se objevila mnohem dříve na národní než na mezinárodní úrovni. Zatímco vnitrostátně se téma stalo důležité vlivem dělnických protestů v průběhu 19. století, mezinárodně se sociální práva objevují až v meziválečném období (Mezinárodní organizace práce) a po druhé světové válce. Na úrovni mezinárodních norem a možnosti jejich vynucování lze zjistit mezi první a druhou generací výrazné rozdíly, jak ve formulacích, tak v praktických garancích. Toto tvrzení odůvodňují dvěma argumenty – na globální úrovni v rámci OSN obsahuje právně nezávazná Všeobecná deklarace lidských práv práva první a druhé generace, ovšem právně závazné dokumenty existují pro každou z generací odděleně. První generaci práv pokrývá Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a druhou Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (oba z roku 1966, v platnosti od roku 1976). Zatímco první pakt obsahuje nepodmíněné závazky států zajistit zmíněná práva, druhý pakt obsahuje „formulaci pružnosti“, která v ustanovení článku 2 říká, že stát „se zavazuje podniknout při maximálním využití svých zdrojů (...) kroky hospodářské a technické k postupnému dosažení plného uskutečnění práv uznaných v tomto Paktu, (...)“. Práv druhé generace tudíž má být dosaženo postupně, státy se pouze zavazují podniknout kroky k dosažení práv, nikoliv na rozdíl od Mezinárodního paktu o občanských a politických právech přímo chránit práva. Rovněž kontrolní mechanismus v rámci OSN je v případě Mezinárodního paktu o občanských a politických právech mnohem účinnější než u Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.¹⁸²

¹⁸² Důslednější kontrolní mechanismus nyní očekává i MPHSKP, jelikož státy přijaly Opční protokol, jenž vstoupil v platnost v květnu 2013 a po vzoru Výboru pro lidská práva fungujícího v rámci MPOPP má v popisu práce posuzovat

Na regionální úrovni je rozdíl mezi kvalitou ochrany první a druhé generace práv ještě výraznější. Na dodržování Úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod (tj. primárně práv první generace), přijaté na půdě Rady Evropy v roce 1950, ve znění doplňkových protokolů, dohlíží Evropský soud pro lidská práva, jehož mechanismus bývá označován za nejefektivnější regionální kontrolní mechanismus vůbec. Evropská sociální charta z roku 1961, ani Revidovaná Evropská sociální charta z roku 1996 zdaleka nedisponují podobně efektivním systémem dohlízejícího orgánu v podobě soudu přijímajícího individuální podání. Z obou případů lze tedy jednoznačně dovodit, že v mezinárodní dimenzi se jak na úrovni norem, tak na úrovni praktické kontroly dodržování obě generace práv výrazně odlišují, a to jasně ve prospěch práv občanských a politických.

I přes zjevnou odlišnost mezi první a druhou generací práv v právní rovině se politické deklarace snaží prosadit myšlenku nedělitelnosti práv, což znamená, že by s právy obou generací mělo být nahládáno stejně, jak to explicitně stanoví například Vídeňská deklarace vzešlá ze Světové konference OSN o lidských právech roku 1993.¹⁸³ Za citaci stojí rovněž pasáž preambule Africké charty práv člověka a národů: „...přesvědčení, že je zásadní věnovat zvláštní pozornost právu na rozvoj a že občanská a politická práva nemohou být oddělena od hospodářských, sociálních a kulturních práv co do jejich pojetí, tak univerzality, a že užívání hospodářských, sociálních a kulturních práv je zárukou pro užívání občanských a politických práv.“¹⁸⁴ Ohledně nedělitelnosti lidských práv, a tedy i uznání stejné důležitosti občanských a politických práv a hospodářských, sociálních a kulturních práv se

stížnosti jednotlivců. Opční protokol prozatím nezískal nějakou ohromující popularitu, od září 2009, kdy byl otevřen k podepisování, tak učinilo 42 států a deset ratifikovalo. Česká republika prozatím (k červnu 2013) Opční protokol ani nepodepsala.

¹⁸³ Srov. bod 5: „Všechna lidská práva jsou univerzální, nedělitelná (...)“

¹⁸⁴ Překlad autor, v originále: „...convinced that it is henceforth essential to pay particular attention to the right to development and that civil and political rights cannot be dissociated from economic, social and cultural rights in their conception as well as universality and that the satisfaction of economic, social and cultural rights is a guarantee for the enjoyment of civil and political rights.“

vedou spory, které mohou být v praxi doloženy například faktem, že Spojené státy americké sice Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech podepsaly již v roce 1977, ale doposud jej neratifikovaly.¹⁸⁵ V rámci mezinárodního prostředí panuje výrazný rozkol v pojímání důležitosti jednotlivých generací práv, jež vychází z přístupu k lidským právům a jejich obsahu. Zatímco „západní“ civilizace tradičně interpretuje lidská práva směrem od jednotlivce a sociální práva jsou považována za doplňky liberálních práv, nezápadní civilizační okruhy pojímají svobody jednotlivce jako cíl vývoje, odvislý od politické, ekonomické a sociální úrovně.¹⁸⁶

Ještě před nástinem argumentů pro a proti nedělitelnosti práv je třeba zodpovědět otázku, proč by měl být problém nedělitelnosti tak významný. V mezinárodní politice platí nařčení z důvodu nedodržování lidských práv za nepříjemnou skvrnu na dobré pověsti státu, které se státy snaží vyvarovat. Uznáním nedělitelnosti práv se výrazně zvyšuje masa práv, které státy musejí dodržovat, přičemž nedodržením například sociálních práv by se země mohly stát objektem obecné kritiky jako státu porušujícího lidská práva.¹⁸⁷

N. Bobbio upozorňuje, že na teoretické úrovni se setkávají dva protichůdné koncepty lidských práv – liberální a socialistický, od nichž nelze očekávat syntézu.¹⁸⁸ Vývojově mladší druhá generace práv má oproti první generaci výrazné systémové odlišující znaky. Jako jednotlivá kritéria mohou sloužit například míra ingerence státní moci, chráněné subjekty, chráněný objekt, charakter práv, začátek ochrany nebo míra vynutitelnosti. Zatímco první generace se snaží zejména chránit jedince před zásahy veřejné moci, která se má zdržet konání, druhá generace požaduje po státu aktivní přispění. Občanská

¹⁸⁵ Zajímavé je v tomto ohledu srovnání s Čínou, která je v situaci přesně opačné – podepsala i ratifikovala Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, ale pouze podepsala a již neratifikovala Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.

¹⁸⁶ Maier, *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 22.

¹⁸⁷ Domyšleno do absurdních důsledků: masová a závažná porušování lidských práv opravňují za existence dalších podmínek k intervenci do vnitřních záležitostí státu, ale lze si představit intervenci kvůli porušování práva na odpovědnost po práci, byť masovému a závažnému?

¹⁸⁸ Bobbio, *The Age of Rights*, s. 29.

a politická práva nerozlišují a směřují k ochraně všech subjektů, zatímco sociální práva se vedle obecné ochrany zaměřují i na zvláště zranitelné skupiny jako například děti. První generace práv dále chrání zejména příležitosti, poskytuje prostor pro autonomní akce subjektu, přičemž druhá generace práv požaduje po státu poskytnutí výsledků. Občanská a politická práva navíc charakterově, svou podobou právní normy, připomínají skutečně práva, naproti tomu sociální práva jsou spíše aspirační a programová, závislá na rozpočtových možnostech státu. Jasnější stanovení pravidel chování významně ovlivňuje i možnost vynucení. Všechny výše zmíněné argumenty, odvozené ze samotných Paktů, hovoří z právního hlediska v neprospěch myšlenky nedělitelnosti lidských práv.¹⁸⁹

Podle anglického filosofa Maurice Cranstona nejsou sociální a ekonomická práva skutečnými lidskými právy, jelikož postrádají tři základní charakteristiky – uskutečnitelnost (v méně rozvinutých zemích bude jejich naplnění ještě dlouho trvat), univerzalitu a prvořadou důležitost. Realizace sociálních práv navíc vyžaduje vysoké finanční náklady, jež zejména v období krizí mohou být vynakládány na jiné účely, případně se prostředků nutných k naplnění sociálních práv vůbec nedostává. I z těchto důvodů Cranston navrhuje uznat druhou generaci práv za ideály, o jejichž naplnění je záslužné usilovat, nicméně samotným naplněním není nikdo nikomu povinován. Proti tomu se ale staví například oxfordský profesor Henry Shue, když říká, že právo na životní minimum spolu s právem na fyzické bezpečí jsou základními právy, která předcházejí všem ostatním právům. Zakotvení sociálních práv v právních rádech mnoha zemí navíc ukazuje, že myšlenka druhé generace práv nevychází z nějakého nepochopitelného podhoubí. Potrava, fyzické bezpečí a přístřeší představují objektivní podmínky lidského života, bez nichž nedojde k reálnému naplnění práv první generace. Zajímavý příklad argumentace propojující práva první a druhé generace jako vzájemně podmíněné demonstruje spojení práva na vzdělání s politickými právy. Bez přístupu ke vzdělání se lidé nemohou plně a efektivně zapojit do politického a ekonomického života ve své

¹⁸⁹ Naopak, pro filosofickou obranu ekonomických a sociálních práv založenou na nutnosti akceptovat humanitární povinnost poskytnout pomoc viz Campbell, *Rights*, s. 157–170.

zemi. Nevzdělanost staví překážky pro realizaci práv první generace, protože neobeznámení lidé často nevědí, jaká práva mají a jak je mohou využívat, případně bránit. Minimální ochrana proti hladovění, bezdomovectví a dalším příkladům extrémního strádání představuje základní podmínku pro nezávislost jednotlivce, který jen pak může plně užívat svého statusu občana státu. Obvykle právě ti, kdo nejvíce trpí nedostatkem, nemají dostatečnou politickou moc, aby své často bezradné postavení změnili. Proti námitce ohledně přílišné finanční nákladnosti se proponenti sociálních práv brání protiútokem – ani práva první generace nejsou zadarmo. Zajištění bezpečnosti a fungování práva (tedy činnost policie, soudů, věznic atd.) konzumuje rovněž obrovské množství prostředků.¹⁹⁰ Ohledně nerealizovatelnosti sociálních práv ve všech zemích světa k aktuálnímu dni zastánci druhé generace práv uvádějí, že sociální práva nelze považovat za normy ukládající bezprostřední povinnosti, ale spíše za cíle a aspirační standardy. Orgány dohledu nemusejí pouze trvat na splnění povinnosti, ale spíše monitorovat vývoj a tlačit skrze srovnání s jinými zeměmi „hůře“ si vedoucí státy k lepším výkonům. Po ruce je hned protiúder v podobě konstatování, že „pouhé“ cíle nelze považovat za práva, nicméně zastánci minimalistického pojetí práv jako cílů přišli s obranou skrze povinnost pokusit se co nejrychleji uskutečnit specifikované cíle v oblasti druhé generace práv. Po státech by mohlo být požadováno alespoň vypracování harmonogramu s jednotlivými dílčími kroky, zřízení agentur k jejich naplnění, alokace rozpočtových prostředků, sběr dat a pravidelné informování o pokroku.¹⁹¹

Ve spojitosti se sociálními právy se také občas poukazuje na jejich nevhodnost k soudnímu posouzení, poslední dobou se z této problematiky stalo živě diskutované téma, jež neminulo ani Českou republiku, kde Ústavní soud posuzoval platby za zdravotní péči, nemocenskou a brzy se bude třeba zabývat i citlivou otázkou poplatků za

¹⁹⁰ Zde se ale jako protiargument nabízí, že zajištění bezpečnosti a práva je nutnou podmínkou také pro fungování druhé generace práv. Pokud by nefungovaly soudy, stěžejí by se někdo domohl, že mu nejsou poskytována v souladu s právem sociální práva.

¹⁹¹ Dufek, *Úrovně spravedlnosti*, s. 207–211; Nickel, *Human Rights*; Sunstein, *Designing Democracy: What Constitutions Do*, s. 223, 233.

studium na veřejných vysokých školách. Podle kritiků nenáleží soudům rozhodovat o takových věcech, jelikož zásadní rozhodnutí ohledně alokace rozpočtových prostředků by měli činit přímo volení zástupci lidu, nikoliv nevolení soudcové. Soudy mají rozhodovat spory, nikoliv dělat politiku za parlament. Na druhé straně, bez soudní ochrany by se z práv také mohlo stát jen pár slov na papíru. Zajímavým způsobem se s nástrahami dvou zrádných variant vypořádal jihoafrický ústavní soud, jenž si byl samozřejmě vědom, že v chudších zemích lze těžko nalézt prostředky na plnou realizaci sociálních práv, ale na druhé straně se chtěl o jejich naplnění pokusit. V případě *Grootboom*¹⁹² tento soud nepřišel s požadavkem, aby vláda hned vyřešila problémy rozsáhlého bezdomovectví, ale aby alespoň představila rozumný plán, kterak alarmující situaci řešit. Neřeší se tudíž individuální právo každého na bydlení, ale komplexní problém zajištění přístřeší pro kvanta chudých bez domova. Vláda na základě soudního rozhodnutí měla vypracovat a financovat program, který by poskytl velkému množství chudých přístup k alespoň nějakému nouzovému bydlení. Soud není vůči státu příliš striktní, je si vědom omezených prostředků, jež má k dispozici, tudíž požaduje zejména rozumné stanovení priorit. Aby se neprotivila rozsudku, musí vláda každopádně konat, přesný rozsah konání již je na ní a soud do něj nebude zasahovat, pokud splní základní požadavky rozumnosti. Jihoafrický soud tímto pozitivně zasáhl ve prospěch sociálních práv, když ponoukl ostatní složky moci k řešení tíživé situace, ale zároveň nechal demokraticky zvoleným zástupcům lidu, aby vypracovali a provedli samotné řešení problému.¹⁹³

Zastánci nedělitelnosti práv argumentují, že v oblasti lidských práv nelze hierarchizovat,¹⁹⁴ jelikož první generace práv sice zajišťuje existenci práv druhé generace, ale na druhé straně bez hospodářských,

¹⁹² Ústavní soud Jihoafrické republiky, rozsudek ze dne 4. října 2000 ve věci *Vláda Jihoafrické republiky a další vs. Irene Grootboom a další*, spis. zn. CCT 11/00. Dostupné na: <http://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2000/19.pdf>.

¹⁹³ Sunstein, *Designing Democracy: What Constitutions Do*, s. 223–226.

¹⁹⁴ Což na úrovni mezinárodních právních norem popírá například samotný Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který v ustanovení článku 4 stanovuje, že od vybraných nejdůležitějších práv nelze odstoupit ani v případě výjimečného stavu. Mezinárodní pakt o sociálních, hospodářských a kulturních právech podobné ustanovení postrádá.

sociálních a kulturních práv by občanská a politická práva byla pouze nominální.¹⁹⁵

Sociální práva se úzce pojí s právy občanskými. Zatímco první generace práv (například právo nebýt mučen) směřuje ke všem osobám bez ohledu na jejich občanství, druhá generace práv se častěji a úžeji omezuje na příslušníky daného státu. Například plná účast v systému sociálního zabezpečení dopadá v první řadě na občany státu. Existence sociálních práv v národních právních řádech se však stala natolik standardním jevem, že hlavnímu proudu uvažování o právech není nikterak cizí myšlenka, že práva blahobytu jsou zcela zásadní pro uspokojení podmínek svobodného a rovného občanství.

Celkově tedy lze konstatovat významné rozdíly mezi teoretickými koncepcemi, které se následně projevují v národní praxi a jsou prokazatelné i v mezinárodním právu, kde se liší právní dokumenty od deklaratorních. Idea nedělitelnosti a stejné důležitosti práv zatím pronikla na mezinárodní úrovni jen do deklarací, právní praxe mezi generacemi rozlišuje.

Strukturními prvky na pomezí mezi druhou a třetí generací práv stojí právo každého „na to, aby vládl takový sociální a mezinárodní řád, ve kterém by práva a svobody stanovené v této deklaraci byly plně uplatněny“ (čl. 28 Všeobecné deklarace lidských práv). Adresátem je sice jednotlivec („každý“), ale norma se zjevně obrací nikoliv ke státu, ale

¹⁹⁵ Steiner, Henry J. – Alston, Phillip. *International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 242–246.

K tomuto výstižná poznámka vyjadřovaná zejména africkými autory – na co je svoboda projevu, když není co říct (Kéba M'Baye in Robertson, *Human Rights in the World*, s. 13–14). Případně, člověk má ze své svobody něco, jen když je zajištěn jeho život a přežití (Maier, *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 22). Mahbubani zase pokládá svobodu od nedostatku za nejdůležitější mezi všemi svobodami (Mahbubani, Kishore. „Jsou Číňané svobodní? Ano: nejmíc, co kdy byli“. *Hospodářské noviny*, 19. září 2007, s. 11). Nicméně na druhé straně, souvislost mezi omezeními první generace práv a ekonomickým růstem se neprokázala (Baehr, Peter R. *Human Rights. Universality in Practice*. Houndmills: Palgrave, 2001, s. 15–16). V poslední době lze vysledovat trend, kdy se vyspělé státy (např. Nizozemí, Kanada) aktivně snaží o harmonizaci obou generací práv v rámci mnohem širšího konceptu lidské bezpečnosti (*human security*), který vedle ochrany práv jednotlivce zahrnuje i požadavek bezpečnosti a dobré správy státu.

k mezinárodnímu společenství, které by snad mohlo Všeobecné deklaraci nakloněný mezinárodní řád zajistit, což je zase typickým rysem třetí generace. Naplnění tohoto práva se jednotlivec vůči jednomu státu nemůže (i kdyby Všeobecná deklarace byla závazná) dovolat, jelikož jeho naplnění je zcela mimo dispozici jednoho státu. Thomas Pogge nicméně z článku 28 Všeobecné deklarace dovozuje negativní povinnost států a jednotlivců nenapomáhat mezinárodnímu řádu, který nespravedlivě znevýhodňuje chudé státy a v nich žijící obyvatelstvo.¹⁹⁶ Pogge posléze argumentuje pro globální redistribuci bohatství k vymýcení chudoby.¹⁹⁷

Třetí generace práv působí na velmi proklamativní úrovni a s velkými obtížemi by prošla přísnější definicí pojmu právo. Obrací se na kolektivy, obvykle sdružené ve formě státu, ale často míří i k lidstvu jako celku. Zdá se, že například právo na zdravé životní prostředí představuje spíše přesvědčení o tom, co je správné, než právo požívané jednotlivci či definovanými skupinami. Ideje třetí generace práv se zpopularizovaly zejména v rozvojovém světě, stačí se podívat do Africké charty práv člověka a národů, kde nacházíme například právo všech národů na národní a mezinárodní mír a bezpečnost (čl. 23) či na vyhovující životní prostředí (čl. 24).¹⁹⁸ Zní to samozřejmě atraktivně, ale do problémů se dostaneme, když bychom takové právo chtěli v současné realitě mezinárodní politiky vynutit.

4.4 KOLEKTIVNÍ PRÁVA, SKUPINOVÁ PRÁVA, PRÁVA KOLEKTIVIT

S pojmem kolektivní práva se pojí mnoho nevyjasněností a různá díla používají rozdílnou terminologii. Pod obecným pojmem kolektivní práva se mohou skrývat práva kolektivní (v užším smyslu), práva skupinová a práva kolektivit, ještě jednou však raději upozorňuji na

¹⁹⁶ Nickel, *Human Rights*.

¹⁹⁷ Pogge, Thomas. „World Poverty and Human Rights“. *Ethics & International Affairs*, roč. 19, č. 1, 2005, s. 1–7.

¹⁹⁸ Africká charta působí třeba ve srovnání s Evropskou úmluvou neobvykle i proto, že obsahuje nejen práva jednotlivých národů (na existenci, na sebeurčení, na volnou dispozici s bohatstvím a přírodními zdroji), ale také výslovnou koncepci povinností člověka.

terminologickou a definiční neusazenost. Kolektivní práva v užším smyslu mohou znamenat individuální práva, jež se však typicky vykonávají kolektivně – například svoboda shromažďovací či sdružovací a odborová práva. Práva skupinová náleží specificky definovaným skupinám jako například dětem, ženám apod., oproti právům kolektivním jim tedy chybí prvek subjektové nespecifičnosti. Práva kolektivit nejsou klasickými individuálními právy, ale náleží kolektivům (například národům).

Tradiční liberalismus s konceptem kolektivních práv, s výjimkou kolektivních práv v užším smyslu, příliš nesouzní. Práva náleží jednotlivcům a podle liberálů budou lidé vykonávat některá práva jakožto členové skupin. Některé skupiny však trpí marginalizací, tudíž k jejich rozvoji může dopomoci explicitní přičtení práv, jež může vést k lepšímu uvědomění si práv jak ze strany menšiny, tak z pohledu státu či ze strany utlačovatele dané skupiny. Mezi takové skupiny hodné zvláštní pozornosti se řadí například děti, ženy, senioři, postižení, etnické menšiny, menšiny na základě sexuální orientace, migrující osoby, domorodé obyvatelstvo atd. Problematický aspekt představuje skutečnost, že těmto osobám se udělují práva jakožto členům skupiny, které však již mají, a to z prostého důvodu, že jsou lidé. Je smutnou skutečností, že oběti domácího násilí bývají většinou ženy, což ale nutně ještě nedělá z práva nebýt vystaven domácímu násilí ženské právo. Právo nebýt obětí násilí má kdokoliv bez ohledu na pohlaví. Jako základní princip se prosazuje zákaz diskriminace, nicméně v případě touhy po dosažení nejen formální rovnosti, ale i rovnosti materiální (tedy co do výsledku) může ke slovu přijít pozitivní diskriminace, tedy zvýhodnění doposud znevýhodněných.¹⁹⁹

Konceptuální problém představuje také skutečnost, že pokud by některá práva náležela jen některé skupině či jejím členům, pak se stěží bude jednat o lidská práva, jelikož ta náleží všem lidem bez rozdílu a nezávisí na jejich přináležitosti k nějak jinak definované skupině než pouhou přítomností svého lidství.

Rozpory týkající se kolektivních práv se na mezinárodní agendu dostaly zejména díky rozvojovým zemím Afriky²⁰⁰ a Asie, které v opozici

¹⁹⁹ Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 204–212.

²⁰⁰ Srov. již jen název afrického regionálního lidskoprávního dokumentu: Africká charta lidských práv a práv národů.

k individualismu ekonomicky vyspělého světa staví preferenci práv kolektivit, jakými jsou například právo na národní, etnický či státní rozvoj. Tento zásadní rozdíl vyplývá z odlišných tradic, životní úrovně, náboženství či kulturního vývoje a vysoce koreluje s typem režimu a stupněm ekonomického vývoje.²⁰¹

Specifickou skupinu kolektivních práv představují práva menšin, která se realizují zejména v oblasti jazykových a kulturních práv.²⁰² Dle právních norem se však ve skutečnosti jedná o práva příslušníků menšin, nikoliv menšin jako takových, tudíž je velmi problematické, zda v tomto případě mluvit o právech menšin jako o právech kolektivit.²⁰³ Menšinová práva se logicky týkají pouze zemí, kde se takové menšiny nacházejí, a jsou úzce spjata s fenoménem multikulturalismu. Mezi sporné body menšinových práv patří například otázka, kdo určuje, kdo je příslušníkem menšiny, a tudíž i nositelem práva – stát, nebo samy menšiny? Existuje pouze právo menšin na nezasahování do jejich kultury, nebo mají menšiny právo třeba i na financování své kultury?²⁰⁴

Mezi problematická kolektivní práva se řadí práva domorodých obyvatel, především co se využití práva na sebeurčení týče. Právo na sebeurčení obecně je zakotveno v článku 1 obou Mezinárodních paktů OSN z roku 1966²⁰⁵ a obecně představuje zřejmě nejspornější kolektivní právo, zejména kvůli neshodám ohledně chráněného subjektu.

²⁰¹ Blahož, *Sjednucující se Evropa a lidská a občanská práva*, s. 51–52; Haas, Ernst B. *Human Rights & International Action. The Case of Freedom of Association*. Stanford: Stanford University Press, 1970, s. 15.

²⁰² Na mezinárodní právní úrovni jsou zakotvena v článku 27 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech („Ve státech, kde existují etnické, náboženské nebo jazykové menšiny, nebude jejím příslušníkům upíráno právo, aby spolu s ostatními příslušníky menšiny užívali své vlastní kultury, vyznávali a projevovali své vlastní náboženství nebo používali svého vlastního jazyka.“) a také v několika smlouvách na regionální úrovni v rámci Rady Evropy.

²⁰³ Pro výstižné shrnutí problematiky viz Pospíšil, Ivo, „Práva národnostních menšin: mezi univezalismem lidských práv a partikularismem etnické diference“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 82–107. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.

²⁰⁴ Freeman, *Human Rights*, s. 120–121.

²⁰⁵ „1. Všechny národy mají právo na sebeurčení. Na základě tohoto práva svobodně určují svůj politický statut a svobodně uskutečňují svůj hospodářský, sociální a kulturní vývoj.

Na právo na sebeurčení se odvolávaly africké národy během dekolonizačního boje, ovšem na druhé straně odvolávání se na právo na sebeurčení příliš nepomáhá například Palestincům, Baskům či Tibetanům. Chybí konsenzus ohledně přesného obsahu tohoto práva (zda právo na samosprávu svých záležitostí, či přímo na odtržení od stávajícího státu), jakož i konsenzus ohledně pojmu národ.

Ještě spornější povahu než všechny doposud zmiňovaná kolektivní práva má i rozvojovými státy podporované právo na rozvoj, požadující po bohatých státech, aby pomohly chudým v rozvoji. Pod názvem práva solidarity (třetí generace práv) se podporuje redistribuce světového bohatství směrem k potřebným.²⁰⁶ Tato práva postrádají jasné a explicitní právně závazné zakotvení a rovněž v rovině teoretické ohledně nich panuje skepse – chybí přesně stanovený nositel práv a jemu odpovídající povinný, matoucí je rovněž nejasný obsah práva, jenž se vymezuje velmi široce.²⁰⁷ Například podle většiny zastánců liberálního pojetí práv nelze práva kolektivit vůbec považovat za lidská práva.²⁰⁸ Jistým vodítkem může být materiál nizozemského ministerstva zahraničí, jež vypracovalo šest kritérií, které by mělo kolektivní právo splňovat, aby mohlo být považováno za právo: 1) musí mít objekt, který určuje substanci práva; 2) musí mít subjekt; 3) musí existovat strana povinná, po níž lze splnění požadovat; 4) nárok musí být významný pro důstojnou existenci; 5) nárok by neměl být individualizovatelný; 6) nárok musí podporovat výkon individuálního práva a nesmí podkopávat existující práva.²⁰⁹

2. Všechny národy mohou pro své vlastní cíle svobodně disponovat svým přírodním bohatstvím a zdroji bez újmy na jakýchkoli závazcích vyplývajících z mezinárodní hospodářské spolupráce, založené na vzájemné výhodnosti a mezinárodním právu. V žádném případě nesmí být národ zbaven svých vlastních prostředků k životní existenci.“ Čl. 1 MPOPP a MPKSKP.

²⁰⁶ Landman, *Studying Human Rights*, s. 9–10.

²⁰⁷ Tomuschat, *Human Rights*, s. 50–52.

²⁰⁸ Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, s. 205.

²⁰⁹ Baehr, *Human Rights*, s. 43–44.

Kapitola 5

LIDSKÁ PRÁVA V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Idealistická témata se v přemýšlení o mezinárodní politice objevují již po staletí, ale až několik posledních desetiletí se k aspiračním úvahám přidávají také empirické studie, snažící se popsat realitu. Se zřízením poválečné Organizace spojených národů a s přijetím Všeobecné deklarace lidských práv v roce 1948 se téma lidských práv pomalu dostává do zorného pole teoretiků mezinárodních vztahů. K výraznému zvýšení pozornosti pak došlo s konáním Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která v polovině 70. let vyvrcholila přijetím Helsinského závěrečného aktu, jenž obsahoval desatero nejdůležitějších principů pro vztahy mezi státy, mezi nimiž na sedmém místě figuroval bod „Respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství nebo přesvědčení“. Další zájem o toto téma vybudila zahraniční politika amerického prezidenta Jimmyho Cartera, jenž v letech 1977 až 1981 výrazně povýšil lidská práva v agendě své administrativy. Ruku v ruce s tímto vývojem šlo i postupné budování mezinárodních lidskoprávních režimů, například zrovna na polovinu 70. let připadá vstup v platnost dvou významných mezinárodních úmluv v rámci OSN (Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech). Počet mezinárodních smluv s lidskoprávní tematikou utěšeně roste a vyvíjejí se rovněž mechanismy na dohled nad jejich dodržováním. Paralelně s děním na úrovni vládní posilují též aktivity nevládních organizací, jejichž činnost výrazně povzbudilo udělení Nobelovy ceny míru v roce 1977 organizaci Amnesty International. Relevanci lidských práv v mezinárodní politice dále pozdvihlo na vyšší úroveň ukončení studené války a velká demokratizační vlna na přelomu 80. a 90. let, která přivedla pod křídla mezinárodních lidskoprávních režimů mnoho nových států, které se snažily své okolí přesvědčit

o oddanosti liberálnědemokratickým ideálům. Vítězství Západu ve studené válce bývá ostatně někdy charakterizováno jako vítězství lidských práv. Konec bipolárního rozdělení světa s sebou ale přinesl i mnoho nejistoty a brutální krveprolití ohromných rozměrů v Africe a na Balkáně. V reakci na tyto nešťastné události se v mezinárodním prostředí rozmohla myšlenka o možnosti ozbrojeného zásahu do územní suverenity státu, který páchá zvěrstva velkého rozsahu. Ať už pod jménem humanitární intervence, či odpovědnosti za ochranu se uchytil étos, že lidskoprávní ohledy by měly mít navrch i nad státní suverenitou.

5.1 LIDSKÁ PRÁVA V TEORIÍCH MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Jak již bylo vícekrát zmíněno, lidská práva jako téma teorie mezinárodních vztahů slaví nástup do sféry zájmu oboru až od 70. let, kdy sehrály významnou roli při vyjednáváních v rámci Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (tedy tzv. helsinského procesu) a také došlo k jejich inkorporaci do zahraničněpolitického zvažování americké Carterovy administrativy. Lidská práva se po dlouhých sporech dostala na seznam Helsinského závěrečného aktu a v tzv. Dekalogu zabírala problematika lidských práv místo sedmého principu²¹⁰ a ze všech desíti je rozpracována nejpodrobněji, což ukazuje na míru neshod ohledně jejího zachycení do textu mezinárodního dokumentu. Postupem doby lidská práva dosáhla v mezinárodním prostředí až na funkci všeobecného normativního standardu, skrze nějž lze vyhodnocovat legitimitu jakéhokoliv politického uspořádání, nejčastěji státu. Z lidských práv se rovněž stal společný jazyk, v němž se vedou diskuze o politických záležitostech, a to jak domácích, tak mezinárodních.²¹¹

Je pochopitelné, že na takto radikálně změněnou situaci reagovaly též teorie mezinárodních vztahů. Mezinárodní právníci vyzdvihují úlohu mezinárodních smluv, které stály za zrodem mezinárodních lidskoprávních režimů a dodaly normativní podhoubí, z čehož idealisté dovozovali utvoření obecného normativního konsenzu (ale ignorovali

²¹⁰ Plný název sedmého principu zní: Respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství nebo přesvědčení.

²¹¹ Dufek, *Úrovně spravedlnosti*, s. 175–177.

slabost těchto režimů a rozpory ohledně interpretace norem).²¹² I realistické proudy, popisující svět států jakožto racionálních aktérů, kteří se snaží maximalizovat své zájmy v anarchickém prostředí bez efektivní globální autority, vzaly lidská práva na vědomí. Akceptovaly, že lidskoprávní témata se stala součástí slovníku moderního mezinárodního společenství, ovšem podle nich stojí na žebříčku zájmů států nízko. Pokud by se lidská práva dostala do konfliktu s nějakým silným zájmem státu, pak s vysokou pravděpodobností nebudou upřednostněna. Zastánci liberalismu naopak sledovali vzrůstající frekvenci výskytů lidskoprávní rétoriky s nadějí na dosažení kantovského ideálu věčného míru, který do středu dění staví jednotlivce s jejich právy, jež veřejná moc musí respektovat. Výraznou konjunkturu zažívají v posledních pár desetiletích též konstruktivistické směry, vyzdvihující konstitutivní povahu mezinárodněpolitické reality a její vliv na vytváření sdílených norem a hodnot. Státy se socializují do prostředí postupně stále více nakloněného lidským právům a v případě excesů musejí počítat s negativní reakcí. Konstruktivisté hovoří o tzv. kaskádě norem, přičemž lidskoprávní normy se nejprve internalizují ve vnitrostátní realitě skrze právní a sociální praxi, aby se postupně externalizovaly i do zahraniční politiky.²¹³

Se zrodem moderních teritoriálních států vznikl i svět mezinárodních vztahů, který Hedley Bull charakterizoval jako anarchickou společnost, protože se v něm nedostává jednoho suveréna, ani shody na přesných sdílených normách. Stanley Hoffmann však upozornil na skutečnost, že alespoň mírná spolupráce ve světě států vždy probíhá a vytvářejí se instituce, aby se zachovaly přinejmenším základy nějakého řádu. Hoffmann pro takový stav používá pojem omezená anarchie. Ve světě realistů nepatří etické hodnoty jako lidská práva, mír či spravedlnost mezi absolutní priority, jimž musí veškeré jiné ohledy ustoupit. Základním cílem je přežití a bezpečnost státu, a tomu se podřizují ostatní dílčí zájmy. Rozhodují zájmy států, pravidla se porušují, pokud to přinese pro stát výrazný benefit ve srovnání s neporušením

²¹² Donnelly, *International Human Rights: A Regime Analysis*, s. 640.

²¹³ Dunne, Tim – Hanson, Marianne. „Human Rights in International Relations“. In Goodhart, Michael (ed.). *Human Rights. Politics and Practice*, s. 59–74. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 60–71.

smlouvy. To samozřejmě neznamená, že by státy v mezinárodním prostředí nedbaly lidských práv. V posledních desetiletích se respekt k lidským právům rozmohl, tudíž pokud stát nechce tolerovat kaňku na své národní pověsti, tak se naučí lidskoprávní diplomacii – tedy přijímat lidskoprávní úmluvy a používat rétoriku lidských práv. Státy tak ovšem činí po racionální kalkulaci, jelikož se jim takové jednání vyplatí, a nikoliv z přesvědčení. Pokud po zvážení kladů a záporů dojde k přehodnocení dané politiky, chodívají lidskoprávní ohledy stranou. Hedley Bull shledává doktrínu mezinárodního práva lidských práv jako hrozbu pro princip, že by lidstvo mělo být organizováno jako společnost suverénních států. Pokud by si totiž jednotlivci mohli stěžovat na porušení práv státem u orgánu na mezinárodní úrovni, pak by postavení států jako suverénů nad obyvatelstvem bylo ohroženo a logika společenství suverénních států by přepustila místo alternativnímu organizačnímu principu kosmopolitního společenství. Nejen z období studené války máme dostatek příkladů, kdy lidskoprávní mluva pouze maskovala skutečné zájmy států, jež měly mnohem přizemnější motivace. I z pohledu realistů se však přeci jen něco změnilo – v posledních dvou či třech desetiletích se v zahraničních politikách států lidská práva propracovala z podřadnější role v jeden z důležitých zájmů států, i když ne vždy ten nejdůležitější. Základní (neo)realistická premisa nicméně přetrvává – státy jsou unitární aktéři s danými preferencemi, kteří maximalizují svůj užitek bez ohledu na blaho ostatních aktérů. V mezinárodním prostředí se dávají věci do pohybu zejména tehdy, pokud si to přejí silní hráči. V praxi to má za důsledek, že mezinárodní lidskoprávní politika trpí značnou výběrovostí, proměnlivostí a nejednotností.²¹⁴

²¹⁴ Dunne – Hanson, *Human Rights in International Relations*, s. 60–71; Hoffmann, Stanley. „Ethics and Rules of the Game between the Superpowers“. In Henkin, Louis et al. *Right v. Might. International Law and the Use of Force*, s. 71–93. New York, London: Council on Foreign Relations Press, 1989, s. 74–75; Sikkink, Kathryn. „Transnational Politics, International Relations Theory, and Human Rights“. *PS: Political Science and Politics*, roč. 31, č. 3, 1998, s. 517; Donnelly, Jack. „Human Rights“. In Baylis, John – Smith, Steve – Owens, Patricia. *The Globalization of World Politics. An introduction to international relations*, s. 494–510. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 505–506; Neumayer, Eric. „Do International Human Rights Treaties Improve Respect for Human Rights?“. *Journal of Conflict Resolution*, roč. 49, č. 6, 2005, s. 926–927.

Liberalismus si bere za odrazový můstek dílo Immanuela Kanta *O věčném míru*, podle nějž mají všichni lidé stejnou morální hodnotu a porušení práv v jedné části světa rezonuje i kdekoliv jinde. Liberálové se snaží o prosazení univerzálních morálních hodnot v mezinárodní politice a podporují uzavírání mezinárodních smluv. Jako příklady svých úspěchů uvádějí do 19. století sahající mezinárodní spolupráci při ukončení obchodu s otroky²¹⁵ a později otroctví jako takového nebo při prosazování humanitárního práva (tedy práva upravujícího vedení válek, které mělo zabránit obzvláště praxi způsobující velké utrpení na stranách bojujících). Středobodem zájmu by měl být člověk obdařený právy, přičemž státy slouží zejména k ochraně jeho práv. Liberálové podporují silné mezinárodní režimy a instituce přispívající k ochraně práv tím, že monitorují, jestli státy práva dodržují. Nutno ovšem odlišovat liberalismus v pojetí politické filosofie a liberalismus jako teorii mezinárodních vztahů. V teoriích mezinárodních vztahů se liberalismus opírá o logiku předpokládaných důsledků, kdy aktéři volí takové chování, které nejspíše povede k dosažení jejich předem daných zájmů, mezi něž typicky patří zabezpečení vlády a uspokojení požadavků společnosti. Liší-li se zájmy států, rozhoduje o podobě mezinárodních institucí hlavně relativní vyjednávací pozice jednotlivých států (tedy jejich síla a míra chťení daného výsledku). Liberálové uznávají, že jakmile jsou už mezinárodní instituce jednou zřízeny, tak ovlivňují chování států, když mění relativní náklady a zisky způsobů chování. Liberálové sice nepovažují nestátní aktéry za rozhodující hráče, ale uznávají, že s klesajícími náklady společenské mobilizace v poměru k předpokládaným ziskům budou narůstat jejich požadavky. Státy při přemítání o mezinárodních lidskoprávních závazcích kalkulují s jejich přínosy a dopady na vlastní politickou autonomii vlád. Autoritativní státy tedy například přistupují spíše k nevynutitelným závazkům. K efektivním mechanismům ale autoritativní státy ani zavedené demokracie moc přistupovat nechtějí.²¹⁶

²¹⁵ Existují však i racionalistická (nikoliv morální) vysvětlení pro vznik mezinárodních úmluv s cílem ukončit obchod s otroky.

²¹⁶ Dunne – Hanson. *Human Rights in International Relations*, s. 61–63; Thomas, Daniel C. *Helsinský efekt: mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007, s. 20–22.

Konstruktivismus není ani tak teorií, jako spíš způsobem přemýšlení o vztahu mezi normami a zájmy. Na rozdíl od realistů a liberálů konstruktivisté necítí mezi zájmy suverénních států a morálními principy podpory a ochrany lidských práv nutně napětí. Ve srovnání s oběma předchozími teoretickými proudy také kladou mnohem větší důraz na roli idejí, norem a sociálně-konstruktivních procesů, přičemž také otevírají dveře pro analýzu širšího spektra subjektů – nejen států, ale rovněž nevládních organizací a jejich mezinárodních sítí. Mezinárodní prostředí tvoří mnoho soutěžících souborů očekávání a pravidel, jak by se měli aktéři chovat, nicméně toto prostředí, jakož i normy, hodnoty, pravidla a očekávání mají svou dynamiku a v čase se proměňují. Národní zájmy jsou sociálně konstruovány, stejně jako povaha mezinárodních lidských práv. Například jejich katalog mohl při jiné konstelaci okolností nabýt jiné podoby. Lidská práva nejsou pouze abstraktními hodnotami, ale konkrétními sociálními praktikami k naplnění těchto hodnot. Lidská práva posilují jednotlivce v konání, jsou jejich prostředkem k aktivnímu občanství, ale zároveň existenci aktivního občanství umožňují. Pokud dříve byla dominantním proudem realistická logika hry s nulovým součtem, s rozšiřováním myšlenky univerzálních lidských práv se mezinárodní řád přeměňuje, jelikož ochrana lidských práv se stala základem morální existence moderního státu. Když se některé státy drží mimo tento proud, hrozí jim například symbolické vyloučení z rodiny civilizovaných států. Zatímco realisté a liberálové se opírali zejména o logiku výhodnosti, konstruktivisté přicházejí s logikou vhodnosti. Státy podle nich složitě nespekulují nad náklady a přínosy, ale snaží se chovat v souladu se zásadami, které odpovídají jejich identitě. V mnohosti identit převáží nakonec jednání na základě té nejzávažnější identity. Konstruktivisté zdůrazňují vliv hustoty komunikace v určitém institucionálním kontextu, na jejímž základě se určuje závažnost identit. Ve srovnání s realisty a liberály konstruktivisté rozhodně nepodceňují aktivity nestátních aktérů, kteří se prostřednictvím svého přístupu k informacím a jejich následným rozšiřováním účastní komunikace s dalšími aktéry a sehrávají zvláště důležitou úlohu v procesu nastolování otázek. V současné době se mezinárodní legitimita stále více spojuje s uznáním ze strany států, že jedinec má nezczizitelná práva. Nevládní organizace pomáhají odhalit, zda státy skutečně dodržují svá vyhlášení, nebo se v případech halasných deklarácí o respektu

k lidským právům jedná pouze o rétorickou pózu. Konstruktivisté se domnívají, že jakmile si stát lidskoprávní normy zvnitřní a řídí se jimi, pak se začne zasazovat také o jejich další rozšíření. Svou morální identitu tedy neprojektuje pouze dovnitř, ve vztahu ke svým občanům, ale i v zahraniční politice.²¹⁷

Velmi zajímavým počinem přispěl do teoretické diskuze Daniel C. Thomas knihou *Helsinský efekt: Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*,²¹⁸ která byla dokonce přeložena i do češtiny, což se u společenskovědní lidskoprávní literatury nestává právě často. Thomas testoval vypovídací schopnosti teorií na případu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která vyvrcholila přijetím Helsinského závěrečného aktu v roce 1975. Úmyslně nezařazují tuto pasáž do subkapitoly věnované mezinárodnímu lidskoprávnímu zavazování se, jelikož Helsinská deklarace neměla právně závaznou podobu, tudíž nejde o skutečný právní závazek. Podle Thomase nabízejí nejlepší explanační potenciál konstruktivistické přístupy, které – ačkoliv ne vždy se jim podaří osvětlit vše – ve srovnání s ostatními velkými teoretickými proudy stále vedou.

Liberálové například selhali při vysvětlení klíčového aspektu diplomacie států tehdejšího Evropského společenství (ES), které se pevně zasazovaly o zatažení lidskoprávní problematiky na program Konference, aniž by samy očekávaly nějaké velké přínosy. Podle Thomase nabízí vysvětlení konstruktivismus, který vidí trvalý zájem vlád zemí ES na zakotvení zásady lidských práv ve vztazích mezi Východem a Západem jako odraz zásad chování, které jsou obsaženy v kolektivním chápání sebe sama jako politického společenství. Podle Thomase liberalismus také obtížně vysvětlí, proč zařazení lidských práv na agendu Konference nevedlo státy porušující lidská práva (především Sovětský svaz) k opuštění jednání, když něco takového směřovalo zjevně proti jejich

²¹⁷ Ibid., s. 62; Sikking, *Transnational Politics, International Relations Theory, and Human Rights*, s. 518, 520; Donnelly, *Human Rights*, s. 506–507; Thomas, *Helsinský efekt*, s. 22–26.

²¹⁸ Jedná se rozhodně o doporučenihodnou knihu, nicméně lze vznést i jisté námítky, blíže viz například recenzi: Smekal, Hubert. „Daniel C. Thomas: Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, č. 1, 2009, s. 107–112.

zájmům. Konstruktivisté přičítají setrvání u jednacího stolu i přes zařazení problematiky lidských práv na program probíraných témat snaze represivních států o vlastní legitimizaci v mezinárodním prostředí. Zde však lze Thomasovi namítnout, že v tomto státu následují logiku výhodnosti, nikoliv vhodnosti, protože jejich následující chování se nemusí na přihlášení se k lidským právům nijak výrazně ohlížet, tudíž státy jednaly zcela racionalisticky. To ostatně Thomas potvrzuje svým shrnutím celého procesu, podle něž lze původu mezinárodních zásad nejlépe porozumět jako vyjednanému procesu, skrze který státy usilují o potvrzení svého postavení členů mezinárodního společenství, s nímž současně vytvářejí kolektivní standardy vhodného chování, které však slouží jejich partikulárním preferencím. Státy východního bloku těžce podcenily dopady přihlášení se k lidskoprávním zásadám, na něž začaly odkazovat nově se formující domácí opoziční skupiny, které poukazovaly na nesoulad mezi rétorikou a praxí socialistických vlád. Lidská práva poskytla rodící se opozici mobilizační rámec, kolem něž se mohla lépe organizovat. Pokud nejdříve sovětsí funkcionáři prezentovali Helsinský závěrečný akt jako své vítězství, později jej litovali jako „trojského koně“. Domácí opoziční skupiny spolupracovaly se západními vládními i nevládními silami podporujícími šíření demokracie a lidských práv a docházelo k vytváření nadnárodních sítí, hlubšímu ukotvení tématu lidských práv v mezinárodním politickém prostředí, a tím i k jeho postupné proměně.²¹⁹

Navzdory pozorovatelnému skokovému zvýšení zájmu o téma lidských práv v mezinárodní politice, a to jak ze strany států či mezinárodních organizací, tak ze strany nevládních organizací a odborné veřejnosti stále dochází k zásadnímu porušování základních lidskoprávních norem. Prostá existence vnitrostátních listin práv nebo mezinárodních úmluv je jedna věc, jejich dodržování však věc naprosto odlišná. Poslední dobou bohužel k jistému zakolísání přispívají i vyspělé západní demokracie, které v rámci boje proti terorismu vícekrát narazily na hranice (například mučení či časově neomezené zadržování osob podezřelých z terorismu bez řádného procesu), kde se musely zastavit a tázat, zda by neporušily vlastní hodnoty a zda je to tak správně. Teorie mezinárodních vztahů pochopitelně k nastíněnému vývoji nezůstává

²¹⁹ Thomas, *Helsinský efekt*, s. 272–299.

slepá a události v mezinárodněpolitickém prostředí reflektuje. Na dalších stránkách představujeme některé vlivné koncepty a teorie, o nichž se v současné době v науce mezinárodních vztahů diskutuje.

5.2 SUVERENITA VS. LIDSKÁ PRÁVA

Neustálé stýkání a potýkání konceptů státní suverenity a (přínejmenším rétorické) snahy o prosazení lidských práv představuje zcela zásadní problém v oblasti mezinárodních vztahů, jenž má zároveň dalekosáhlé praktické důsledky. Mezinárodní právo až do konce druhé světové války fungovalo takřka bezvýhradně na principu svrchované rovnosti států a nezasahování do státní suverenity. Suverenitou přitom rozumíme nejvyšší moc na vymezeném území, přičemž politickou institucí, která ji ztělesňuje, je stát.²²⁰ Co se odehrávalo na území vykolíkováném hranicemi států, bylo považováno za věc daného státu a neslušelo se do ní zasahovat. Mezinárodní právo jakožto výtvar států tento diskurz pochopitelně následovalo. Ačkoliv mezinárodní smlouvy vznikaly i hlouběji v minulosti, státy v jejich jednání vůči subjektům v jejich jurisdikci nijak zvlášť neomezovaly. Chyběly efektivní mezinárodní orgány kontroly, jejichž výstupy by státy respektovaly. Normy mezinárodního práva, pokud již byly provedeny do národního práva, aplikovaly národní orgány a bylo na státu, aby jejich provedení zajistil. Pokud nezajistil, nehrozily mu vážnější právní postihy. Jistý průlom představovalo zřízení Stálého soudu mezinárodní spravedlnosti v rámci meziválečné Společnosti národů, jenž mohl vydávat i názory ohledně dodržování smluv týkajících se národnostních menšin. Ačkoliv Stálý soud vydal několik stanovisek, problém zůstával stále stejný – velmi slabá vynutitelnost.

Při přemýšlení o konceptu suverenity a jeho konfrontaci s moderní realitou nás asi napadne, že díky stále se zvyšující mezinárodní mobilitě osob, zboží, služeb a kapitálu jdoucí ruku v ruce s vývojem dopravních prostředků, moderních technologií a dostupností informací se pozice

²²⁰ Philpott, Dan. „Sovereignty“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2010. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/sovereignty/>.

státu jako výhradního suveréna, který může na svém území dělat, co se mu zachce, a požívá absolutní kontroly, postupně snižuje. Alespoň tedy v případě, že stát nechce zůstat v izolaci, čímž by sice uchránil možnost rozhodovat o dění na národní scéně, nicméně do značné míry by ztratil možnost ovlivňovat svět kolem sebe. K omezení státní suverenity tedy dochází v zásadě dvěma způsoby – buď dobrovolně, kdy se stát rozhodne k mezinárodní spolupráci, která umenšuje jeho volnost jednání na vlastním území, nebo nedobrovolně, kdy dochází k zásahu zvenčí. Nejviditelnější příklady představují zahraniční intervence, jež mohou být legitimní, či nikoliv. Právě možnost legitimní intervence bez souhlasu státu, kde se intervenuje, představuje významný zlom v mezinárodním právu i realitě. Zásadní roli v tomto obratu sehrávají lidská práva, jejichž dalekosáhlé a závažné pošlapávání státem může legitimizovat zahraniční zásah. V 90. letech minulého století se hovořilo o humanitární intervenci, ale mnohdy nedotažené a právně problematické zásahy zejména Spojených států amerických vedly ke změně perspektivy a prosazování nového konceptu odpovědnosti za ochranu (*Responsibility to Protect*). V současnosti intervenční rétorika opět ožívá ve spojitosti s humanitárním strádáním v Sýrii. O možných přínosech a rizicích zahraničních intervencí z důvodu pošlapávání lidských práv ještě pojednám v pozdějších pasážích, nyní pouze zmíním, jaké faktory mohly vést ke zvýšení relevance lidskoprávních ohledů. Díky rozvoji informačních technologií lze sledovat soužení obyvatelstva kvůli nešetrnému postupu státního aparátu, typicky armády, takřka v přímém přenosu. Opakování hrůzostrašných scén s prosbami trpícího obyvatelstva o pomoc může za jistých okolností vybudit vlády k zásahu (bez ohledu na to, jestli se jedná o autentické rozhodnutí vlády, nebo rozhodnutí vynucené tlakem vlastního obyvatelstva, které se mobilizuje s výzvami k pomoci). Vedle těchto vysvětlení stavějících na soucitu, případně na touze vlády zavděčit se voličům, se objevují také vysvětlení argumentující materiálními zájmy (ropa, vliv v oblasti, ovládání byznysu atd.) zasahujících států. Odvážím se tipovat, že konkrétní rozhodnutí v daném případě intervenovat je výslednicí všech těchto úvah, jež pouze mají v různých případech různou relevanci (váhu).

Hlavní poselství předloženého výkladu tkví v upozornění na změnu nastavení „světové mysli“, čímž rozumím akceptaci nějaké myšlenky

mezinárodním společenstvím, které již není tvořeno výhradně státy, ale stále více do něj zasahují mezinárodně velmi aktivní sítě nevládních aktérů. Po dlouhá staletí převládal v mezinárodním prostředí pohled, že do dění v jiném státu, pokud bezprostředně neohrožuje jiné státy, by se nemělo zasahovat (což samozřejmě státům nebránilo ve vedení válek, nicméně odůvodnění invaze jakožto reakce na nešetrné zacházení druhého státu vůči vlastnímu obyvatelstvu se prostě nevyskytovalo). Suverenita státu tedy sloužila klidně jako zástěna brutálními praktikám diktátorů v hranicích jejich států. Hrůzy druhé světové války, již zažehly právě státy s režimy, které rozhodně nelze označit za liberální demokracie (byť se vládcové mohli dostat ke svému postu demokratickým způsobem), dopomohly k přesvědčení, že rozšířením liberálně-demokratických režimů klesne pravděpodobnost vypuknutí mezistátních válečných konfliktů (viz tzv. teorii demokratického míru). Respekt k lidským právům uvnitř států tudíž dopomůže k mírovému mezistátnímu soužití, což vzhledem ke stále účinnějším zbraním hromadného ničení může znamenat vyšší šance pro samotné přežití milionů obyvatel. Události uvnitř států tedy přestávají být pouze věcí státu samotného, ale stávají se zásadními pro celé mezinárodní společenství.

Tento vývoj lze dokumentovat i na zřízení mezinárodních soudních orgánů, které vydávají rozsudky, jež by státy měly respektovat. Mezinárodní orgány soudního typu zabývající se porušením lidských práv lze rozdělit do dvou velkých skupin – jednak obecné mezinárodní lidskoprávní soudy, které zatím vznikly „pouze“ na regionální úrovni (srov. například Evropský soud pro lidská práva, Inter-americký soud pro lidská práva, Africký soud pro lidská práva a práva národů), jednak mezinárodní trestní soudy, jež dlouhou dobu vznikaly pouze reaktivně – tedy jako odpověď na hrůzné události (srov. Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii či Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu), ale se vstupem Římského statutu v platnost roku 2002 se zřídil i první stálý trestní soud nevztahující se ke specifickému minulému konfliktu – Mezinárodní trestní soud. Jelikož činnost těchto soudů zasahuje přímo do suverenity států, zkoušeli právní zástupci obžalovaných na tento problém přímo u soudu poukázat.

Odpověď například Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii v případě *Tadić*²²¹ ale byla zcela jasná a neoblomná. Nejprve se nezalekl problému tzv. politické otázky, kdy některé soudy, pokud vyhodnotí v rámci vlastní zdrženlivosti, že daná věc spadá do sféry politiky a měla by být řešena volenými zástupci, odmítnou ve sporu rozhodnout. Odvolací komora trestního tribunálu neshledala, že by ji politická povaha věci měla nějak znejišťovat, a vyjádřila se za využití mnoha odkazů na historickou judikaturu k otázce suverenity států. Odvolávající se strana poukazovala na článek 2 Charty OSN, v němž se uvádí: „Organizace je založena na zásadě svrchované rovnosti všech svých členů,“ z čehož dovozovala, že žádný stát nemůže převzít jurisdikci ke stíhání zločinů spáchaných na území jiného státu. To samé platí i pro mezinárodní tribunály, jež se svou činností vlamují do oblastí spadajících do domácí jurisdikce států, čímž porušují princip státní suverenity. Odvolací komora pro tuto argumentaci nenalezla pochopení a z jejího odůvodnění se patří vybrat klíčové výroky týkající se suverenity: „Bývaly doby, kdy suverenity stála jako posvátný a neotřesitelný atribut státnosti, jenže tento koncept prodělal díky aktivitám liberálnějších sil uvnitř demokratických společností postupnou erozi, a to zejména v oblasti lidských práv.“²²²

Odvolací komora dále předkládá argumenty ve prospěch scénáře, v němž se konceptu suverenity nelze dovolat v případech proti právům a zvyklostem války, které jsou považovány díky jejich vysokému etickému a morálnímu obsahu za univerzální normy. Soud odkazuje na případ generála Wagenera u italského Nejvyššího vojenského tribunálu z roku 1950, v němž se říká, že solidarita mezi národy s cílem co nejvíce utlumit hrůzy války, vede k potřebě pravidel, které nerozeznávají hranice a vedou k potrestání zločinců, ať se již nacházejí kdekoliv. Již před více než 60 lety tedy soudy začaly s uznáváním výjimečného

²²¹ Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, *Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a „Dule“*. Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2. října 1995. Dostupné na: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>.

²²² *Ibid.*, bod č. 55: „Dating back to a period when sovereignty stood as a sacrosanct and unassailable attribute of statehood, this concept recently has suffered progressive erosion at the hands of the more liberal forces at work in the democratic societies, particularly in the field of human rights.“

prolomení principu státní suverenity, pokud došlo ke zločinům pobuřujícím svědomí celého lidstva. V podobném duchu se vyjádřil i izraelský Nejvyšší soud v neblaze proslulém případě nacistického funkcionáře Adolfa Eichmanna, jehož spektakulárně unesla roku 1960 izraelská tajná služba Mosad z argentinského Buenos Aires k soudnímu procesu do Jeruzaléma, jenž nakonec navzdory Eichmannovu odvolání skončil rozsudkem smrti. Zločiny, jichž se Eichmann dopustil při řízení židovských pochodů smrti, poškozují základy a bezpečnost mezinárodního společenství, univerzální morální hodnoty a humanitární principy trestního práva civilizovaných národů. Izraelský soud dovozuje, že základní princip mezinárodního práva vyžaduje, aby se pachatel zodpovídal za své odporné činy. Takové zločiny s sebou nesou individuální trestní odpovědnost, protože napadají základy mezinárodní společnosti a urážejí svědomí civilizovaných národů.²²³ Na těchto dvou případech lze dokumentovat, že mantinely státní suverenity nejsou považovány za neproniknutelné, v určitých výjimečných případech, jež se vzpírají pomyslným univerzálním normám, lze tuto zásadu prolomit.

Již bez odkazu na historickou judikaturu pokračuje sama odvolací komora Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii a v bodě 58 přidává patrně dvě nejcitovanější věty své dosavadní činnosti: „Bylo by parodií práva a zradou univerzální potřeby po spravedlnosti, kdyby měl být koncept státní suverenity úspěšně namítán proti lidským právům. Hranice by neměly být považovány za ochranný štít proti dosahu práva a jako ochrana pro ty, kdož rozduplici nejelementárnější práva lidství.“²²⁴ Odvolací komora následně souhlasí s prvoinstančním názorem, že v případě zločinů, které svou závažností překračují domácí hranice, jsou univerzální povahy a uznané mezinárodním právem jako závažná porušení humanitárního práva a překračují zájmy jediného státu, suverénní práva států nemohou mít přednost

²²³ Ibid., bod č. 57.

²²⁴ Pro jistotu přidávám i anglické znění: „*It would be a travesty of law and a betrayal of the universal need for justice, should the concept of State sovereignty be allowed to be raised successfully against human rights. Borders should not be considered as a shield against the reach of the law and as a protection for those who trample underfoot the most elementary rights of humanity.*“

před právem mezinárodního společenství. Námitka suverenity tudíž v případech zločinů, jež se dotýkají celého lidstva a šokují svědomí všech národů světa, nemůže bránit stíhání před mezinárodním tribunálem v zájmu celé mezinárodní komunity.

Chápeme-li lidskoprávní právní normy jako závazná pravidla směřující primárně ke státu, jak konat či nekonat, a taková norma je v případě nerespektování ze strany státních orgánů uplatnitelná u soudu, který závazně určí, zda došlo, či nedošlo k porušení dané normy a co z toho vyplývá, je zřejmé, že stát se vnitrostátně vzdává své volnosti v jednání vůči subjektům v jeho jurisdikci.²²⁵ Přijetím lidskoprávních norem se tedy stát sebeomezuje, a to v otázkách nejvyšší důležitosti. Je pochopitelné, že právě o takových otázkách chtějí státy rozhodovat právě na úrovni států a nenechat se příliš svazovat mezinárodním prostředím. Přijetím mezinárodní úmluvy s lidskoprávními normami se stát omezuje, přičemž závisí na úmluvě samotné, jaké důsledky má pro stát nerespektování jejích norem. Pokud na základě mezinárodní lidskoprávní úmluvy vznikne soudní mechanismus s možností vydávat rozsudky a neposlušný stát sankcionovat, pak stát souhlasí s výrazným zásahem do své suverenity. Prostřednictvím mezinárodních norem se stát sebeomezuje v jednání vůči osobám ve své jurisdikci (tento krok je projevem státní suverenity – k sebeomezení dochází dobrovolně, na základě rozhodnutí státu), nicméně o přesné podobě tohoto sebeomezení rozhoduje orgán, jenž dohlíží na dodržování norem dané úmluvy a vykládá ji. Vzhledem k tomu, že lidskoprávní normy bývají formulovány dosti obecně, má vykládající orgán rozsáhlý prostor k vlastní činnosti, již však už daný stát plně neovládá. Vedle explicitně lidskoprávních úmluv s efektivním kontrolním mechanismem dochází k omezení státní suverenity prostřednictvím mezinárodní kooperace i v jiných oblastech, které však mají lidskoprávní důsledky. Nejzřetelněji to můžeme pozorovat na příkladu Evropské unie, jež sice postrádá pravomoci v oblasti lidských práv, ale disponuje rozsáhlými pravomocemi v jiných politikách, jež na lidská práva mají v konečném důsledku docela závažné dopady.

²²⁵ Záměrně používám trochu krkolomné konstrukce osob v jurisdikci, jelikož stát by měl dodržovat většinu lidskoprávních standardů nejen vůči svým občanům, ale neměl by například mučit ani cizince.

5.3 MEZINÁRODNÍ LIDSKOPRÁVNÍ REŽIMY

Od konce druhé světové války se podařilo vybudovat rozsáhlý systém lidskoprávních mezinárodních úmluv jak na globální, tak na regionální úrovni, které často nezůstávají pouze u stanovení práv, ale zakotvují i mechanismy pro jejich ochranu. Vznikají tak mezinárodní režimy, jimiž se rozumí normy a rozhodovací procedury akceptované mezinárodními aktéry k regulaci předmětné oblasti. Státy akceptují jisté normativní nebo procesní limity jako legitimní, čímž částečně podřizují státní suverenitu mezinárodní autoritě. Ačkoliv suverenita i nadále zůstává ústředním uspořádávajícím principem společnosti států, režimy vyžadují omezené podřízení suverénní územní autority v dané oblasti, aby se omezily náklady mezinárodní anarchie.²²⁶

Rozpracováním analýzy režimů v oblasti lidských práv se proslavil zejména Jack Donnelly, jenž vypracoval dvourozměrnou mřížku pro lokalizaci jednotlivých smluvních režimů. Donnelly rozeznává čtyři typy režimů – deklarační, propagační, implementační a vynucovací v závislosti na tom, jaké povahy jsou pravidla chování (od národních přes nezávazné mezinárodní až po závazné mezinárodní) a jaké povahy jsou výstupy orgánů dohlížejících na jejich dodržování (od národních rozhodnutí přes mezinárodní výměnu informací, koordinaci politik až po mezinárodní rozhodnutí). U Donnellyho mapy se chvíli zastavíme a rozebereme položky vertikální a horizontální osy, na nichž jsou zaneseny normy a výstupy orgánů dohledu. Donnelly rozlišuje čtyři hlavní typy norem – národní standardy, mezinárodní nezávazná vodítka (guidelines), mezinárodní standardy s povolenými národními výjimkami a závazné mezinárodní normy. Na horizontální osu Donnelly zařadil celkem šest typů rozhodovacích procedur – od čistě národního rozhodování, přes mezinárodní propagaci nebo asistenci, mezinárodní výměnu informací, mezinárodní koordinaci politiky a mezinárodní monitorování státních praktik (třeba i s možností šetření na místě a vydávání stanovisek) až po autoritativní mezinárodní rozhodování s vynucovacími pravomocemi.

²²⁶ Donnelly, *International Human Rights: A Regime Analysis*, s. 602.

Lze si představit různé kombinace, ovšem mezi ty méně pravděpodobné patří například kombinace národních norem v kombinaci s autoritativním mezinárodním rozhodováním, jinými slovy, pokud by mezinárodní soud rozhodoval na základě vnitrostátních zákonů. Z povahy věci jedinou vyloučenou možností představuje zóna v levém spodním rohu, tedy existence národních norem spolu s rozhodováním státních orgánů, kde naprosto chybí mezinárodní prvek, tudíž nelze ani hovořit o mezinárodním režimu. Do této „mapy“ mezinárodních lidskoprávních režimů lze umístit jakýkoliv mezinárodní režim. Zda se daný mezinárodní režim umístí v kategorii deklarační, propagační, implementační nebo vynucovací, závisí na typu rozhodovací procedury; pokud rozhoduje a vynucuje mezinárodní orgán, pak se režim považuje vždy za vynucovací. Vertikální osa typů norem přidává hloubku – zda se jedná o režim silně či slabě vynucovací atd. Důležitým předpokladem úspěšného fungování mezinárodních režimů je celková koherence, a to mezi normami, mezi procedurami a mezi normami a procedurami. Občasný nesoulad mezi jednotlivými složkami mezinárodních režimů obvykle bývá nikoliv důsledkem náhody, ale nevyřešených diplomatických rozepří při vyjednávání o režimu.²²⁷

Schéma č. 2: Donnellyho typy mezinárodních režimů²²⁸

	National Decisions	Promotion or Assistance	Information Exchange	Policy Coordination	International Monitoring	International Decisions
International Norms	Strong Declaratory		Strong Promotional		Strong Implementation	Strong Enforcement
International Standards with National Exemptions					Weak Implementation	
International Guidelines	Weak Declaratory		Weak Promotional			Weak Enforcement
National Standards	No Regime					
	Declaratory Regime	Promotional Regime	Implementation Regime	Enforcement Regime		

²²⁷ Donnelly, *International Human Rights: A Regime Analysis*, s. 603–605.

²²⁸ *Ibid.*, s. 603.

V současné době rozhodně netrpíme nedostatkem všemožných mezinárodních úmluv o lidských právech jako spíše široce rozevřenými nůžkami mezi obsahem norem a jejich praktickým dodržováním. I když se k velmi měkkým mechanismům dohledu jako například vypracování zpráv samotnými vládami či mezinárodními tělesy přidala i ochrana práv prostřednictvím soudů, jejich rozhodnutí nejsou často ve světě států bez účinné centrální vynucovací autority podpořené silou respektována. Ačkoliv stále dochází k prohlubování mezinárodního lidskoprávního režimu a zejména jeho evropská regionální mutace se stala v listopadu 1998 vstupem 11. protokolu k Evropské úmluvě o lidských právech v platnost a transformací Evropského soudu pro lidská práva v jediný a stálý kontrolní orgán Evropské úmluvy, Donnellyho slova z poloviny 80. let stále platí. Mezinárodní lidskoprávní režim si udržuje sílu hlavně v oblasti propagační, vzniká mnoho mezinárodních norem, ale s omezenou mezinárodní implementací a vynucením.²²⁹ Tato relativní slabost mezinárodních lidskoprávních režimů je důsledkem vědomých politických rozhodnutí, v jejichž rámci sice existuje sdílené vnímání vhodnosti vyrovnat se s problémem nedostatečné regulace nebo koordinace, ale přijetí silnějšího režimu již není široce podporováno. Nicméně i slabší režimy nesoudního typu mohou mít dalekosáhlé důsledky, jak uvidíme posléze. Přijetím norem chování stát souhlasí se standardem, vůči němuž je poměřována jeho praktická činnost – a to buď skrze kontrolní mechanismus na základě mezinárodní smlouvy (například když výbor zřízený smlouvou vypracovává zprávy), nebo prostřednictvím činnosti nevládních a vládních organizací. Mezi realitu mezinárodních vztahů pak patří velmi nerudné reakce na jakoukoliv kritiku v oblasti lidskoprávní ze strany jiných subjektů.

Pojmenování jevu mezinárodní institucionalizace lidských práv jako mezinárodních režimů má i své kritiky. Třeba Charles R. Beitz namítá, že lidskoprávní systémy postrádají některé rysy, jimiž jiné známé mezinárodní režimy disponují, a to zejména institucionální kapacitu pro autoritativní řešení sporů a aplikaci sankcí. Většina mezinárodních režimů vzniká jakožto kooperativní uspořádání, v nichž státy participují z důvodů vzájemného užitku. Lidská práva sice představují systém

²²⁹ Donnelly, *International Human Rights: A Regime Analysis*, s. 613–614.

kolektivní seberegulace, nicméně primárními beneficienty nejsou ani tak státy, jako spíše jednotlivci. Idea mezinárodních režimů se navíc soustředí na explicitní pravidla a formální procedury jejich aplikace, zatímco lidská práva fungují spíše jako standardy, o jejichž dosažení se usiluje.²³⁰

Ačkoliv se na první pohled může někdy zdát, že lidská práva mají silné institucionální zastání, protože existují mezinárodní soudy, které vydávají rozsudky, situace je při bližším ohledání poněkud jiná. Mezinárodní lidskoprávní soudy existují na úrovni regionální, konkrétně v Evropě, Americe a Africe, nicméně pouze v Evropě soud disponuje obligatorní jurisdikcí a vydobyl si všeobecné vážnosti. Inter-americký soud pro lidská práva sice rovněž požívá jistého respektu, nicméně jeho mechanismus dozoru trpí absencí dvou lidskoprávně nejvyspělejších zemí, a to Spojených států amerických a Kanady. Zatímco v Evropě existuje lidskoprávní soud, kam se stěžovatelé mohou se svou věcí obrátit, pokud nenalezli ohledně práv z Evropské úmluvy zastání u státních orgánů, v Africe a Americe se uplatňuje model s komisí a soudem, jenž fungoval v Evropě dříve. Jednotlivec se před soud přímo nedostane, na porušení práv si v případě nenapravení domácí situace musí stěžovat u komise.

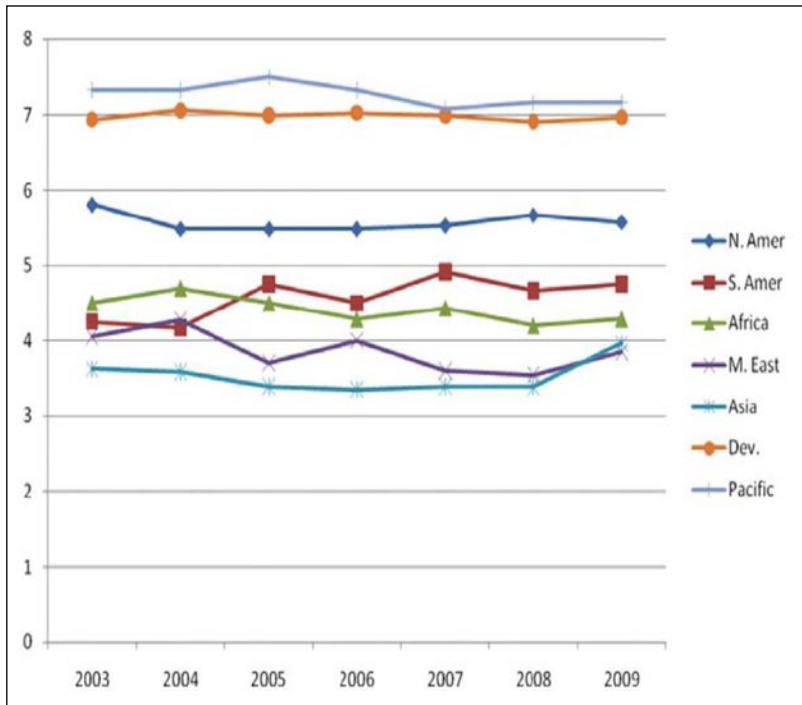
Na globální úrovni existuje Mezinárodní trestní soud, který se však zabývá pouze nejzávažnějšími lidskoprávními proviněními jako zločiny genocidy, zločiny proti lidskosti či válečnými zločiny. Kromě této co do stěžovatelných práv omezené jurisdikce úspěchy soudu výrazně brzdí neúčast hlavních světových mocností a zároveň stálých členů Rady bezpečnosti OSN – Spojených států amerických, Číny a Ruska.²³¹ Ostatní mezinárodní úmluvy na celosvětové úrovni disponují slabším mechanismem dohledu. Oba mezinárodní Pakty OSN zřídily Výbor, nicméně v případě MPHSP vešel jeho Opční protokol v platnost až v květnu 2013, a navíc jej ratifikovalo malé množství států, tudíž pár slov věnuji pouze Výboru pro lidská práva fungujícímu v rámci MPOPP.

²³⁰ Beitz, Charles R. *The Idea of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 43–44.

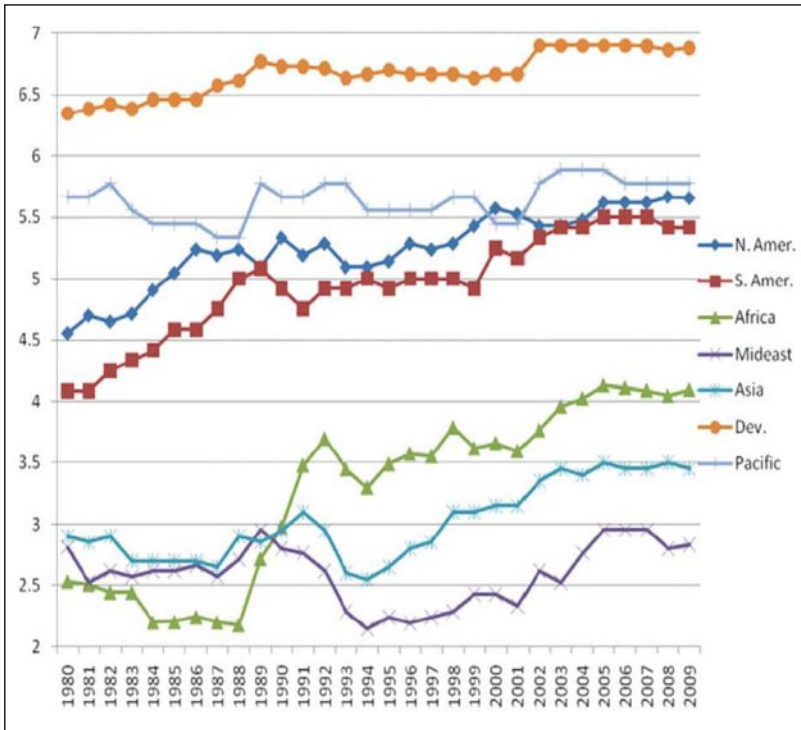
²³¹ Podle sbírky mezinárodních smluv OSN má Římský statut k 27. srpnu 2013 celkem 139 signatářů a 122 smluvních stran (srov. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en).

Výbor se snaží vydávat stanoviska „jakoby“ soudního charakteru, žádá státy, aby jej informovaly o přijatých opatřeních k provedení jeho výstupů, nicméně míra komplicity států není vysoká. Výbor navíc není v mezinárodním prostředí ani nijak široce známý, tudíž počet podnětů k němu přicházejících nelze vůbec například s Evropským soudem pro lidská práva srovnávat. Drtivá většina lidskoprávních úmluv však funguje ještě s mnohem méně ambiciózním kontrolním mechanismem, jenž spočívá ve vypracovávání periodických zpráv. V mírnější formě sepiše zprávu o pokroku v provádění práv dané úmluvy například jednou za čtyři roky sám stát a posléze ji prezentuje před mezinárodním orgánem (typicky nesoucím jméno výbor). V přísnější formě vypracovávají zprávu nezávislí zahraniční experti či přímo orgán daného mezinárodního lidskoprávního režimu. Efektivnost těchto měkkých kontrolních režimů zůstává pochopitelně velmi sporná, možnost donucení neexistuje a provedení doporučení závisí čistě na dobré vůli dotčených států. Základní přesvědčovací nástroje představují dialog, argumentace, případně výhrůžky mezinárodním zahanbením. Některé mezinárodní úmluvy pak zůstávají zcela bez kontrolního mechanismu, když obsahují pouze pravidla chování bez specifikace procesu kontroly jejich dodržování ze strany států.

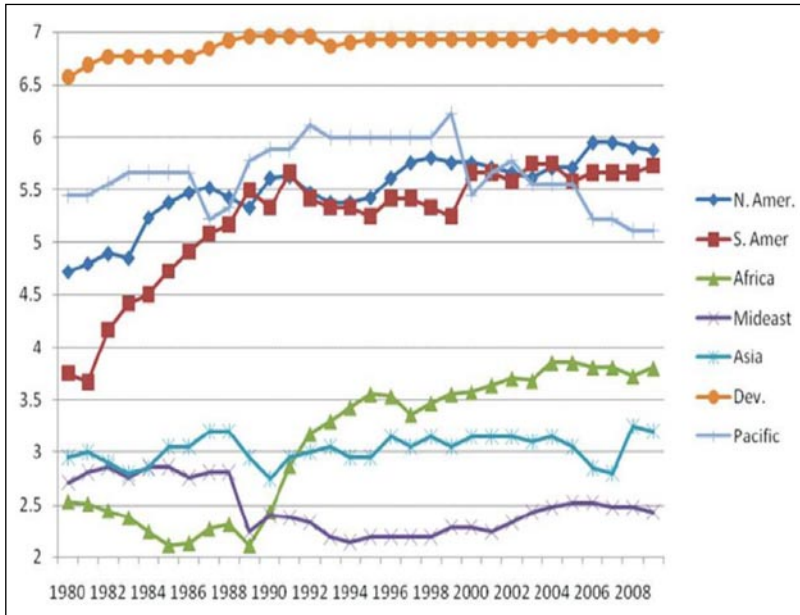
Alespoň pro představu poskytnu velmi hrubé srovnání fungování mezinárodních lidskoprávních režimů na regionální úrovni. K Evropskému soudu pro lidská práva každoročně chodí desetitisíce stížností (od roku 2000 vždy přes 10 tisíc a od roku 2009 už přes 50 tisíc) a štrasburský soud vydává od roku 2005 každoročně přes tisíc rozsudků. U Meziamerické komise pro lidská práva v posledním desetiletí každý rok přistane zhruba 150 stížností a k soudu se jich dostane kolem patnácti. Výstupy kontrolního mechanismu Africké charty práv člověka a národů se pohybují v jednotkách ročně, soud byl navíc zřízen mnohem později než jeho evropské a americké protějšky. Ilustrativní obrázek poskytují i indexy míry ochrany práv, když se agregují dle větších regionálních celků. Zde několik příkladů ukazujících, že kvalita dodržování různých práv zůstává v různých regionech konstantní bez většího ohledu na to, o jaká práva se jedná.

Graf č. 4: Práva fyzické integrity, CIRI 2003–2009²³²

²³² Jedná se o zásadní osobní práva jako nebýt mučen, unesen apod. Regionální označení může trochu mást, pod zkratkou „Dev.“ se rozumí rozvinuté země, nej-jednodušeji asi vystihnutelné jako státy západního světa. „N. Amer.“ obsahuje Mexiko a středoamerické a karibské státy. Ostatní popisky by problémy činit neměly. Zdroj: Walker, Scott, „Human Rights in the South Pacific: A Comparative Analysis“. *Political Science*, roč. 64, č. 1, 2009, s. 46.

Graf č. 5: Občanské svobody, Freedom House 1980–2009²³³

²³³ Zdroj: Walker, *Human Rights in the South Pacific: A Comparative Analysis*, s. 51.

Graf č. 6: Politická práva, Freedom House 1980–2009²³⁴

5.4 TEORIE ZAVAZOVÁNÍ

Proč se vlastně státy lidskoprávně zavazují? Jak mezinárodní lidskoprávní režimy fungují a do jaké míry se jejich existence a fungování promítá do národní a mezinárodní praxe? A proč sociální vědce zajímá, proč se státy mezinárodně zavazují skrze úmluvy o lidských právech?

Ačkoliv položená otázka – proč státy uzavírají mezinárodní lidskoprávní smlouvy – působí jako kterákoliv další snaha zjistit, proč byla uzavřena ta a ta smlouva, pokusím se osvětlit, co je na tomto zkoumání pozoruhodné. Intuitivně by se podle racionálních očekávání totiž

²³⁴ Zdroj: Walker, *Human Rights in the South Pacific: A Comparative Analysis*, s. 54.

státy mezinárodně zavazovat k dodržování lidských práv neměly. Výše bylo vysvětleno, že státy se mezinárodním smluvním lidskoprávním závazkem omezují ve volnosti zacházení s osobami pod svou jurisdikcí. Jedná se navíc o jednostranný závazek – stát se dobrovolně zavazuje, že bude dodržovat stanovené normy lidských práv bez ohledu na to, že jiné smluvní strany své povinnosti podobně svědomitě neplní. Pokud by například stát A začal mučit vězněné občany státu B, neznamená to, že stát B může oplácet stejnou mincí. Přínosy pro stát, který ratifikuje mezinárodní lidskoprávní smlouvu, jsou poměrně těžko uchopitelné – svým počinem se přihlašuje k myšlence lidských práv a stvrzuje, že chce patřit do okruhu liberálně-demokratických zemí, jež se definují jako civilizované. Stát si ovšem na sebe zároveň plete bič v podobě očekávání svých občanů i okolního světa, že ratifikované standardy chování bude dodržovat.

Náklady nedodržování se liší podle kontrolního mechanismu, jímž je smlouva vybavena. Pokud se jedná „pouze“ o zprávy výboru, komise či podobného orgánu nesoudního typu, čekají na stát pokárání a možné reputační újmy. Nicméně pokud je kontrolní mechanismus smlouvy vybaven soudem, mohou stát postihnout vedle bezprostředního označení jeho jednání jakožto nevyhovujícího požadavkům mezinárodní úmluvy také (místy citelné) finanční postihy a očekávání, že se vytykané chování nebude již opakovat, což může od státu vyžadovat například značné úpravy v domácí praxi. Bylo-li kupříkladu shledáno, že stát porušuje mezinárodní úmluvu zadržováním vězňů v přeplněných věznicích s mrzkými hygienickými standardy, očekává se náprava situace, ať už přistavením nových vězeňských kapacit, propuštěním vězňů či podobným způsobem. Přistoupí-li stabilní demokratický stát k takovéto úmluvě vybavené současným nejinvaзивnějším kontrolním mechanismem v podobě existence mezinárodního soudu s možností udělovat státu sankce za provinění proti dané úmluvě, pak získává reputační body a zařazuje se do skupiny států, jež se nebojí podrobit své jednání externímu dohledu, ale tím bezprostřední výhody končí. Nově demokratické státy zase mohou přistoupení považovat za externí pojistku proti negativní změně domácího režimu.

Dalším poměrně těžko uchopitelným benefitem účasti v mezinárodním lidskoprávním režimu se soudním či jiným efektivně se

tvářícím kontrolním mechanismem může být rozšíření počtu stran účastnících se daného režimu, což může motivovat další státy k připojení se. Případně, jedná-li se o regionální lidskoprávní režim, mohou si vzít příklad další světové regiony a jejich státy zvýšit mezinárodní zavazovací úsilí. Trend stále se rozšiřujícího počtu států, které přistupují k lidskoprávním úmluvám, potěší zejména osoby věřící v teorii demokratického míru a chtějící mír. Další přidanou hodnotou může být samotná mezinárodní spolupráce, která vylepšuje vztahy mezi státy. Frekventovanější osobní setkání mohou pomoci snížit pravděpodobnost nepřátelských aktů. Dalším (a nyní obzvláště pochybným) přínosem účasti v mezinárodním lidskoprávním režimu ze státní perspektivy jsou výstupy mezinárodního soudu, jehož výroky a argumentací se třeba inspirovat i národní soudy. Vzhledem k tomu, že mezinárodní lidskoprávní soudy často shledávají stát ve stavu porušení ustanovení lidskoprávní úmluvy, nelze očekávat, že by tento benefit vlády nějak výrazněji těšil.

Navzdory mé snaze místy i trochu kreativně nalézt bezprostřední výhody převzetí mezinárodního lidskoprávního smluvního závazku, nelze říci, že by tyto výhody působily pro vlády jako nadměru sladký cukr, zvláště při vědomí přítomnosti hodně práskavého biče. Výhody přistoupení se jeví jako příliš amorfní, těžko měřitelné a přesněji poznatelné, neřku-li hmatatelné. Pro lepší uvědomění si kontrastu mezi lidskoprávními soudy a soudy řešícími mezistátní konflikty (jako například Mezinárodní soudní dvůr při OSN) si vypomohu sportovní terminologií. Zatímco v rozepři dvou států o sporné území může soud rozhodnout způsobem, který lze jednoduše označit za výhru státu (získává sporné území), remízu (sporné území si rozpůlí) či prohru (ztrácí sporné území), u lidskoprávních soudů se tato škála zužuje. Již výše jsem naznačil, že výhody účasti v mezinárodním lidskoprávním režimu států nepřinášejí přesvědčivé hmatatelné výhody, snad kromě libého pocitu účasti v okruhu civilizovaných států. Tím méně přináší bezprostřední výhody konstatování mezinárodního lidskoprávního soudu, že v daném případě nedošlo k porušení ratifikované úmluvy. Média a nevládní organizace zpozorní zejména, když dojde k porušení lidskoprávních závazků, opačným výsledkům zase tolik pozornosti až na výjimky nevěnují. Pokud tedy mezinárodní soud konstatuje, že stát lidskoprávní normu neporušil, lze výsledek spíše než za výhru

vzhledem k mizivým bezprostředním přínosům z perspektivy státu označit za remízu. Prohra samozřejmě v případě konstatování porušení libovolného článku mezinárodní smlouvy zůstává prohrou. Tímto výkladem jsem se snažil ukázat, že při povrchní aplikaci mainstreamové racionalistické perspektivy na mezinárodní lidskoprávní zavazování, zejména zavazování se k úmluvám se silným kontrolním mechanismem, působí akt zavázání se značně kontraintuitivně. Přesto se ale uzavírání mezinárodních lidskoprávních úmluv na regionální i globální úrovni mezi státy v posledních desetiletích výrazně rozšířilo a stejně tak se stále zvyšuje i síla kontrolních mechanismů, čímž dochází k prohlubování míry zásahů do suverenity států. Následující pasáže se tedy pokusí prezentovat odpovědi na jednu z velkých hádanek mezinárodních vztahů – proč se státy mezinárodně lidskoprávně zavazují.

Před poskytnutím prostoru teoretickým odpovědím na tuto otázku si dovolím menší přípravou vsuvku. Vícekrát v textu upozorňuji na to, že ratifikovat mezinárodní lidskoprávní úmluvu ještě neznamená to samé, jako ji posléze dodržovat. Odpíchneme-li se od současného stavu, kdy neexistuje žádná silná centrální autorita na celosvětové úrovni, která by dokázala dodržování úmluv třeba i silou vynutit, pak státům vždy zbývá uniková cesta, že ustanovení smlouvy prostě vědomě nenásledují. K tomu ještě víme, že většina smluv nejenže se nemůže opřít o silnou ústřední autoritu, ale navíc často nemá ani žádný autoritativní orgán, který říká, co je právo. Státy tedy mohou v případě ratifikace dané smlouvy počítat s pochvalami za rozšíření řad civilizované části světa a nehrozí jim žádné bezprostřední silové postihy. Pokud úmluva disponuje nějakým kontrolním mechanismem, pak se stát nemusí obávat okamžitého postihu, jelikož oficiální dohlédací procesy vždy zaberou delší čas. Časové hledisko může mít jistou relevanci i při zohlednění typu režimu vládnoucího v libovolném státu. Pokud je stát demokratický a liberální a u moci se nachází síla podporující lidská práva a demokracii a zároveň očekává, že příští volby ji mohou zbavit vládnoucí pozice, pak se bude snažit zajistit si co nejvíce pojistek, aby se liberálně-demokratické prostředí v zemi během vlády alternativní politické síly pokud možno nezhoršilo. Pojistky typicky mají vnitřní podobu, například posílení ústavního soudu, který dohlídí na dodržování základních práv, ale vlády se mohou „pojišťovat“ i vnějškově, a to

třeba skrze účast v mezinárodních lidskoprávních režimech, jež ztěžují obrat směrem k horší kvalitě demokracie a lidských práv. Pokud vláda očekává setrvání u moci, pak její puzení k účasti na lidskoprávním smluvním režimu nemusí být právě nejvyšší. Zbývají v zásadě dvě hlavní motivace k ratifikaci – buď stát autenticky věří v lidská práva a také v přínos mezinárodního práva, nebo vyhodnocuje, že lidskoprávní zavazování patří k současnému mezinárodněpolitickému bontonu. Pokud je stát nedemokratický a nevěří v lidská práva (a tím pádem logicky počítá se setrváním u moci, protože jinak než nátlakem jej nelze sesadit), pak lze ratifikaci lidskoprávní smlouvy chápat zřejmě jen jako úlitbu mezinárodnímu společenství cílenou na reputační přínosy pro daný stát.

V této souvislosti je na místě ptát se na v českých realitách naprosto zprofanovanou otázku: A myslí to státy upřímně? Osobně mi je mnohem sympatičtější otevřený postoj Spojených států amerických, které nepatří k zemím, jež by se mezinárodně zhusta zavazovaly, ale pokud již nějakou mezinárodní smlouvu ratifikují, pak se ji snaží dodržovat. Pravděpodobně to bude dáno jistou elementární úctou k právu a pravidlům. Právu oddané státy jsou si navíc vědomy, že nakrásně mohou souhlasit s vybranými normami, ale že lidskoprávní orgány, jež na dodržování norem dohlížejí, je mohou vnímat diametrálně odlišně, tudíž mají pochybnosti, zda by se názorově sešly s orgánem dohledu, který však zároveň působí ve funkci oficiálního interpretátora pravidel, jenž říká, co je právo. Orgány lidskoprávního dohledu bývají obvykle ve svých výstupech více nakloněny ve prospěch lidských práv oproti zásahům státu, s čímž nemusí některé státy s dlouhou, a tudíž silně zakořeněnou tradicí „svého“ způsobu ochrany práv souhlasit (typicky třeba spory Spojeného království a Evropského soudu pro lidská práva, o nichž ještě bude řeč později). Výrazně méně příznivě vidím státy, které se aktivně lidskoprávně zavazují, ale bez autentické odhodlanosti normami se posléze řídit.

Proč se tedy státy vlastně lidskoprávně zavazují a dobrovolně omezují svou suverenitu? Velmi zajímavou a empiricky podloženou studii o využití lidských práv v mezinárodní politice prezentuje Andrew Moravcsik, jenž se snaží dokázat, že primárním proponentem mezinárodních lidskoprávních úmluv po druhé světové válce jsou nově zřízené demokracie, které se tímto způsobem – mezinárodním

závazkem – pokoušejí o stabilizaci a udržení vnitrostátní demokracie.²³⁵ Obecně pak podle Moravcsikova liberálního přístupu k mezinárodním vztahům vznikají efektivní mezinárodní lidskoprávní režimy ochrany lidských práv, jen když mají hluboké kořeny ve funkcionálních požadavcích domácích nebo transnacionálních skupin, které formují postoje vlád.²³⁶ Moravcsikova liberální teorie lidskoprávního zavazování vychází z toho, že mezinárodní dění je dvoustupňovou hrou, přičemž stanovisko států není konstantní, ale může se vlivem změny preferencí společenských aktérů měnit. Na prvním stupni se formuje národní stanovisko, na vládu působí různé vlivy a zájmy, než se vykrytalizuje jedna pozice, s níž posléze stát vystoupí na mezinárodních negociacích. Právě mezinárodní aréna představuje druhou úroveň hry, kdy se opět střetávají různé názory, tentokrát reprezentované již národními pozicemi vzešlými z vnitrostátního politického procesu, z nichž nakonec po nezbytné konvergenci vzejde návrh daného mezinárodně-právního instrumentu.

Profesor Moravcsik ve svém vlivném článku „The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe“ prezentuje tři vybrané teorie mezinárodních vztahů, jež by mohly pomoci vysvětlit důvody pro souhlas státu s ratifikací lidskoprávní úmluvy, a konfrontuje jejich postuláty s empirickým podložením, které poskytla historie vyjednávání Evropské úmluvy o lidských právech. K akceptaci lidskoprávních norem dochází buď na základě donucení (realistický pohled), nebo na základě přesvědčování (idealistický pohled). Z předpokladů realismu, v nichž hraje hlavní roli v akcích v mezinárodním prostředí relativní moc států, lze vyvodit, že za přijetím lidskoprávního režimu stojí mocné demokratické liberální státy, které z geopolitických důvodů externalizují svou ideologii. Ostatní se jejich nátlaku podřizují.

Idealisté se opírají o altruismus a přesvědčovací moc zásadami podložených myšlenek. V kontrastu k realistům by tvrdili, že hlavními

²³⁵ Moravcsik, Andrew. „The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe“. *International Organization*, roč. 54, č. 2, 2000, s. 217–252.

²³⁶ Moravcsik, Andrew. „Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Postwar Europe“. *European Journal of International Relations*, roč. 1, č. 2, 1995, s. 158.

aktéry v přípravách Evropské úmluvy byly stabilní demokracie dlouhodobě ctící lidská práva a k tomuto počínání je vedly altruistické motivace pro šíření liberálních norem. Idealisté zároveň vyzdvihují transformativní moc normativního morálního diskurzu, k níž výraznou měrou přispívají nevládní organizace a další epistemické komunity vytvářející jakýsi globální diskurz lidských práv, který pomáhá posilovat vnitrostátní lidskoprávní hnutí. Hlavní motivační sílu představuje transnacionální socializace opřená o logiku vhodnosti, v rámci níž se státy nechovají na základě kalkulace nákladů a přínosů, ale na základě vhodnosti a očekávání okolí. Jednoduše řečeno, vlády podporují lidskoprávní normy v zahraniční politice, jelikož ztělesňují jejich pojetí univerzálních ideálů, a ve vnitrostátní politice je vlády přijímají, protože to považují za vhodné.

Sám Moravcsik nabízí ještě jiné vysvětlení, které označuje za republikánskou liberální („*republican liberal*“) perspektivu. Zřízení mezinárodního lidskoprávního režimu je aktem politické delegace, dvouúrovňovou hrou, v jejímž rámci by kvazinezávislé soudní těleso mělo napomoci neotřesitelnosti a konsolidaci demokratických institucí tak, aby lépe odolaly vnitrostátním hrozbám nedemokratických sil. Jinými slovy, Moravcsik očekává, že vlády se budou pokoušet řešit domácí situaci rovněž skrze mezinárodní spolupráci, tudíž obětují „náklady suverenity“, aby omezily budoucí politickou nejistotu. Delegace na mezinárodní autoritu a s ní spojené omezení suverenity (omezení vládní diskrece) představuje tedy cenu za snížení vnitrostátní politické nejistoty. Takové jednání lze očekávat zejména od nově vybudovaných demokracií, tudíž by to měly být právě ony, kdo tlačí na vystavění mezinárodního lidskoprávního režimu. Pokud se vlády nově zřízených demokracií s doposud křehkými institucemi obávají zvrtnutí vývoje špatným směrem, zvyšuje se pravděpodobnost, že na miskách převáží poptávka po politické stabilitě (zachování demokracie) nad udržením plné suverenity.²³⁷

Moravcsik sumarizuje své postřehy do přehledného schématu, jež zde replikuji:

²³⁷ Moravcsik, *Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Postwar Europe*, s. 217–229.

Schéma č. 3: Zakládání lidskoprávních režimů: teorie, kauzální mechanismy a předpovědi²³⁸

	Realismus	Idealismus ²³⁹	Republikánský liberalismus
Motivace a taktika	Mocnosti používají nátlaku nebo přesvědčování k unilaterálnímu rozšíření národních ideálů, a to buď z důvodů národní hrdosti, nebo geopolitických zájmů. Menší státy se pokoušejí bránit svou suverenitu.	Altruistické vlády a skupiny v zavedených demokraciích se snaží rozšiřovat (domnělé) univerzální normy. Méně demokratické státy jsou socializovány nebo přesvědčeny skrze transnacionální sítě (logika vhodnosti).	Vlády se snaží předcházet domácímu útlaku a mezinárodnímu konfliktu skrze mezinárodní symboly, standardy a procedury, jež zajišťují domácí demokracii. Mezinárodní úmluvy jsou výsledkem konvergujících zájmů.
Předpokládané národní preference ohledně povinných závazků	Proponenty jsou mocnosti, slabší státy oponují.	Proponenty jsou skupiny a vlády nejdemokratičtějších zemí. Méně demokratické země podporují mezinárodní lidskoprávní režimy méně.	Proponenty jsou nové demokracie. Zavedené demokracie akceptují pouze dobrovolné nebo rétorické závazky. Nedemokracie oponují.
Předpokládaná variace ve spolupráci	Větší koncentrace moci v rukou demokratických mocností. Nákladově efektivnější nátlak nebo přesvědčování. Více spolupráce.	Atraktivnější normy, legitimnější příklady k následování, usazenější transnacionální sítě. Silnější socializační efekty. Více spolupráce.	Bezprostřednější hrozby demokracii. Větší touha posílit domácí stabilitu. Více spolupráce.

²³⁸ Moravcsik, *Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Postwar Europe*, s. 222.

²³⁹ Moravcsik používá pojmu „ideational theory“, na základě předchozího výkladu v něm můžeme vysledovat mnohé prvky konstruktivismu. Autoři hlásící se ke konstruktivismu však ve svých zpracovanějších pojednáních spíše propojují jak racionalistický, tak idealistický přístup.

Moravcsik v empirické části článku sleduje, jaké pozice zastávají jednotlivé státy při vyjednávání o Evropské úmluvě o lidských právech na přelomu 40. a 50. let minulého století. Státy seskupuje podle toho, zda se jedná o nestálé demokracie či přímo nedemokracie, nové demokracie, nebo zavedené demokracie. Při vyjednávání Evropské úmluvy jej hlavně zajímá, jaký postoj mají k nejinvazivnějším zásahům do konceptu státní suverenity, a to k možnosti individuální stížnosti a povinné jurisdikce – tedy jestli se na kontrolní mechanismus dohlížející na Evropskou úmluvu může obrátit přímo jednotlivec a jestli jeho stížnost může být projednávána, ačkoliv s ní dotčený stát nesouhlasí. Při dosazení států do této přehledné kostry získáváme dosti přesvědčivě vytvarovaný vzorec.

Schéma č. 4: Stabilita demokratického vládnutí a národní pozice k Evropské úmluvě o lidských právech²⁴⁰

	Nestálé demokracie nebo nedemokracie (do roku 1950 se ještě nejednalo o stabilizované demokracie)	Nové demokracie (demokracie vznikla v rozmezí let 1920 až 1950)	Zavedené demokracie (demokracie souvisle fungovala již před rokem 1920)
Podporuje vynucení (individuální stížnost a povinná jurisdikce)	–	Rakousko, Francie, Itálie, Island, Irsko, Německo	Belgie
Oponuje vynucení (nepodporuje individuální stížnost a/nebo povinnou jurisdikci)	Řecko, Turecko (Portugalsko, Španělsko) ²⁴¹	–	Dánsko, Švédsko, Nizozemsko, Norsko, Spojené království, Lucembursko

²⁴⁰ Moravcsik, *Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Postwar Europe*, s. 233.

²⁴¹ Portugalsko a Španělsko byly v těchto letech diktaturami a stály mimo okruh členských států Rady Evropy, pod jejímiž křídly Evropská úmluva vznikala. Na rozdíl od Německa, které rovněž nebylo členem Rady Evropy, neprojevil žádný zájem alespoň o neformální účast. Naproti tomu Německo, byť v té době nečlen organizace, aktivně na vyjednáváních participovalo.

Poselství výsledků v tabulce je zřejmé – takřka dokonale zapadají do Moravcsikovy koncepce, kdy hlavními zastánci silného dohlížecího mechanismu nad Evropskou úmluvou jsou tzv. nové demokracie, které se snaží prostřednictvím mezinárodních ujednání pojistit domácí vývoj směrem ke stabilní demokracii. Altruistické motivy jsou tedy přebity racionalistickou logikou politického chování sledujícího vlastní zájmy.

Moravcsikova práce nezůstala bez odezvy a dočkala se různých zpochybnování jak po stránce empirické adekvátnosti a rozřazení států do jednotlivých kategorií, tak po stránce teoretických vývodů. Například Darren Hawkins a Wade Jacoby²⁴² upozorňují, že jednotlivé státy sice během vyjednávání přicházely s různými návrhy, ale v praxi se po vstupu smlouvy v platnost podle svých „notiček“ následně nechovaly. Evropská úmluva nechávala rozhodnutí států o míře zásahů do jejich suverenity na nich samotných, mohly se přihlásit ke klauzuli individuální stížnosti a klauzuli povinné jurisdikce, až uznaly za vhodné. Nové demokracie, jež by dle Moravcsika měly s omezením suverenity spěchat, aby dosáhly co nejvyšší funkčnosti mezinárodního mechanismu, s plnou delegací notně otálely, například Francii a Itálii trvalo přijetí klauzulí o přípustnosti individuálních stížností a povinné jurisdikce plných 36, respektive 28 let. Naproti tomu některé stabilizované demokracie delegovaly pravomoci na kontrolní mechanismus Evropské úmluvy bez delších otálení, tudíž to byly právě tyto státy, které se staly hlavním hnacím motorem mezinárodního lidskoprávního režimu. Pokud bychom aplikovali jejich perspektivu, pak by nejlepší explanační potenciál nenabízela republikánský liberalismus, ale idealismus.

Nutno podotknout, že na otázku, proč se státy mezinárodně lidskoprávně zavazují, neexistuje jednoznačně sdílená odpověď a možná ani existovat nebude. Mezinárodní prostředí se proměňuje, postoje států a rozhodujících vládních činitelů, které krátce po druhé světové válce zkoumal Moravcsik, mohou být zcela jiné než ve druhé dekádě 21. století. Za dlouhá desetiletí se změnilo mezinárodní prostředí natolik, že původně rozšířené logiky chování se již neuplatňují a lidskoprávní normy se v procesech socializace a internalizace staly nikoliv

²⁴² Hawkins, Darren – Jacoby, Wade. „Agent Permeability, Principal Delegation and the European Court of Human Rights“. *Review of International Organizations*, roč. 3, č. 1, 2008, s. 1–28.

jedním z nástrojů zahraniční politiky, ale součástí identity klíčových aktérů. Stejně tak nám různé výsledky nemusí generovat pouze posuzování různých časových období, ale také různé geografické celky. Africké státy se mohou rozhodovat na základě jiných motivací než třeba státy evropské. Další významnou proměnnou, která ovlivňuje rozhodování státu účastnit se mezinárodního lidskoprávního režimu, představuje jistě podoba samotné mezinárodní smlouvy – zejména jaká práva obsahuje a jakým mechanismem kontroly disponuje. Státy mohou vyjednávat a ratifikovat úmluvy na základě různých úvah, pokud tyto zřizují například mezinárodní soud, k němuž se mohou se stížnostmi přihlásit sami jednotlivci, nebo když si vystačí toliko s podáváním pravidelných zpráv, jež vypracovávají samotné smluvní strany. Přílišné generalizace tedy mohou při snaze o vyrovnání se s touto hádankou mezinárodních vztahů spíše škodit a přehlédnou důležité detaily, jež mění vypovídací hodnotu jednotlivých teorií a přístupů. Uspokojivou odpovědí tak klidně může být například sdělení typu, že v období x , státy y (demokratické – nedemokratické – nově demokratické; evropské – africké – atd.; ekonomicky vyspělé – rozvíjející se – nejméně rozvinuté; s pravicovou – levicovou vládou; hojně – málo zapojené do mezinárodních smluvních sítí atd.; s precedenčním – neprecedenčním právním systémem; s na ostatních složkách moc nezávislími – závislími soudy), iniciovaly a/nebo uzavíraly mezinárodní lidskoprávní smlouvy (obsahující práva první, druhé či třetí generace; s existencí kontrolního mechanismu, nebo bez; s možností individuální stížnosti, či bez ní) na základě těchto a těchto motivací a důvodů. Legitimním výsledkem výzkumu pak může být zjištění, že státy se lidskoprávně zavazují jak z důvodů upřímné oddanosti myšlence, tak z důvodů strategických, nicméně státy s charakteristikami a se zavazují upřímně s vyšší pravděpodobností než státy s charakteristikami b , které se povětšinou účastní na lidskoprávním režimu se strategickou motivací. Po této krátké úvaze se však vrátím k rozboru dosavadního stavu poznání o tomto tématu.

Uznávaná harvardská profesorka Beth Simmons v knize *Mobilizing for Human Rights* přichází s teorií racionálně expresivní ratifikace, která kombinuje aspekty identity a nákladů. Podle ní státy ratifikují s větší pravděpodobností lidskoprávní smlouvy, s nimiž se ztotožňují a jež mohou naplnit za rozumných nákladů. Jinými slovy, akt ratifikace smlouvy odráží preference a praktiky vlád, nicméně s ohledem na

náklady, jež ratifikace zřejmě přinese. Na základě důmyslné empirické analýzy dochází Simmons k závěru, že vlády úmluvy ratifikují, jelikož zamýšlejí dané smlouvy dodržovat. Státy povětšinou ratifikují smlouvy, když už předmětná práva mají dříve zakotvena vnitrostátně, jejich preference se tudíž s obsahem smlouvy nerozcházejí. Typicky tedy lidskoprávní úmluvy bez větších problémů ratifikují demokratické státy západního světa. Na druhé straně nedemokracie se moc nehrnou do ratifikace smluv, které se týkají občanských a politických práv. Islámské země se zase zdráhají ratifikovat úmluvu o ženských právech. Poznatky B. Simmons jsou přínosné zejména v tom ohledu, že státy přece jen berou mezinárodní právo vážně. Kdyby země úmluvy vnímaly jen jako vějičku, tak by ratifikovaly jakoukoliv úmluvu bez ohledu na její obsah. Simmons proto zásadně odmítá, že by státy přistupovaly ke smlouvám čistě instrumentálně s očekáváním reputačních benefitů, jelikož v takovém případě by musely být okamžitě ratifikovány všechny mezinárodní lidskoprávní smlouvy všemi státy, což se zjevně neděje. I přesto ale občas k „neupřímnému“ jednání, kdy státy vstupují do mezinárodních lidskoprávních režimů bez odhodlání dodržovat jeho normy, dochází, což Simmons vysvětluje krátkodobými výhodami, jež taková neupřímná ratifikace nabízí: snaha vyhnout se kritice za neratifikaci; připojení se k „civilizovaným“ státům; mezinárodní pochvaly; možnost účastnit se budoucích mezinárodních vyjednávání (či obecněji zajištění místa jako relevantního člena mezinárodní komunity) a uspokojení vnitrostátní zájmové skupiny. Profesorka Simmons rovněž odhalila zajímavý trend, kdy se státy inspiroují svým okolím a pokud více států v regionu ratifikuje danou smlouvu, zvyšuje se pravděpodobnost, že tak učiní i ony.²⁴³

Opět na statisticky podložené analýze poskytuje trochu jinak položené vysvětlení Oona Hathaway, podle níž vzniká rozhodnutí ohledně připojení se k mezinárodnímu lidskoprávnímu závazku na základě výslednice dvou fenoménů – vnitrostátního právního vynucení lidskoprávních norem (zakomponovány jsou úroveň demokracie a lidských práv, jakož i úroveň dodržování závazků, tedy v zásadě nezávislost a účinnost prováděcích vnitrostátních institucí) a vedlejších důsledků,

²⁴³ Simmons, Beth A. *Mobilizing for Human Rights. International Law in Domestic Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 57–111.

již se mají na mysli zejména očekávané reakce jednotlivců, států a mezinárodních organizací na rozhodnutí státu ke smlouvě se připojit. Státy se silnými institucemi, ale slabou úrovní ochrany lidských práv ratifikují mezinárodní úmluvu s nižší pravděpodobností než státy s obdobně špatným stavem lidských práv, ale se slabými institucemi. Mezi další faktory, jež přispívají ke zvýšení pravděpodobnosti vstoupit do mezinárodního lidskoprávního režimu, patří demokratický režim (voliči v demokratických zemích ratifikaci uvítají), nově změněné politické režimy (například směrem k demokracii) a přináležitost k regionu s vysokou hustotou mezinárodních závazků.²⁴⁴

Emilie Hafner-Burton kompiluje množství výzkumů zabývajících se problematikou motivace pro ratifikaci mezinárodních lidskoprávních úmluv a vymezuje následující důvody, jež jednotlivé studie identifikovaly: imitace (pravděpodobnost ratifikace úmluvy se zvyšuje, když ratifikovaly i sousední státy, popřípadě hlavní partnerské státy co do obchodních, bezpečnostních a dalších styků, což vede i k občasným „kamuflážím“, kdy státy ratifikují smlouvy, které ratifikovali jejich sousedi, aniž by je však plánovaly dodržovat); upevnění demokracie v nových demokraciích (více studií došlo ke stejnému závěru jako Moravcsik s jeho republikánským liberalismem, navíc se ukázalo, že nové demokracie obvykle přijímají i nejméně výhrad k mezinárodním lidskoprávním úmluvám); demokratické státy dávající ratifikaci najevo svou oddanost liberálně-demokratickým hodnotám. Zajímavé poznatky se váží k represivním státům. Zjistilo se například, že státy, které se dopouštějí těch nejhorších lidskoprávních provinění (vraždy, mučení, únosy, držení politických vězňů) se nezdárají ratifikovat mezinárodní úmluvy snažící se bojovat proti těmto nešvarům zhruba ve stejném rozsahu jako státy, jež chrání lidská práva na slušné úrovni. Trochu paradoxně tedy státy praktikující mučení klidně ratifikují úmluvy proti mučení. Represivní státy vedou k ratifikacím různé důvody, od touhy po vyšší mezinárodní prestiži až třeba po malý ústupek domácí opozici.²⁴⁵ Byť tedy výzkum zapojování se do lidskoprávních

²⁴⁴ Hathaway, Oona A. „Why Do Countries Commit to Human Rights Treaties?“. *Journal of Conflict Resolution*, roč. 51, č. 4, 2007, s. 588–621.

²⁴⁵ Hafner-Burton, Emilie M. „International Regimes for Human Rights“. ILAR Working Paper No. 11, 2011. Dostupné na: http://irps.ucsd.edu/ehafner/pdfs/ILAR%20working%20paper_11_Hafner-Burton_.pdf.

režimů přináší pozoruhodná empirická zjištění, teoretická vysvětlení se stále různí, což je dáno také problémem, na nějž jsem poukazoval výše – různé výzkumy se zabývají různými zeměmi, v různé době a různými smlouvami upravujícími různá práva a obsahující rozdílné silné mechanismy kontroly.

5.5 PŘÍNOS MEZINÁRODNÍCH LIDSKOPRÁVNÍCH REŽIMŮ

Mezi nejzajímavější a zároveň nejkontroverznější témata lidskoprávního výzkumu patří otázka efektivity lidskoprávních režimů. Jinými slovy: Jaký praktický přínos má ratifikace dané mezinárodní úmluvy pro kvalitu ochrany lidských práv v příslušném státu? Choval by se stát jinak, pokud by smlouvu neratifikoval? Různé výzkumy opět přinášejí různé výsledky, od překvapivě negativních až po docela pozitivní. Nejskeptičtější výsledky se objevují ve studiích nacházejících, že po ratifikaci smlouvy došlo ke zhoršení lidskoprávní situace. Takových je však minimum, a navíc musím upozornit na jednu ze základních pouček společenských věd: korelace neznamena kauzalitu. Je potřeba propracovaného modelu a poctivého detailního výzkumu, abychom mohli opatrně činit kauzální tvrzení. Aplikováno na rozebíranou situaci – pokud po ratifikaci lidskoprávní úmluvy došlo ke zhoršení úrovně ochrany lidských práv, nemuselo to být ještě nutně dáno právě ratifikací, ale úplně jinými důvody. Co kdyby například došlo ještě k mnohem většímu poklesu úrovně ochrany lidských práv, pokud by stát příslušnou úmluvu neratifikoval? Či z opačné strany, demokratické státy obvykle participují v lidskoprávním režimu, pokud již předtím splňují požadavky lidskoprávních norem, tudíž ratifikace koreluje s vysokou úrovní ochrany práv, ale nezpůsobuje ji.

Mezi velmi silný proud patří studie, jež říkají, že účast v mezinárodním lidskoprávním režimu nijak ke zlepšení lidskoprávní situace nepřispěla. Či ještě přesněji – ratifikace mezinárodní lidskoprávní úmluvy a kvalita ochrany lidských práv představují dva spolu nesouvisějící jevy. Najdou se ovšem i studie konstatující po vstoupení do mezinárodního lidskoprávního režimu zlepšení lidskoprávní situace. Ty však často upozorňují, že efekt ratifikace úmluvy není příliš vysoký, a navíc je úzce spjat s dalšími obecnými hlubšími procesy ve světě jako

například šířením demokracie, rozvojem a vzájemnou závislostí. Velmi významnou proměnnou pro skutečný efekt účasti státu v lidskoprávním režimu představuje existence aspoň relativně nezávislého soudnictví, které dopomůže k ochraně práv. Je nutné si opět uvědomit, že mezinárodních lidskoprávních režimů se účastní státy s různou úrovní kvality demokracie a ochrany lidských práv a že úspěch ratifikace lidskoprávních úmluv, jež nedisponují skutečně efektivní centrální vynucovací mocí (a těch je velká většina), je v rukou domácích institucí. Vedle aktivizace soudů ještě úspěch úmluvy závisí na tom, zda se podaří mobilizovat domácí opoziční síly, které by prosazovaly důslednou aplikaci v úmluvě obsažených práv.

Velmi úzce s otázkou přínosu mezinárodních lidskoprávních režimů souvisí míra komplicity s normami dané úmluvy, a to zejména normami vyloženými jejími kontrolními orgány. Zjednodušeně podáno, úspěch mezinárodního režimu spočívá v tom, nakolik státy respektují jeho výstupy, například v podobě rozsudků lidskoprávního soudu. Pokud stát vlivem takového rozsudku soudu změní svou domácí praxi, pak lze hovořit o úspěchu mezinárodního režimu. Míra komplicity států s mezinárodním lidskoprávním režimem tak vlastně představuje ukazatel efektivity režimu.

Důkladnou a rozsáhlou práci na téma komplicity přispěla ke studiu fungování mezinárodních režimů Oona Hathaway návodně nazvaným článkem „Do Human Rights Treaties Make a Difference?“.²⁴⁶ Hathaway rozčleňuje existující literaturu ke způsobu provádění mezinárodní smlouvy a výstupů jejího kontrolního režimu na dva velké proudy – modely racionálního aktéra a normativní modely. V rámci racionalistických přístupů (logika aktéra sledujícího vlastní zájmy a rozhodujícího se na základě kalkulace přínosů a nákladů) rozčleňuje mezi realismem, liberalismem a institucionalismem. Pro realisty představuje komplicita státu s mezinárodní smlouvou spíše shodu okolností, když se zrovna ustanovení smlouvy shoduje se zájmy státu. V rámci realistických směrů však například Kenneth Waltz uznává, že některé státy mohou dodržovat smlouvy z přesvědčení, a snaží se lidskoprávní režimy vysvětlit jako výsledek tlaku liberálních

²⁴⁶ Hathaway, Oona. „Do Human Rights Treaties Make a Difference?“. *The Yale Law Journal*, roč. 111, č. 8, 2002, s. 1935–2042.

demokratických mocností vnútit ostatním své normy. Další státy pak tyto normy dodržují právě důsledkem tlaku silných liberálních států. Institucionalisté vidí v existenci mezinárodních režimů výsledek přesvědčení o spolupráci států jakožto dlouhodobě výhodné strategie. Státy se mezinárodně zavazují, protože je to nejlepší cesta, jak skrze kooperaci dosáhnout nějakého cíle. Liberálové oproti dvěma výše rozebraným směrům nepočítají se státem jakožto s jednotným racionálním aktérem, ale zdůrazňují význam domácí politiky. Existenci mezinárodního závazku využívají domácí zájmové skupiny k nátlaku na vládu, aby se jím řídily.

Normativní modely identifikovala O. Hathaway rovněž tři: řídicí (*managerial*) model, model férovosti (*fairness*) a model transnacionálního právního procesu. Normativní modely na rozdíl od racionalistických modelů nevidí důvod pro dané chování pouze v racionálních kalkulacích, ale uznávají sílu idejí, jež mohou přesvědčit aktéry, kteří posléze jednají na základě toho, co považují za vhodné, aniž by to pro ně muselo být rovněž výhodné. Proponenti řídicího modelu očekávají tendenci států k dodržování úmluv, jelikož se jedná o právní normy, a normy, jež byly přijaty dobrovolně na základě uvážení, se mají dodržovat. K nekomplexitě dochází na základě nedostatečných informací nebo kapacit státu. Ke komplexitě dopomáhá promyšlený (manažerský) přístup, který by měl zahrnovat vytvoření co nejjasnějších pravidel, aby bylo jasné, jaké má stát vlastně závazky. Takové normy je pak těžší neposlouchat. Na tento model navazuje model transnacionálního právního procesu, jenž postuluje, že skrze přesvědčivé normy a interakce aktérů dodržujících normy se prostě z kompatibility s mezinárodním režimem stane (kvazi)automatická věc. Lidskoprávní normy se tímto internalizují a dochází k rekonstituování identit a zájmů. Model férovosti má za to, že ke komplexitě dochází, když jsou normy považovány za legitimní a spravedlivé, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce procedury, na jejímž základě vznikly.

Z empirické části studie O. Hathaway vycházejí následující závěry: státy s lepším hodnocením úrovně ochrany lidských práv mají tendenci k vyšší míře účasti na mezinárodních lidskoprávních režimech, což však neznamená, že by nedocházelo k porušením lidskoprávních norem. Stává se dokonce, že po ratifikaci lidskoprávní úmluvy kvalita ochrany lidských práv poklesne, což však většinou neplatí

u demokratických států. Vypadá to tedy, že liberální demokratické státy se připojují k mezinárodním režimům s upřímnou touhou normy dodržovat a úroveň ochrany práv vylepšovat.

Nejvíce informací zcela logicky máme o mezinárodním lidskoprávním režimu, jenž bývá takřka vždy označován za nejpokročilejší a nejefektivnější, tedy o Evropském soudu pro lidská práva (ESLP). Štrasburský soud funguje od listopadu 1998 jako stálý soud, s obligatorní jurisdikcí (státy nemohou jedinci zabránit v podání stížnosti) a s možností specifikovat v rozsudku jak náhrady pro jednotlivce, tak úkony, které má stát provést, aby se dále neocital v rozporu s Evropskou úmluvou o lidských právech. V jedné z prvních rozsáhlejších komparativních studií na téma implementace rozsudků ESLP v dotčených státech Andrew Drzemczewski v první polovině 80. let minulého století konstatoval, že přínos kontrolního mechanismu Evropské úmluvy se v jednotlivých státech značně liší. Nutno doplnit, že tehdy členskými státy Rady Evropy a stranami Evropské úmluvy nebyly státy socialistického bloku. Drzemczewski se raději drží opatrných závěrů, nicméně již před 30 lety si povšiml zrodu jakéhosi embryonálního stádia kvaziústavního práva a tvorby společného minimálního standardu ochrany práv. Opět se vyzdvihuje zásadní role domácích soudů, které výrazně ovlivňují úspěch výstupů ESLP.²⁴⁷

Patrně nejkompexnější studii o vlivu Evropské úmluvy na praxi jejích smluvních stran přináší rozměrná kniha pod editorským vedením Helen Keller a Aleca Stone Sweeta s titulem *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*.²⁴⁸ Hlavní autoři vytyčili tři klíčové determinanty pro úspěch mezinárodního soudu při ovlivňování národní praxe: soud musí mít pravomoc vykládat právo autoritativním způsobem, musí mít stálý přísun případů a také vytvořit koncepci precedentů.²⁴⁹ Autoři si dále všímají, že od dob přijetí Ev-

²⁴⁷ Drzemczewski, Andrew Z. *European Human Rights Convention in Domestic Law. A Comparative Study*. Oxford: Clarendon Press, 1983.

²⁴⁸ Keller, Helen – Stone Sweet, Alec (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

²⁴⁹ Stone Sweet, Alec – Keller, Helen. „Introduction: The Reception of the ECHR in National Legal Orders“. In Keller, Helen – Stone Sweet, Alec (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, s. 3–30. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 8–15.

ropské úmluvy do dnešních dní došlo k zásadním změnám na vícero úrovních (ale ne všechny musely být nutně způsobeny pouze vlivem Evropské úmluvy a jejího kontrolního mechanismu). Na ústavní úrovni se zásadně rozšířila možnost soudního přezkumu norem, kdy soudcové dříve nepřezkoumávali legislativní produkty parlamentů, ale nyní tak běžně činí, a to klidně s odkazem na Evropskou úmluvu. Změnily se také způsoby interakce jednotlivých složek moci, které mnohdy zatřásly zaužívanými dogmaty. Vládní činitelé a soudcové spolu komunikují a socializují se na evropské úrovni do „Evropy práv“. Evropský lidskoprávní režim přinesl tisíce konkrétních úprav v jednotlivých politikách, jež se dozorčímu mechanismu nepozdávaly. Působení Evropské úmluvy a Evropského soudu pocítilo rovněž právní vzdělávání a právní nauka, které se již bez zakomponování jejich přínosů na starém kontinentu neobejdou.²⁵⁰

Svou docela výraznou stopou se do štrasburských kronik zapsala i Česká republika, jejíž nejznámější případ *D.H. a ostatní proti České republice*²⁵¹ nám poslouží jako ilustrace obtíží, do nichž se může implementace rozsudku Evropského soudu pro lidská práva dostat. Případ se týká skupinky ostravských romských školáků, kteří navštěvovali tamní zvláštní školu a stěžovali si, že byli diskriminováni v právu na vzdělání, jež chrání jak česká Listina základních práv a svobod, tak Protokol k Evropské úmluvě. Školáci a jejich rodiče se, za podpory zahraničních nevládních organizací, obrátili nejprve na český Ústavní soud a poukazovali na špatnou praxi v tuzemském školství, kdy umístění do zvláštní školy znamená pro dítě nejen psychické stigma, ale také de facto zavřené dveře pro lepší vzdělání, jelikož prostupnost mezi speciálním a hlavním vzdělávacím proudem se nacházela na velmi nízké úrovni. Bez adekvátního vzdělání pak výrazně klesá možnost slušného pracovního uplatnění a člověk již od útlého věku nastupuje na dráhu, která mu neskytá nejlepší vyhlídky. Stěžovatelům se nezdála podoba

²⁵⁰ Keller, Helen – Stone Sweet, Alec. „Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems“. In Keller, Helen – Stone Sweet, Alec (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, s. 677–712. Oxford: Oxford University Press, 2008.

²⁵¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (velké komory) v případě *D.H. a ostatní proti České republice* ze dne 13. listopadu 2007, stížnost č. 57325/00.

testů, na jejichž základě docházelo k rozřazování do škol, která podle nich nezohledňovala specifika romských žáků. Rovněž souhlas rodičů, jenž byl potřeba k umístění do zvláštní školy, trpěl podle stěžovatelů notnými rezervami, když plně neinformoval rodiče, jaké důsledky má zařazení do zvláštní školy. Stěžovatelé konečně poukazovali také na to, že ve zvláštních školách se nacházelo disproporcionálně mnoho romských dětí, přičemž zvláštní školy byly primárně určeny pro postižené studenty a neexistuje opora pro to, aby mezi romskými dětmi bylo násobně více mentálně postižených dětí než mezi většinovou populací. Pravděpodobnost, že se do zvláštní školy dostane romské dítě, byla mnohem vyšší než pravděpodobnost, že do zvláštní školy bude přeřazeno „bílé“ dítě. Ústavní soud sice uznal, že na podání něco bude, ale došel k závěru, že se jedná spíše o věc pro komplexní politické řešení a ústavní stížnost zamítl. K podobnému závěru došel i Evropský soud pro lidská práva, a to zcela jasným poměrem 6 soudců ku 1. Jenže velký senát ESLP, kam se stěžovatelé „odvolali“, výrazně opačným poměrem 13 ku 4 rozhodl, že Česká republika romské školáky diskriminovala v právu na vzdělání. Drobnějších pochybení našel soud více, ale zdá se, že na většinu ve velkém senátu zvláště zapůsobila argumentace podložená statistickými údaji, jež naznačovaly, že v ČR se systematicky „něco děje“ v neprospěch romských dětí. Bohužel, rozsudek ESLP nepodává příliš jasné vodítko ohledně stavu, kdy bude Českou republiku považovat za naplňující literu jeho rozsudku. Stane se tak až v okamžiku, kdy nebude existovat žádná disproporce mezi šancemi romských a neromských žáků, že se dostanou mimo hlavní vzdělávací proud?

Česká republika se zpočátku nezhostila nápravy příliš svědomitě, na trik s přejmenováním zvláštních škol Výbor ministrů Rady Evropy, což je instituce, jež působí jako kontrolní orgán výkonu rozsudků ESLP, nenaletěl. Zatímco štrasburský soud by asi přivítal zásadnější přeměnu vzdělávacího systému, který by vyrovnal šance školáků dostat kvalitní vzdělání, ČR se vydala cestou postupných změn v rámci existujícího systému. Zhruba pět let po vydání rozsudku velkého senátu podnikla velký výzkum Kancelář Veřejného ochránce lidských práv, jejíž zaměstnanci zjistili, že v nemainstreamových školách stále studuje disproporcionálně mnoho romských dětí. Jinými slovy, navzdory rozsudku ESLP se ani po pěti letech kritizovaná situace v důsledku příliš

nezměnila. V naší studii²⁵² jsme se snažili zjistit, jaké faktory přispívají k tomu, že se rozsudek mezinárodního lidskoprávního soudu nedočká ani po půl desetiletí svého naplnění. Nutno podotknout, že se jedná skutečně o složitý případ, k naplnění rozsudku by bylo třeba pravděpodobně skutečně dalekosáhlých reforem. Nicméně ty, které ČR provedla, v reálu k velkým změnám nevedly.

Jako faktory tedy implementaci rozsudku hatí? Zaprvé, všichni v České republice usazení asi zvládli rozpoznat, že atmosféra vůči romské menšině není právě přívětivá, což se projevuje i v situaci na školách. Už v základním školství dochází k faktické segregaci, což problém soužití většiny s menšinou jen prohlubuje. „Bílí“ rodičové se často pokoušejí (a daří se jim to) své potomky přehlásit ze školy, kde se vyskytuje větší počet romských žáků, na školy, kde tento „problém“ neexistuje. Komplikace se samozřejmě vyskytují i na druhé straně – rodiče romských žáků často usilují o to, aby jejich děti chodily na školy mimo hlavní vzdělávací proud, jež na ně kladou mnohem nižší nároky. Česká republika se také chlubí silnou speciální pedagogickou tradicí, díky níž se do školského systému zařadí skutečně téměř jakékoliv dítě, čímž jednoznačně předčí i západní školství. ČR si tedy svou tradici speciálních škol hýčká a kolem ní se obtáčí mnoho dosti konzervativních sil, které nechtějí na této situaci nic měnit a zvláště nechtějí zničit speciální školství. Inkluzivní systém, vzývaný zejména nevládními organizacemi, by totiž vedl k omezení speciálního školství, jelikož tam by studovaly děti skutečně jen výjimečně, všechny ostatní by se zařadily do hlavního vzdělávacího proudu. Spíše konzervativní postoje jsou pedagogickému prostředí vlastní a na pedagogických fakultách se replikují. Mnozí absolventi pedagogických fakult působí na ministerstvu školství, kde má stávající systém mezi širší zaměstnaneckou základnou širokou podporu. Mezi nejvýznamnější odpůrce velkých změn se řadí ředitelé speciálních škol a speciální pedagogové, kteří se obávají o svou obživu. Naopak mezi proponenty hlubších řezů patří ze sféry veřejné správy ombudsmanská kancelář a také vládní zmocněnkyně pro lidská

²⁵² Smekal, Hubert – Šipulová, Katarína. „D.H. v. Czech Republic Five Years After: On the Power of an International Human Rights Court to Push through a Systemic Change“ (bude publikováno). Prezentováno na UC Berkeley – Sciences Po Comparative AntiDiscrimination Law Symposium, květen 2012, Paříž.

práva – tedy z povahy činnosti pro-lidskoprávní orgány. Nejhlasitějšími zastánci inkluzivního vzdělávání jsou nevládní organizace. Bohužel, mezi oběma tábory (status quo vs. změna) panuje velmi napjatá atmosféra a nedostává se konstruktivní diskuze. Výraznější změně nepomáhá ani situace na hlavním předpokládaném hybateli změn – na ministerstvu školství. Dochází k vysoké personální fluktuaci, jež se týká jak ministrů, tak i širšího okruhu zaměstnanců. Důsledkem toho se dostávají na ministerstvo i pracovníci s menšími zkušenostmi, jimž trvá, než se zapracují, aby následně na jejich místo nastoupil někdo další. Dále třeba zmínit, že problém diskriminace ve vzdělávání romských žáků se nikdy nestal skutečně nejvyšší prioritou ministerstva školství, které souběžně řešilo například problémy školního na vysokých školách, státních maturit či zneužití evropských fondů. Provedení rozsudku mezinárodního soudu je zejména „domácím úkolem“, štrasburský soud nedisponuje extra silnými donucovacími prostředky, které by mu pomohly zajistit komplititu. My ukazujeme, jaké faktory mohou vést k tomu, že rozsudek ESLP nemá takovou sílu, aby sám o sobě vedl k efektivní změně.

V dosavadních přehledech výzkumných projektů se prozatím probíraly spíše statické otázky typu co státy motivuje k účasti na mezinárodním lidskoprávním režimu a zda má tato účast nějaké praktické dopady. Vlivný výzkum pod vedením tria Thomas Risse – Stephen C. Ropp – Kathryn Sikkink v knize *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*²⁵³ ukázal, jaký proces vede k tomu, že lidskoprávní závazky přinášejí změny v jednání států. Autoři předkládají rozbor situace v celkem jedenácti politicky, kulturně a geograficky dosti diverzifikovaných státech (mimo jiné i v Československu) a identifikují podobné vzory a procesy, co se přijetí lidskoprávní normy a jejího následného praktického účinkování týče. Rozšíření mezinárodních lidskoprávních norem závisí na vzniku a udržitelnosti sítí (*networks*) mezi domácími a transnacionálními aktéry, které se dokáží propojit s mezinárodními režimy a zalarmovat západní veřejné mínění a západní vlády. Takto vzniklé „*advocacy networks*“ slouží třem účelům,

²⁵³ Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. – Sikkink, Kathryn (eds.). *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

kteří zároveň představují nezbytné podmínky pro udržení vnitrostátních změn v oblasti lidských práv.

Zaprvé, sítě upozorňují na porušování práv v daných státech, vznášejí téma na mezinárodní agendu a snaží se liberálním státům připomenout jejich identitu jakožto podporovatelů lidských práv. Zadruhé, takové sítě legitimizují domácí opoziční hnutí proti represivním vládám. A zatřetí, postupně se tak vytváří transnacionální struktura, jež současně tlačí na režim jak svrchu, tak zespodu. Proces, jímž se ve státech internalizují a implementují mezinárodní normy, se nazývá socializace. Pro trvalou internalizaci norem by měly proběhnout tři na sebe navazující procesy: (1) instrumentální adaptace a strategické vyjednávání; (2) zvyšování morálního povědomí, argumentace, dialog a přesvědčování; a (3) institucionalizace a habitualizace. Typicky celý proces probíhá dlouhodobě, i po mnoho let, a v pěti fázích. V prvních dvou fázích dominuje instrumentální racionalita, represivním státům původně čelí jen velmi slabá opozice a klíčový krok představuje aktivizace transnacionálních sítí, které obrátí na situaci v zemi svou pozornost a informují o ní. V druhé fázi se informace šíří a všimají si jí i mezinárodní organizace a západní státy. V reakci na to represivní státy popírají problém a odmítají akceptovat jak validitu mezinárodních lidskoprávních norem, tak možnost, že by se jejich národní praktiky mohly octnout pod mezinárodní jurisdikcí. Jakýkoliv náznak kritiky bývá označován za nelegitimní intervenci a pomáhá při mobilizaci národoveckých sil. Ruku v ruce s pokračující represí však narůstá i mezinárodní tlak, který hrozí například přerušením dodávek zbraní či pomoci. V odpovědi na stále všetečnější pozornost z cizích vládních i nevládních kruhů postižené státy obvykle odpovídají kosmetickými změnami, aby otupily ostří nepřijemného tlaku. Represivní vlády tudíž v souladu s instrumentální logikou provedou dílčí taktické ústupky. Nicméně to se již v zemi rozjíždí společenská mobilizace, k jejíž aktivizaci přispěla právě mezinárodní pozornost a s ní související nižší míra represe. Vlády někdy v tento moment tvrdě odpoví potřením opozice, ale může převládnout i touha neočernit se v očích mezinárodního publika. Vlády postupně začínají mluvit „jazykem práv“ a připouštějí dílčí pochybení, což je obrovský pokrok od předchozího popření myšlenky lidských práv jako takových. Jakmile se jednou nastartuje taková „rétorická akce“, státy se přesouvají do modu interakce, jemuž vévodí

logika argumentace a dohadování. Tím se také dostávají do hry domácí opozice a jejich transnacionální sítě, z nichž se stávají pro vlády komunikační partneři. Další vývoj obvykle směřuje ke kontrolované liberalizaci, nebo k vyostření represe, jež však vzhledem k posílené domácí opozici, podporované mezinárodním prostředím, může skončit i svržením režimu. Ve čtvrté fázi již lidskoprávní normy nejsou předmětem sporů a státy ratifikují lidskoprávní konvence, doplňují své ústavy o katalogy práv a budují struktury, které umožní dovolat se případného porušení práv. Interakce se odehrává v argumentativním modu, prostřednictvím debatování, dohadování a ospravedlňování. Lidskoprávní praktiky pronikají i do institucionální praxe. V závěrečné fázi v podobě jakéhosi šťastného konce, kam až může vývoj dojít, jsou lidskoprávní praktiky zakořeněny a vývoj liberálním směrem se zdá být udržitelným. Mezinárodní lidskoprávní normy dosáhly plné domácí institucionalizace a dodržují se jakožto habituální praxe, podpořená soudním systémem a vládou práva. Mezinárodní prostředí a zejména sítě pro-lidskoprávních aktérů sehrály zásadní roli především v zaměření pozornosti na tehdy represivní stát, vyvíjely tlak v podobě kárání a hraní na strunu morálky a poté zejména v pomoci posílení opozice, vůči níž si stát pod mezinárodním tlakem často nedovolil tvrdší postup. Na základě tohoto modelu autoři ukazují, že normy ovlivňují politickou změnu, a to skrze socializační proces, který kombinuje instrumentální zájmy, materiální nátlak, argumentaci, přesvědčování, institucionalizaci a habitualizaci.²⁵⁴

Autoři považují za zásadní přínos svého díla zjištění, že neplatí doposud přijímaná „pravda“, že jisté typy politických, ekonomických a sociálních systémů nepodléhají změně a že mezinárodní lidská práva jsou některým kulturám nebo regionům zcela cizí. Jinými slovy, výše nastíněné socializační procesy nalezneme napříč velmi různorodými regiony, státy, socio-ekonomickými systémy, kulturami a typy politických režimů. Risse a Ropp dokonce docházejí k závěru, že model

²⁵⁴ Risse, Thomas – Sikkink, Kathryn. „The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction“. In Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. – Sikkink, Kathryn (eds.). *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*, s. 1–38. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

lze aplikovat univerzálně a je zobecnitelný napříč regiony a domácími strukturami. U různých sledovaných států se jen (místy docela výrazně) rozcházela délka období, jež země strávily v různých fázích modelu. Autoři si všímají, že v průběhu poválečných desetiletí dochází k rostoucí robustnosti mezinárodních lidskoprávních režimů a také síle transnacionálních liberálních sítí, tudíž proces by se mohl dále prohlubovat a lidskoprávní kořeny se zapustit ještě hlouběji.²⁵⁵

²⁵⁵ Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. „International Human Rights Norms and Domestic Change: Conclusion“. In Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. – Sikkink, Kathryn (eds.). *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*, s. 234–278. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Kapitola 6

ROZPÍNÁNÍ KONCEPTU LIDSKÝCH PRÁV

V závěrečné kapitole se pokusím vysvětlit, jak koncept lidských práv nabýval v posledních desetiletích na důležitosti. Pro vystižení tohoto fenoménu jsem zvolil metaforu rozpínání, kterou demonstрую ve vícero dimenzích. Jak jsem již předeslal na začátku celé publikace, na téma lidských práv vznikají záplavy knih a časopiseckých článků, což dříve rozhodně nebyvalo zvykem. Nejprve se tedy zaměřím na stále vyšší relevanci lidskoprávní rétoriky, jdoucí ruku v ruce se stále častějším výskytem tématu lidských práv v tisku, ale také v právních normách – samotných ústavách států a v mezinárodních úmluvách. S tím velmi úzce souvisí obsahové rozpínání konceptu lidských práv, jelikož vznikají stále nová a nová práva. Práva mají nejen nové nositele, ale vzrůstá tlak i na to, aby bylo více povinných.

6.1 ROZMACH LIDSKOPRÁVNÍ RÉTORIKY

Lidskoprávní rétorika se po druhé světové válce rozšířila do běžné mluvy. Odkazy na porušení práv či nárokování si nějakého práva bez ohledu na to, zda bylo vtěleno do podoby právního textu, se denně objevují v hromadných sdělovacích prostředcích. Jelikož se jedná o natolik rozšířený fenomén, lze se snad domnívat, že ti, kdož jazyk práv používají, mají za to, že jim přinese nějaký užitek. Pokud by neexistovala všeobecná shoda o prospěšnosti přetavení svých preferencí do lidskoprávní rétoriky, pak by zřejmě tato nebyla do takové míry rozšířena. Na druhé straně je ovšem zjevné, že pokud všichni mluví o právech, tak se původní argumentační naléhavost pomalu vytrácí a dochází k jisté inflaci pojmu. Když jazyk práv přestane zabírat, třeba dojde k obratu k dalším konceptům, jež by měly podporovat ideu důstojného života

pokud možno pro všechny obyvatele planety, jako například k myšlenkám globální spravedlnosti, solidarity, ekvity a dalších.

Pro lepší ilustraci popisovaného fenoménu poslouží dva skutečné případy – jeden z Nigérie a druhý z Indie. Nigerijský kmen Ogoni usiloval o dosažení politické autonomie v rámci Nigérie a tímto směrem také vznášel požadavky na domácí politický systém. Když situace nedospěla po letech snažení k žádnému úspěchu, začali představení kmene Ogoni informovat mezinárodní publikum o lidskoprávních a environmentálních problémech. Politická autonomie jako téma v mezinárodním prostředí nikterak nerezonovalo, ba spíše naopak, zato lidská práva a životní prostředí došlo sluchu a mezinárodní aktéři se dozvěděli o environmentálních lapech způsobených nadnárodní korporací a o násilném zacházení ze strany nigerijských ozbrojených složek, což vedlo k modifikaci chování ze strany obou subjektů. Obdobný scénář zažily i indické nevládní společnosti zabývající se postavením žen, které až do 80. let minulého století hovořily o sociální práci a hospodářském rozvoji. Až díky předefinování svých požadavků na boj za lidská práva a proti násilí na ženách se povedlo lokálním nevládním organizacím proniknout do mezinárodních sítí, a tím i k důležitému know-how a fondům na vlastní existenci a naplňování programu. Poučení nejen z těchto dvou příkladů jsou poměrně jasná. Lidská práva fungují v různém čase a na různém místě různým způsobem, na což má vliv celá řada proměnných. Některé z nich vycházejí přímo z dané skupiny, v rámci níž fungování práv sledujeme, další třeba z národního, regionálního či globálního kontextu. Dlouhá řada proměnných se rekrutuje z ranku sociálních, politických, právních či ekonomických a vztahují se například k systémům přesvědčení, různým mocenským konfiguracím, síle institucí, nerovnosti atd.²⁵⁶

Brian Bix upozorňuje na další příklad rozšíření rétoriky práv v politickém diskurzu. Když chtějí lidé poukázat na to, že nikdo by neměl zůstat bez střechy nad hlavou a že politika proti bezdomovectví představuje důležitý a záslužný cíl, uchylují se ke zkratkám jako například „lidské bytosti mají právo na přístřeší“. Případně mnohem kontroverznější téma potratů proti sobě posílá práva nenarozených dětí proti právu ženy na kontrolu nad svým tělem. Frekventované používání

²⁵⁶ De Feyter, *Law Meets Sociology in Human Rights*, s. 59–65.

rétoriky práv – ať už se jedná o morální práva, lidská práva, či právní práva – pro účely politického boje pak samozřejmě jasnost pojmu právo dosti rozostřují.²⁵⁷

Rozmach lidskoprávní rétoriky má ovšem i své významné kritiky. Mezi nejznámější se řadí Mary Ann Glendon se svou knihou *Rights Talk. The Impoverishment of Political Discourse*, v níž si autorka stěžuje, že americká rétorika práv (*rights talk*) ve své absolutnosti podněcuje nerealistická očekávání, zvyšuje sociální konflikt a utlumuje možnosti dialogu. Lidskoprávní rétorika podle ní selhává i kvůli totálnímu upozadění konceptu povinností a ve své izolovanosti si sama zavírá možnosti vylepšení či úprav. Díky těmto charakteristikám dochází podle Glendonové v případě práv k převaze tvrzení (ve smyslu stereotypů) nad hledáním vhodné argumentace. Když dojdou argumenty, vytáhnout se trumfy v podobě lidských práv. Amerika je nejen zemí práv, ale také zemí soudních pří. Nadužíváním rétoriky práv instrumentálním způsobem se z praxe i jazyka práv vytratila dimenze odpovědnosti a ohledů na dobro společnosti.²⁵⁸

Lidskoprávní rétorika a její až invazivní charakter s sebou přináší také tíhnutí k depolitizaci, a tím i de-demokratizaci jak diskurzu o lidských právech, tak politických opatření, jež zajišťují jejich aplikaci v praxi. Mizí svobodný diskurz, práva se stávají nenapadnutelnými, vytváří se skupina samozvaných ochránců lidských práv, kteří vědí, co jsou to lidská práva a jak se mají chránit. Výstižně tento problém vyjádřil Pavel Dufek: „O lidských právech se nediskutuje, protože lidská práva jednoduše *jsou*, jsou *správná* a maximálně se jejich seznam bude dále *rozšiřovat*“ (kurzíva v originále).²⁵⁹ Teorie kosmopolitní spravedlnosti dále kritizují instrumentalizaci lidských práv, které se z původního nástroje budování lepšího světa stávají služebníkem politických vizí. „*Etika se tak stává funkcí politiky, neboť popis a vyhodnocení existující sociální reality jsou již předem strukturovány představami o ideálním společenském uspořádání*“ (kurzíva v originále).²⁶⁰ Zdůrazňování práv

²⁵⁷ Bix, *Jurisprudence*, s. 133.

²⁵⁸ Glendon, Mary Ann. *Rights Talk. The Impoverishment of Political Discourse*. New York: Free Press, 1991, s. 14.

²⁵⁹ Dufek, *Úrovně spravedlnosti*, s. 181.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 181–182.

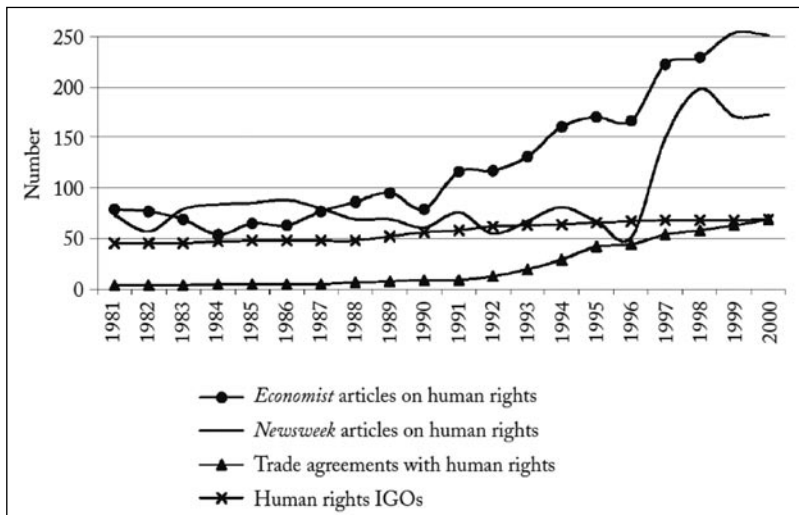
před jakoukoliv odpovědností není pouze americkým fenoménem, ale stěžují si i evropští politikové, když se jejich rozhodnější politice kladou překážky. V tomto duchu se vyjádřil například britský premiér David Cameron, když policie zasahovala při nepokojích v srpnu 2011 a vyvstala kontroverze ohledně zveřejňování kamerových snímků plundrujících výrostků. Cameron se rozčiloval, že lidská práva se příliš derou na piedestal, přičemž osobní zodpovědnost kulhá daleko za nimi. Cameron vyzýval, aby se lidská práva nepoužívala jako zástěrka pro výmluvy vysmívající se zdravému rozumu.²⁶¹

Velmi významnou stopu v lidskoprávní rétorice zanechávají nevládní organizace, které si často dovedou získat velký kus mediálního prostoru. Z nějakého důvodu jsou výstupy nevládních organizací pro sdělovací prostředky atraktivní – vystupují proti vládě, místy mají nádeh senzace, občas nešetří ostrým názorem a zcela se nebrání ponechání prostoru k teoriím spiknutí. K tomu připočteme efektivní jazyk práv a pocit morální převahy, jelikož neohroženě vystupují proti vládám či korporacím, a vidíme vznik takřka nezpochybnované kategorie ochránců lidských práv, kteří mají díky svému statusu již od počátku proti svým ideovým protivníkům v mediálním prostředí navrch. Tímto rozhodně nechci nevládní organizace kritizovat, podnikají velmi záslužné věci, s nimiž se obsahově většinou shodují, a využívají prostředky, jež se nabízejí.

Naprostu nepostradatelnou roli sehrávají ve vzrůstu lidskoprávní rétoriky sdělovací prostředky. V již zmiňovaném díle Samuela Moyna se v první příloze nachází graf ukazující na četnost výskytu článků na téma lidských práv v novinách *New York Times* a *London Times*.²⁶² Moyn se jím snaží podložit svou tezi o období „pravého“ začátku éry lidských práv a skutečně vidíme strmě vzrůstající tendenci v 70. letech. Nicméně lze si povšimnout zvýšeného množství textů o lidských právech od válečného období, odkdy jejich počty v různých vlnách stoupají. Obdobnou tendenci vykazují novější přehledy, tentokrát zachycující vývoj v týdnech od začátku 80. let.

²⁶¹ Marks, Susan. „Four Human Rights Myths“. *LSE Law, Society and Economy Working Papers 10*, 2012. Dostupné na: http://www.lse.ac.uk/collections/law/wps/WPS2012-10_Marks.pdf, s. 1–2.

²⁶² Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*, s. 231.

Graf č. 7: Úroveň lidskoprávních aktivit ve světě²⁶³

Studie zahrnující deníky a týdeníky ve více zemích, které navíc pro zvýšení variability opouštějí anglo-americký prostor, ukazují obdobně vzrůstající tendenci, tudíž můžeme konstatovat přítomnost jistého trendu. Pozornost věnovaná problematice lidských práv v západních médiích nepopíratelně stoupá (viz graf na následující straně).

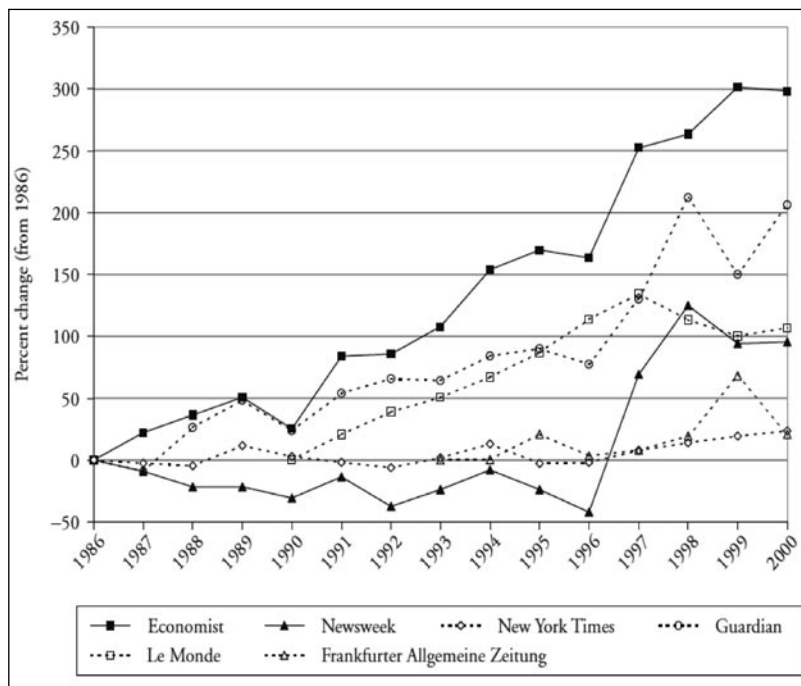
I díky sdělovacím prostředkům se idea lidských práv rozšířila mezi široké vrstvy po světě a ukazuje se, že lidé v různých částech světa si pod pojmem lidská práva představují podobné fenomény. Navíc se nijak dramaticky nerozchází ani percepce expertů a běžného obyvatelstva.²⁶⁴ Poslední mnou prezentovaný indikátor vzrůstající relevance lidských práv ve všeobecném diskurzu představuje stále stoupající význam lidských práv jako tématu ve středoškolských učebnicích. Výzkum Johna W. Meyera a spol. zahrnoval od roku 1975 přesně 465 učebnic

²⁶³ Hafner-Burton, Emilie M. – Ron, James. „Seeing Double. Human Rights Impact through Qualitative and Quantitative Eyes“. *World Politics*, roč. 61, č. 2, 2009, s. 362.

²⁶⁴ Carlson, Matthew – Listhaug, Ola. „Citizens’ Perceptions of Human Rights Practices: An Analysis of 55 Countries“. *Journal of Peace Research*, roč. 44, č. 4, 2007, s. 465–483.

z 69 zemí světa a potvrzuje nárůst lidskoprávních diskuzí v učebních textech, a to zejména od poloviny 90. let minulého století.²⁶⁵

Graf č. 8: Procentuální změna v četnosti zmínek o lidských právech v západních médiích²⁶⁶

Speciální kategorii akterů tvoří nevládní organizace, které nejsou ani tak přímo adresátem lidskoprávních norem, jako spíše jedním ze strýců a vítězů lidskoprávního rozpínání. Se vzrůstající relevancí

²⁶⁵ Meyer, John W. – Bromley, Patricia – Ramirez, Francisco O. „Human Rights in Social Science Textbooks: Crossnational Analyses, 1970–2008“. *Sociology of Education*, roč. 83, č. 2, 2010, s. 111–134.

²⁶⁶ Ramos, Howard – Ron, James – Thoms, Oskar N. T. „Shaping the Northern Media’s Human Rights Coverage, 1986–2000“. *Journal of Peace Research*, roč. 44, č. 4, 2007, s. 387.

lidských práv rostla i důležitost nevládních organizací, jež jsou dnes nezastupitelným aktérem realizujícím se zejména ve sběru informací, poskytování expertizy, vykonávání nátlaku na vlády, konzultacích při jednáních o nových úmluvách či lidskoprávním vzdělávání. Nevládní organizace posilují svůj vliv i díky schopnosti utvářet nejrůznější mezinárodní sítě, v rámci nichž dokáží rychle a účinně zmobilizovat podporu. Většinu členů tvoří mladí vzdělaní lidé se zájmem o svět, s čímž se úzce pojí i vysoká informační a počítačová gramotnost vedoucí k různým kreativním a zdařilým kampaním, jež rezonují za zájmu sdělovacích prostředků ve veřejném prostoru. Mezi nejznámější nevládní organizace se řadí například Amnesty International, Human Rights Watch či International Federation of Human Rights. Posilování vlivu nevládních organizací ovšem nenachází pouze své zastánce, ale i silné odpůrce, a to zejména kvůli jejich inherentně nedemokratickému charakteru. Nevládní organizace nejsou nikým volené a nikomu odpovědné, ale přesto vykonávají vliv na politiku. Ačkoliv se stavějí do role reprezentantů celého lidstva, není často vůbec jisté, zda reprezentují jiné zájmy než své vlastní.²⁶⁷ V českém prostředí vnesl do veřejného prostoru obezřetnost vůči „NGOismu“²⁶⁸ zejména Václav Klaus.

6.2 ROZPÍNÁNÍ PRÁV V PRÁVU

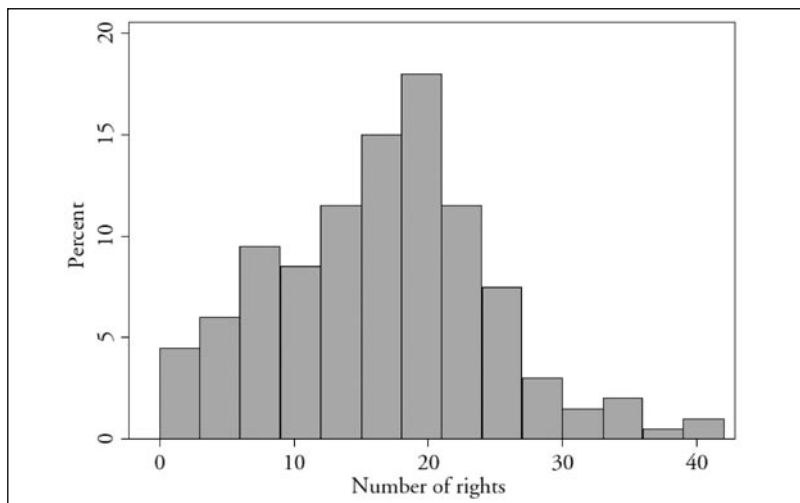
Stále více států zahrnuje do svých ústav listiny práv a státy stále více přistupují k mezinárodním úmluvám a vyjednávají o nových. Nové úmluvy místy věští i nějaká nová práva, jež se hlásí o mezinárodní uznání. Svá slova nejprve podpořím trochou empirie a poté i teorie. Rozpínání práv jde ruku v ruce s rostoucí důležitostí ústavního přezkumu, tedy možností zrušit legislativní normu, pokud je v rozporu s ústavou (typicky v rozporu s ústavními lidskoprávními normami).

²⁶⁷ Anderson, Kenneth. „Do NGOs Wield Too Much Power? Yes“. In Haas, Peter M. – Hird, John A. – McBratney, Beth (eds.). *Controversies in Globalization. Contenting Approaches to International Relations*, s. 364–370. Washington, CQ Press, 2009.

²⁶⁸ Pojem NGO představuje zkratku pro non-governmental organization. Pro námitky V. Klause viz www.klaus.cz a vícero článků tam k nalezení.

Zatímco v roce 1951 disponovalo ústavním přezkumem 38 % ústavních systémů, v roce 2011 už dávalo soudům možnost dozorovat implementaci ústavy plných 72 % světových ústav.²⁶⁹ Dovídáme tedy, že se stává standardem, když ústava s listinou práv bývá čím dále více používána k zneplatnění zákona. Snad žádný legislativec nechce, aby mu soudy normy odmítaly, tudíž k zakomponování lidskoprávních kalkulací dochází již v době přijímání zákonů, aby se parlamenty vyhnuly příštím zklamání u ústavních soudů. Velmi vítaným vkladem do poznání ústav a práv v nich přispěli rozsáhlou analýzou světových ústav Zachary Elkins, Tom Ginsburg a Beth Simmons, kteří například ukazují, jak jsou ústavy variabilní v počtech chráněných práv.

Graf č. 9: Distribuce počtu práv v národních ústavách²⁷⁰

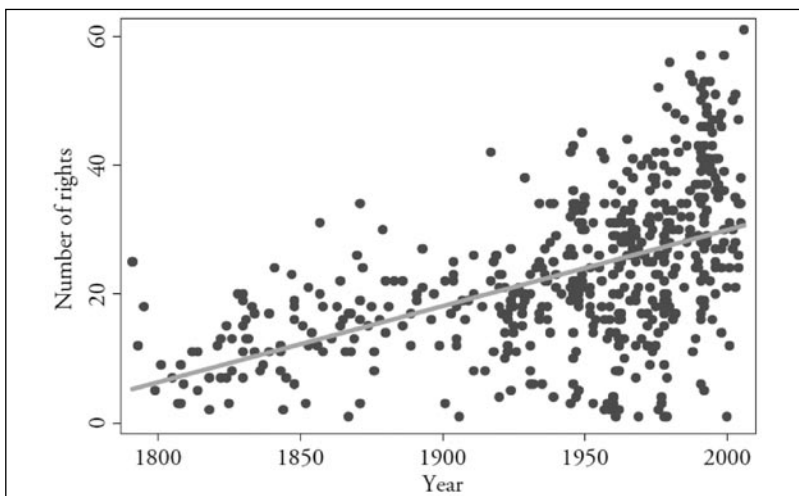

²⁶⁹ Ginsburg, Tom – Versteeg, Mila. „The Global Spread of Constitutional Review: An Empirical Analysis“. 2012. Dostupné na: https://www.law.northwestern.edu/faculty/programs/colloquium/law_economics/documents/Spring2012_Ginsburg_Global_Constitutional.pdf, s. 2.

²⁷⁰ Zdroj: Elkins, Zachary – Ginsburg, Tom – Simmons, Beth. „Getting to Rights: Treaty Ratification, Constitutional Convergence, and Human Rights Practice“. *Harvard International Law Journal*, roč. 54, č. 1, s. 70.

Studie zahrnuje celkem 680 ústavních systémů, které fungovaly v letech 1789 až 2006. Jedná se tedy o výrazně historický přehled, pokud by se vzaly pouze dnešní platné ústavy, pak by se výška sloupců v levé části grafu patrně snížila. I tak ale můžeme vyzorovat značný rozptyl v počtu práv, jichž v některých ústavách napočítáme klidně 40 (ale i víc), nejčastěji se však z dlouhodobé perspektivy setkáváme s počtem práv okolo dvacítky. Více nám o historickém nárůstu počtu práv ukáže následující graf.

Graf č. 10: Počet práv v národních ústavách, dle roku přijetí²⁷¹

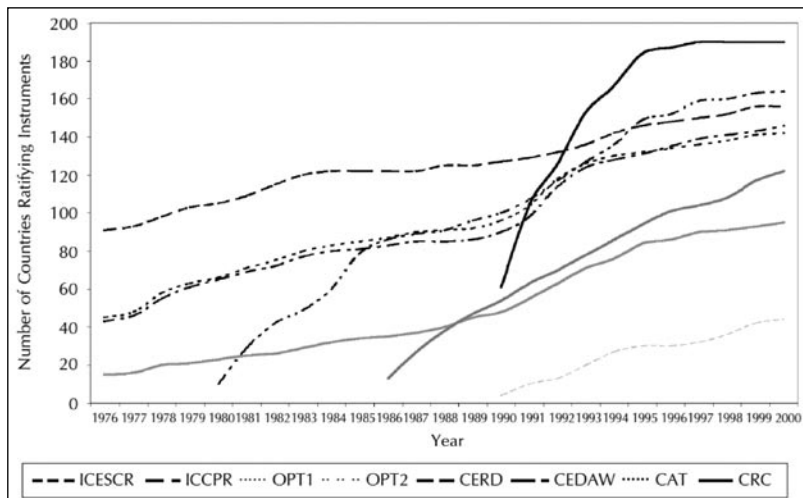
Graf ukazuje tušené, počet práv v ústavách neustále stoupá, jak dokládá načrtnutá linie trendu. Nicméně povšimnout si můžeme i jiného, možná překvapivého, jevu – stále se objevuje dost ústav, které si vystačí s méně než dvaceti právy. Na rozdíl do předchozích období se však rozšířil počet ústav, jež obsahují skutečně vysoký počet práv (nad zhruba 45), což až do 70. let minulého století nebývalo.

Podobný vývoj zaznamenáváme i v případě ratifikací nejvýznamnějších mezinárodních lidskoprávních úmluv z dílny OSN. Proces

²⁷¹ Ibid., s. 71.

vzniku psaných mezinárodněprávních pravidel popisují Š. Zemanová a Z. Trávníčková, které vymezují jednotlivé fáze jako iniciaci, přípravu textu, schválení textu a dosažení mezinárodněprávní závaznosti. Poukazují přitom na to, že „nová práva“ nemusejí projít všemi fázemi, ale mnohé pokusy se zastaví například ve fázi příprav textu.²⁷²

Graf č. 11: Počet států ratifikujících dané mezinárodní úmluvy, na časové ose²⁷³

Stoupající počty ratifikací nejsou překvapivé z více důvodů. Jednak nebývá příliš obvyklé, aby státy od smluv odstupovaly, tudíž směrem dolů se trendy vyvíjet s vysokou pravděpodobností nebudou. Za další, počet světových států roste, tudíž logicky roste i počet ratifikací. Lépe vypovídajícím řešením by tak bylo zachytit v grafu v procentuálním vyjádření, jaký podíl z celkového počtu států smlouvy ratifikoval.

²⁷² Zemanová, Štěpánka – Trávníčková, Zuzana. „Latentní práva a iniciativy v Radě OSN pro lidská práva“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 47, č. 3, 2012, s. 29–52.

²⁷³ Landman, Todd. „Measuring Human Rights: Principle, Practice, and Policy“. *Human Rights Quarterly*, roč. 26, č. 4, 2004, s. 915. V legendě se nacházejí zaužívané zkratky významných úmluv OSN, jedná se o oba pakty s opčními protokoly a úmluvy o právech žen, dětí, proti mučení a proti rasové diskriminaci.

A jakým směrem se obsah lidských práv rozšiřuje? Locke si ve svém díle ještě vystačil pouze s právem na život, svobodu a vlastnictví,²⁷⁴ ale třeba francouzský revoluční dokument Deklarace práv člověka a občana již obsahoval širší spektrum práv první generace. Poté se v Evropě začala rozvíjet i ochrana práv sociálních. To Američané jsou tradičně na počet a rozsah práv trochu skoupější. Když v roce 1944 prezident Franklin D. Roosevelt namítal, že politická práva zakotvená v Listině práv nezaručují rovnost v dosahování štěstí, a tudíž se snažil propagovat hospodářskou listinu práv, která by garantovala například zaměstnání s minimální mzdou, přístřeší, nemocenskou péči, vzdělávání a sociální zabezpečení, tak se s konsenzuálním přijetím rozhodně nesešel.²⁷⁵ Hrubý obrázek o tom, jaká nová práva se přijímají, poskytne pohled na lidskoprávní úmluvy mezinárodních organizací. Z globálního hlediska je nejdůležitější OSN,²⁷⁶ na níž sledujeme trend stálého rozšiřování práv skupin, jimž se věnuje zvláštní pozornost, jako například domorodé obyvatelstvo, migrující pracovníci atd. (viz příští subkapitola). Technologický pokrok s sebou přináší také tlak na lidskoprávní reakci, tudíž vzniká například právo na informace, precizuje se právo na soukromí a v některých zemích se diskutuje o právu na internet. Z evropské perspektivy rozhodně zaujme seznam práv organizací působících na jiných kontinentech. Nicméně pokud nás zajímá, jak se rozpínají práva v „našem“ pojetí, stačí se podívat na Listinu základních práv EU, v níž nalezneme například právo na zákaz klonování lidských bytostí. Z celoevropského hlediska se nabízí Rada Evropy,²⁷⁷ kde nověji nalézáme například úmluvy pro předcházení násilí na ženách a domácímu násilí.

²⁷⁴ Tuckness, Alex. „Locke’s Political Philosophy“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2012. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/locke-political/>.

²⁷⁵ Roosevelt, Franklin D. „State of the Union Message to Congress“, 11. ledna 1944. Dostupné na: http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/address_text.html. F. D. Roosevelt je autorem ještě jednoho slavného projevu na téma lidských práv. Ve zprávě o stavu Unie v roce 1941 načrtl, že lidé všude na světě by si měli užívat svobody projevu a vyznání a svobody od bídy a strachu. Roosevelt, Franklin D. „Four Freedoms Speech“. Annual Message to Congress on the State of the Union, 6. ledna 1941. Dostupné na: <http://www.fdrlibrary.marist.edu/pdfs/fftext.pdf>.

²⁷⁶ Viz přehledné a praktické stránky <http://www.bayefsky.com/>.

²⁷⁷ Rovněž dobře udělané oficiální stránky: <http://www.conventions.coe.int/>.

6.3 ROZPÍNÁNÍ SUBJEKTŮ PRÁV

Ještě na konci 18. století se navzdory obecnější rétorice z plného okruhu práv v americké Listině práv skutečně těšili jen dospělí bílí vlastníci pozemků mužského pohlaví. S postupem času se soubor obdařených osob rozšiřoval a pamatovat se začalo i na zranitelné či znevýhodněné skupiny, jež vyžadují zvláštní pozornost, tudíž se svých speciálních práv dočkaly děti, národnostní menšiny, ženy, menšiny na základě sexuální orientace, postižení a nověji třeba i senioři. Nicméně hovoří se o rozšíření práv i pro subjekty, k nimž mají mnozí značné výhrady. Vedle vyhocené debaty ohledně práv homosexuálů (zejména na manželství a na výchovu dětí) k nim patří diskuze o poskytnutí práv mimo lidskou sféru. Již delší dobu aktivně působí například hnutí za práva zvířat, čerstvější aktivitu pak představuje třeba angažmá za práva rostlin či robotů.

Mezi sporné otázky také patří, v jakém časovém rozpětí práva působí. Například Americká úmluva o lidských právech obsahuje v článku 4 (právo na život) následující formulaci: „Každý má právo, aby jeho život byl respektován. Toto právo bude chráněno zákonem od okamžiku početí.“²⁷⁸ Na americkém kontinentu tedy počítají s ochranou lidského života již od momentu početí, v Evropě je rozšířenější momentem pro dopad práv až narození. Stejně tak nemusí být smrt momentem, od něž člověku práva nepřínáleží, lze si jednoduše představit, že by stát neměl s tělem mrtvého nakládat neetickým způsobem a že to jako pravidlo může být převedeno do jazyka práv. Jak v případě nenarozeného, tak již zemřelého se pochopitelně budou lišit osoby nositele práv a případného stěžovatele.

6.3.1 KOMU NÁLEŽÍ PRÁVA?

Popisovali jsme situace, kdy práva náleží jednotlivcům či skupinám lidí, ovšem nyní narážíme na otázku, zda práva mohou proniknout mimo

²⁷⁸ Překlad autor, originální citace: „Every person has the right to have his life respected. This right shall be protected by law and, in general, from the moment of conception.“

hranice lidské říše, konkrétně zda mohou mít práva zvířata. Úmyslně uvádím pouze „práva“ a nikoliv „lidská práva“, jelikož se jedná o přiznání práv „nelidem“, alespoň v současném chápání. Mezi hlavní zastánce zařazení zvířat, konkrétně lidoopů, do lidské morální komunity patří profesor bioetiky z Princeton University Peter Singer, jenž mimo jiné proslul obhajobou eutanázie a potratů. Singer se stal jedním z prvních, kdo podporovali zařazení šimpanzů do rodu homo, i z toho důvodu, že genetické rozdíly mezi šimpanzi a lidmi jsou minimální, a navíc se projevují prvky stejného chování. Singer navazuje s tím, že lidoopi by měli mít jistá práva, například právo žít v míru na svém území bez toho, aby byli odchyťováni. Stejně tak by lidoopi měli mít práva nebýt mučeni nebo vystaveni zacházení způsobujícímu bolest či strádání.²⁷⁹ Singer se táže: „Proč by příslušnost k určitému druhu měla zajišťovat práva? Připustíme-li, že lidské bytosti by se měly starat o to, aby netrpěly, měl by se způsob, jakým dnes zacházíme se zvířaty, považovat za přijatelný jen z toho důvodu, že nejsou členy našeho rodu?“ A hned si odpovídá: „Myslím si, že odpověď je jednoznačně ne. Co dává bytosti práva a určuje, které zacházení s danou bytostí je špatné, není založeno na členství k určitému druhu, ale na tom, jaké schopnosti má. A nejzákladnější z těchto schopností je schopnost trpět a těšit se ze života. Pokud existují miliardy zvířat, které sice nepatří k našemu rodu, ale které mají schopnost trpět nebo se těšit ze života, potom činíme špatně, když ignorujeme jejich zájmy jen kvůli tomu, že jednoduše nepatří k druhu homo sapiens.“²⁸⁰ Felipe Fernández-Armesto ovšem tlumí nadšení pro přiznání práv šimpanzům, protože vykazují mnohé podobnosti s lidmi, a to ze dvou důvodů. Zaprvé, nelze zahrnout nikoliv lidské bytosti do naší morální komunity, aniž bychom z ní někoho nevyloučili. Pokud se práva nepřiznávají na základě přináležitosti k biologickému druhu, ale na základě nějakých charakteristik, pak je zřejmé, že někteří lidé tyto charakteristiky splňovat nebudou. Měla by jim pak být práva upřena? Singer se domnívá, že ano. Každý tvor, jenž

²⁷⁹ Fernández-Armesto, Felipe. *So You Think You're Human?* Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 138.

²⁸⁰ Příbyla, Petr. „Rozhovor s Peterem Singerem. O eutanázii, potratech a právech zvířat“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 3, č. 9, 2011. Dostupné na: <http://www.centrumlidskaprava.cz/sites/centrumlidskaprava.cz/files/attachement/bulletin/bulletin-lp-iii-9.pdf>, s. 4.

cítí bolest, by měl být před ní chráněn. Pokud někteří lidé bolest necítí (například když jsou v kómatu), pak právo nebyť vystaven bolesti pro ně postrádá smysl. Druhá pochybnost Fernández-Armesta se odvíjí od aplikovatelnosti práv na všechny lidi. Pokud bychom však práva přiznali i šimpanzům, lidská práva přestávají být pojmově lidskými právy. Těžko určit, na jaké subjekty by se práva nakonec vztahovala. Pokud bychom přiznali práva lidoopům, protože se v některých charakteristikách podobají lidem, pak bychom mohli práva přiznat opicím, jelikož v něčem připomínají lidoopy, a takto řetězovitě bychom skončili třeba až u ústřic.²⁸¹

Michael Haas kompiluje pohledy různých přístupů k právům zvířat následovně. Humanocentrismus vidí práva zvířat skepticky, jelikož nemají morální status. Krutost ke zvířatům je špatná nikoliv snad proto, že by porušovala práva zvířat, ale protože mění člověka ve zvíře. Podle kontraktualismu mají práva pouze ti, kdož vstupují do smluvních ujednání, což není zrovna případ zvířat. Humanitarismus soudí, že lidé by se měli vystríhat zbytečné krutosti a podporovat laskavost. Utilitaristé by zasahování do práv zvířat ospravedlnili, pokud by utrpení několika vedlo k užítku mnoha lidí. Jinak například Jeremy Bentham zastával myšlenku rozšíření práv i na zvířata. Tom Regan, přívrženec práv zvířat, se spoléhá na tři premisy – zvířata jsou cílem sama o sobě, nikoliv prostředkem k dosažení lidských cílů. Všechna zvířata mají vlastní hodnotu, a proto i práva. Zvířata mají rovná práva s lidmi. Teorie velkorysosti Andrewa Linzeyho tvrdí, že zvířata by neměla být jen respektována, ale měla by se jim dokonce věnovat vyšší pozornost, protože slabí mají morální prioritu. Podle vegetarismu, výrazně ovlivněného buddhismem a hinduismem, jsou zvířata svatá.²⁸²

Hnutí za práva zvířat má podobný přístup a diskurz jako kterékoliv jiné kampaně za lidská práva. Obrací se proti zbytečné krutosti a zásahům do důstojnosti, jde o pokus co nejvíce limitovat možné utrpení, které člověk svými aktivitami působí. V konkrétní podobě vidíme výsledky tlaku aktivistů například ve zvětšování klecí pro chov slepic, zákazech lovu se psy, zákazech některých experimentů na zvířatech apod. Jeden z nejvýznamnějších amerických právníků Cass Sunstein

²⁸¹ Fernández-Armesto, *So You Think You're Human?*, s. 139–140.

²⁸² Haas, *International Human Rights*, s. 328–338.

poměrně agresivně píše: „Každý rozumný člověk věří v práva zvířat,“²⁸³ a toto tvrzení opírá právě o nepřijatelnost zbytečného utrpení zvířat a krutosti lidí.

Jak již bylo naznačeno, subjektové rozpínání se nemusí zastavit u zvířat, mezi další kandidáty patří rostliny a roboti, právě nyní běží tzv. Nonhuman Rights Project,²⁸⁴ který tato témata vnáší do širšího povědomí. Jedna pensylvánská organizace například bojuje za přijetí právní úpravy, jež by změnila status přírodních komunit a ekosystémů z majetku na entity mající práva, konkrétněji nezczizitelné právo existovat a vzkvétat. V roce 2008 se Ekvádor údajně stal prvním státem, jenž poskytl ústavní práva rostlinám, což potěšilo například dalajlámu, jenž soudí, že cokoliv živého, včetně stromů či rostlin, má právo na přežití. Oponenti říkají, že rostliny nemají schopnost subjektivního vnímání, tudíž nemohou mít zájmy, a tím pádem ani práva. Lidé mají maximálně povinnost nejíst více rostlin, než potřebují k životu, což ovšem ještě neznamená, že rostliny mají práva.²⁸⁵ Právník by zřejmě ještě zapochyboval o schopnosti například tulipánu uplatnit své právo u soudu.

Na Harvard University se již v roce 2011 pořádal kurz „Robot Rights“, v rámci nějž se přetřásala i myšlenka, že roboti, kteří připomínají žijící objekty, by měli být chráněni před zneužitím. Naprostá většina reakcí však říká, že se jedná o zcela předčasné přemítání o neexistujícím problému. Oponenti ale varují – abychom nebyli překvapeni, až skupina superpočítačů například sepíše vlastní žalobu...²⁸⁶

Ačkoliv se nám podobné pokusy mohou jevit jako kolosálně bizarní, rád bych upozornil, že obdobně bizarně vypadaly v době svého vynesení

²⁸³ „Every reasonable person believes in animal rights.“ Sunstein, Cass R. „The Rights of Animals: A Very Short Primer“. *John M. Olin Law & Economics Working Paper No. 157*. Dostupné na: http://www.law.uchicago.edu/files/files/157.crs_.animals.pdf.

²⁸⁴ Internetové stránky: <http://www.nonhumanrightsproject.org/>.

²⁸⁵ Weeks, Linton. „Recognizing the Right of Plants to Evolve“. *National Public Radio*, 26. října 2012. Dostupné na: <http://www.npr.org/2012/10/26/160940869/recognizing-the-right-of-plants-to-evolve>.

²⁸⁶ Weeks, Linton. „When a Robot Comes Knocking on the Door“. *National Public Radio*, 27. října 2012. Dostupné na: <http://www.npr.org/2012/10/27/162083520/when-a-robot-comes-knocking-on-the-door>.

do veřejného prostoru věci, které dnes považujeme za normální. Je dobré mít na paměti, že aktivní dobře organizovaná skupina s úzkým, leč intenzivním zájmem má šanci skrze politický systém protlačit záležitost, proti níž neexistuje odpor výrazně netečné veřejnosti s difuzními zájmy.

6.3.2 KDO MÁ RESPEKTOVAT PRÁVA?

Lidská práva měla tradičně zajišťovat ochranu jednotlivce před neoprávněnými zásahy státu, přičemž tuto ochranu obstarává opět stát. Stát se tudíž ocitá v dialektickém postavení jako porušovatel lidských práv a zároveň jejich garant. Jistým korektorem této situace může být vybudování mezinárodního kontrolního mechanismu, jaký například v podobě Evropského soudu pro lidská práva působí v rámci Rady Evropy, jenž podrobuje funkci státu jako ochránitele práv kontrole, pokud národní úroveň selže. V praxi tudíž dochází k jistému štěpení úlohy garanta lidských práv, když vedle státu vystupují rovněž mezinárodní instituce. Jejich role je však pouze subsidiární a zodpovědnost za ochranu lidských práv stále spočívá na státech.

K zajímavému vývoji dochází i na straně porušitele lidských práv, kdy doposud dominantní roli státu začínají doplňovat jiné subjekty.²⁸⁷ Důvodem nové vlny požadavků domáhajících se rozšíření lidskoprávní odpovědnosti například na nadnárodní korporace či mezinárodní organizace²⁸⁸ je proces globalizace, větší akcentace ekonomických, sociálních a kulturních práv, než tomu bylo v minulosti, a také proměna role státu (opět významně související s procesem

²⁸⁷ Pro přehledné shrnutí případů, v nichž dochází ke konfrontaci lidskoprávních požadavků s jednáním soukromých subjektů, viz Wagnerová, Eliška. „Univerzalizita lidských práv a spektrum právních vztahů“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 56–64. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.

²⁸⁸ P. Alston poukazuje na nový přístup k nestátním aktérům jako silným subjektům v mezinárodním prostředí ze strany vědecké komunity a soudních orgánů až v posledním desetiletí. Srov. Alston, Philip. „The ‚Not-a-Cat‘ Syndrome: Can the International Human Rights Regime Accommodate Non-State Actors?“. In Alston, Philips (ed.). *Non-State Actors and Human Rights*, s. 3–36. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 5.

globalizace).²⁸⁹ Na podporu mé teze uvedu příklad – mezinárodní lidskoprávní odpovědnost za mučení tradičně nese pouze stát, například když vydá předpis umožňující při výslechu přivazování k topení, který je následně prakticky použit. Ostatní subjekty jsou odpovědný trestněprávně – na úrovni zákonných trestních norem.²⁹⁰

S růstem vlivu a funkcí mezinárodních organizací a přenosu pravomocí na ně se může porušovatelem lidských práv stát též tato organizace, což platí zejména v případech operací na udržení míru a mezinárodních civilních správ.²⁹¹ Vyskytly se například závažné prohřešky ze strany příslušníků mírových misí OSN vůči místnímu obyvatelstvu. Subjekt porušovatele je v tomto případě jasný, ale nejasná zůstává jeho odpovědnost a role ochránce: Kdo v tomto případě koná nápravu? Zřejmě sama organizace, ale pokud tak neučiní? Nejjednodušší by patrně bylo podřízení aktivit mezinárodních organizací mezinárodnímu dohledu, kam by se poškozená osoba mohla obrátit, nicméně mezinárodní organizace samozřejmě nejsou v roli signatáře lidskoprávních úmluv, jelikož tato oblast zůstává výlučnou doménou států. Proto i podle judikatury Evropského soudu pro lidská práva za porušení lidských práv mezinárodní organizací stále odpovídají členské státy.²⁹²

²⁸⁹ Besson, Samantha. „The European Union and Human Rights: Towards a Post-National Human Rights Institution“. *Human Rights Law Review*, roč. 6, č. 2, 2006, s. 323–360.

²⁹⁰ Možnou erozi postavení státu jako výlučného porušovatele většiny práv první generace, zdá se, svým výkladem prozatím zažehnal Evropský soud pro lidská práva, jenž státu přiřkl lidskoprávní odpovědnost i za chování soukromého subjektu. V případě *Costello-Roberts v. Spojené království*, v němž soukromé školy praktikovaly nepřiměřené tresty, štrasburský soud prohlásil, že stát je povinen zajistit práva Evropské úmluvy všem v jeho jurisdikci. Dále se opírá o skutečnost, že se jedná o prohřešek v rámci vzdělávání, v němž si stát udržuje jistou zodpovědnost (Hubálková, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003, s. 105–106).

²⁹¹ Wouters, Jan. „Editorial Introduction: Accountability for Human Rights Violations by International Organizations“. *Human Rights & International Legal Discourse*, roč. 1, č. 2, 2007, s. 213.

²⁹² d'Aspremont, Jean. „The Limits to Exclusive Responsibility by International Organizations“. *Human Rights & International Legal Discourse*, roč. 1, č. 2, 2007, s. 222–223.

Další problém souvisí se vzestupem globální ekonomiky, způsobujícím, že s růstem zdrojů a vlivu nadnárodních společností klesá ekonomická moc státu, a tím i jeho schopnost zajišťovat sociální a ekonomická práva jednotlivce.²⁹³ Vedle kritiky samotných nadnárodních korporací za porušování práv směřují výtky ze strany zejména nevládních organizací též na „brettonwoodské instituce“ (Světová banka, Mezinárodní měnový fond a Světová obchodní organizace), protože ekonomická globalizace, kterou tyto instituce podporují, způsobuje rostoucí nerovnost v distribuci bohatství, podporuje konflikty, a tím ohrožuje lidská práva.²⁹⁴

V lidskoprávní odborné literatuře velmi často rezonuje kosmopolitní tradice, podle níž je základní jednotkou světa lidský jedinec a hlavní premisou ochrana jeho práv. Jakékoliv porušení práv si žádá nápravu bez ohledu na existující mezinárodně-politický systém, v němž však dominantní entitu stále představují státy. V praxi tento vývoj potvrzuje například fenomén humanitárních intervencí či mezinárodní trestní tribunály, které ukazují, že v případě setrvalého a hrubého porušení lidských práv se obchází úroveň státní a dochází k hodnocení lidskoprávní situace jakýmsi imaginárním globálním svědomím. Vývoj poukazuje na skutečnost, že státy přicházejí o monopol v zacházení s jedinci na svém území – i proti vůli vlád jim může být vnucena „vyšší“ vůle.²⁹⁵

Postupná eroze výlučnosti vztahu stát–jednotlivec, co se porušování a ochrany lidských práv týče, s sebou přináší narušení dosavadního dominantního paradigmatu, které pro porušování a ochranu lidských práv jako jediný subjekt spatřuje stát. V současnosti se ve stále větším množství textů, vystoupení na konferencích a v „lidskoprávní komunitě“ (zejména v nevládních organizacích) prosazuje vidění jednotlivce jako základního subjektu, jehož práva musejí být chráněna, a to bez ohledu na porušující subjekt. Tento univerzalistický pohled do značné míry podkopává dosavadní pojetí států jako zdaleka nejvýznamnějších aktérů v mezinárodním prostředí a katapultuje do mezinárodní arény

²⁹³ Campbell, *Rights*, s. 126.

²⁹⁴ Freeman, *Human Rights*, s. 163.

²⁹⁵ Forsythe, David P. *Human Rights in International Relations*. 3. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 21–30.

jako nejdůležitější subjekt jednotlivce. Všechny ostatní subjekty by měly dělat vše k ochraně lidských práv jedince.

Nestátním aktérem, jenž zcela zjevně bere v úvahu lidskoprávní ohledy, je Evropská unie. Díky kombinaci přímého účinku a přednosti evropského práva, tedy principů, které prosadil Soudní dvůr EU, vzniká riziko, že potenciálně lidskoprávně rizikové normy by měly být aplikovány vůči jedinci. Soudní dvůr tuto nepříjemnost po jistém „soudním dialogu“ s ústavními soudy členských zemí vyřešil zohledňováním lidských práv (Soudní dvůr používá zásadně výrazu základní práva) ve své judikatuře. Pár desetiletí si musel vystačit jako s podkladem s ústavními tradicemi členských států a s mezinárodními smlouvami, na nichž státy participují, než se v roce 2000 EU konečně dočkala vlastní, tehdy ještě právně nezávazné, Listiny základních práv. Po vstupu Lisabonské smlouvy v platnost v prosinci 2009 získala i Listina právní závaznost, jejíž koherence může být narušena výkladovým protokolem Polska a Spojeného království.²⁹⁶

Spoustu problémů způsobuje také například privatizace ozbrojených konfliktů, jíž jsme byli svědky na Blízkém východě, kde si Spojené státy americké na některé vojenské mise najímaly soukromé vojenské společnosti, které si s dodržováním lidskoprávních standardů příliš nelámaly hlavu. Již delší dobu se diskutuje otázka lidskoprávních standardů pro obchodní společnosti, jež na cestě za maximalizací zisku často neberou v potaz otázky dopadu svého počínání na širší okolí. Typicky se o odpovědnosti firem hovoří v případech ekologických katastrof jako například výbuchů v továrnách či havárií vrtných zařízení, které mají přímý dopad na životy postižených danou událostí. Korporace ovšem mohou negativně působit i na životy celých skupin obyvatel, například při průmyslovém využívání zdrojů pitné vody či těžení pralesa, který býval domovem domorodého obyvatelstva. V rámci širšího trendu tzv. společenské odpovědnosti firem vznikly pod taktovkou speciálního zmocněnce generálního tajemníka OSN

²⁹⁶ Tento protokol, jehož kouzlo z českého pohledu tkví v tom, že k němu ČR hodlá přistoupit, se v médiích nepřesně označuje jako výjimka. Více k tématu naleznete zde: Bončková, Helena – Smekal, Hubert. „Fragmentace společných hodnot? Výjimky z Listiny základních práv Evropské unie“. *Současná Evropa*, roč. 2, č. 2, 2010, s. 61–81.

pro záležitosti lidských práv a transnacionálních korporací a jiných obchodních společností Johna Ruggieho právně nezávazná pravidla, jak by se firmy měly chovat.²⁹⁷

6.4 ROZPÍNÁNÍ LIDSKÝCH PRÁV V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Po konci studené války se v prvních momentech euforie zdálo, že idea lidských práv vítězí a stává se globální zásadou ovládající jakékoliv konání států. Soubor ideologií z dob bipolárního soupeření se přetavil v novější a méně předvídatelný řád, v němž lidská práva hrají roli důležité hodnoty celého světového společenství. Bohužel, nálada nadšení netrvala dlouho a po hrůzostrašných masakrech na Balkánu a v rovníkové Africe přišlo rychlé vystřízlivění a poznání, že lidská práva ani náhodou nezmítla. Rozsáhlé vyhlazování civilního obyvatelstva vedlo k přesvědčení, že státní suverenita by neměla bránit mezinárodnímu společenství v zásahu, pokud vnitrostátně dochází k hromadnému porušování skutečně těch nejzákladnějších lidských práv. Pro označení možnosti státu či skupiny států intervenovat silou ve sféře suverenity jiného státu s cílem zastavit masivní porušování lidských práv, se vžil pojem humanitární intervence. Z pohledu mezinárodního práva se jedná o velmi spornou otázku, podle pozitivistického výkladu je intervence povolena pouze s autorizací Rady bezpečnosti OSN k dosažení mezinárodního míru a bezpečnosti. Jenže mezi pěti stálými členy Rady bezpečnosti s právem veta sedí dva státy – Rusko a Čína – s velmi podezíravým pohledem na jakékoli narušení státní suverenity. Obě země navíc zůstávají silně realisticky naladěny a vnímají svět v optice státních zájmů, s nimiž se intervence na základě etických důvodů neslučuje. Koncept humanitární intervence postupně padl v nemilost, protože byl podle kritiků mocnými státy, zejména USA, zneužíván k imperialistické politice. Množily se otázky, proč se nezasahuje v jiných zemích, kde dochází ke stejně strašným činům a Spojené

²⁹⁷ McCorquodale, Robert. „Pluralism, Global Law and Human Rights: Strengthening Corporate Accountability for Human Rights Violations“. *Global Constitutionalism*, roč. 2, č. 2, 2013, s. 287–315.

státy tam neintervenují, a objevovala se podezření, že zásahy ve jménu lidských práv představují jen zástěrku pro klasické naplňování národních zájmů.

Diskreditace konceptu humanitární intervence povzbudila nevládní organizace a také některé státy v přemýšlení, která se se situací, kdy se pod rouškou státní suverenity mohou stále odehrávat velmi nehumánní činy, aktivně vyrovnat. V roce 2000 ustanovila kanadská vláda Mezinárodní komisi pro intervenci a státní suverenitu (International Commission on Intervention and State Sovereignty, ICISS), pod jejímž vedením se vyvinul nový koncept tzv. odpovědnosti za ochranu (Responsibility to Protect, R2P). R2P se snaží působit vrstevnatěji a používá jiného jazyka než humanitární intervence. Koncept stojí na třech pilířích. Státy mají zejména odpovědnost chránit své obyvatelstvo před masovými ukrutnostmi. Mezinárodní společenství má odpovědnost asistovat státům v naplnění jejich primární odpovědnosti. V případě, že stát svou primární odpovědnost nenaplní a skutečně dojde k hrůzám velkého rozsahu, přechází na mezinárodní společenství odpovědnost intervenovat, přičemž v poslední instanci se může jednat až o vojenský zásah. Konceptu R2P se dostalo velké pozornosti, dočkal se detailního rozpracování a jeho myšlenky formálně podpořily svými výstupy orgány OSN, nicméně teprve se ukáže, zda bude v praxi nějak výrazněji fungovat. Koncept R2P se záměrně vyhýbá používání pojmů jako právo a povinnost, což z něj ale na druhé straně činí poněkud mlhavý a nejednoznačný nástroj.²⁹⁸ Varovné signály mezinárodním intervencím navíc vysílají také výzkumy ukazující, že intervence vedou spíše ke zhoršení úrovně ochrany základních práv.²⁹⁹

Další příklady vzrůstání relevance lidských práv v mezinárodních vztazích se točí kolem soudů, tedy orgánů, s nimiž je úzce spjat poválečný vývoj většího ohledu vůči lidským právům. Celosvětově se rozšířila instituce ústavních soudů, které mají za úkol vnitrostátně poskytovat

²⁹⁸ Na dané téma existuje obrovské množství literatury, pro stručné aktuální shrnutí viz např. Francioni, Francesco – Bakker, Christine. „Responsibility to Protect, Humanitarian Intervention and Human Rights: Lessons from Libya to Mali“. *Transworld Working Paper 15*, duben 2013. Dostupný na: http://www.transworld-fp7.eu/wp-content/uploads/2013/04/TW_WP_15.pdf.

²⁹⁹ Peksen, Dursun. „Does Foreign Military Intervention Help Human Rights?“. *Political Research Quarterly*, roč. 65, č. 3, 2011, s. 558–571.

mimo jiné ochranu základním právům osob proti neoprávněným zásahům státní moci. Soudy se však v některých případech nedržely právě u země a svým aktivním postupem, zahaleným do právní řeči, si vynutily značné ústupky a změnu praxe ze strany zbylých složek státní moci.³⁰⁰ Pro mezinárodní politiku mají vysokou relevanci jak výstupy vnitrostátních, tak mezinárodních soudů. Vnitrostátní soudy v dnešních dnech zasahují do záležitostí, jež dříve byly výhradní pravomocí vlád, potažmo parlamentů. V mezinárodním prostředí se typicky jedná o vůbec nejzásadnější politiku, a to způsob vedení ozbrojeného konfliktu. Čerstvější zkušenost s ingerencí soudů do vládních válečných praktik mají zejména Spojené státy americké, jejichž soudy se nesmířily například se způsobem zacházení s vězni (používání zesílených výslechových metod osob podezřelých ze zapojení do teroristických aktivit či nedostatečný přezkum oprávněnosti jejich držení ve věznicích). Aktivně si počíná rovněž izraelský nejvyšší soud, jenž se zabýval například problematikou cíleného zabití a vystavil armádě jisté mantinely, jež nesmí překračovat. Svě zkušenosti mají také britské soudy, které přezkoumávaly některá zvěrstva britských vojáků během tažení do Afghánistánu a Iráku. Soudy tedy postupně nabourávají staré rčení „*inter arma enim silent leges*“ (za řinčení zbraní zákony mlčí) a lidskoprávní ohledy nabývají relevance – tedy vlády a vojáci s nimi musejí počítat – i při takových lidskoprávně nepřátelských aktivitách, jaké představuje válčení.³⁰¹ Škarohlíd si může povzdechnout, že zatímco Západ se dobrovolně omezuje, jeho nepřátelé se neštítí využít jakýchkoliv prostředků. Vedle vnitrostátních soudů mají tendenci se k válečným konfliktům stále důsledněji vyjadřovat i mezinárodní soudy, které však trochu trpí problémem nejistého vynucení svých rozsudků. Zajímavým vkladem mezinárodních soudů, konkrétně Evropského soudu pro lidská práva, je vyvinutí konceptu tzv. extraterritoriální aplikace, kdy se podle štrasburského soudu může Evropská úmluva aplikovat i mimo území

³⁰⁰ Více viz: Smekal, Hubert. „Soudcokracie, nebo judicializace politiky?“. In Smekal, Hubert – Pospíšil, Ivo et al. *Soudcokracie, nebo judicializace politiky? Vzťah práva a politiky (nejen) v časech kríže*. Brno: Mezinárodní politický ústav, 2013.

³⁰¹ Smekal, Hubert – Majerčík, Lubomír. „Vnitrostátní soudy a ozbrojené konflikty“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 191–227. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.

členských států, pokud tyto vykonávají nad určitým prostorem efektivní kontrolu (tak například Spojené království vykonávalo efektivní kontrolu nad iráckou věznicí, kde se britští vojáci chovali k zadrženým v rozporu s Úmluvou, jak naznal ESLP v případě *Al-Skeini a další proti Spojenému království*).³⁰²

Poslední příklad relativně nově nabytého sebevědomí soudů představují pokusy fungovat jako zástupci svědomí lidstva, a to nikoliv v případech primárně mezinárodních konfliktů, ale i v případech rozsáhlých vnitrostátních porušení lidských práv, jež však mohou mít významné přesahy do mezinárodní politiky. Na základě absolutního pojetí státní suverenity by se hrůzné vnitrostátní činy řešily pouze na národní úrovni a mezinárodní společenství by se nemělo vměšovat. Jenže k důslednému odkrývání minulosti a třeba i trestání zločinců často nedocházelo a vnitrostátní úroveň po uklidnění situace nahradily mezinárodní instituce. Nad vyšetřením některých hrozivých vnitrostátních událostí bdí mezinárodní tribunály, nejvíc se proslavily asi rwandský a pro bývalou Jugoslávii, jež však z pochopitelných důvodů zůstaly časově, personálně a územně omezeny. Významný posun představuje zřízení stálého Mezinárodního trestního soudu v roce 2002, který soudí zločiny genocidy, zločiny proti lidskosti a válečné zločiny, k nimž ještě v následujících letech přibude zločin agrese;³⁰³ stinnou stránku na akceschopnosti a relevanci Soudu však představuje neúčast velmocí.³⁰⁴

Mezi pozoruhodné úkazy novějšího vývoje se řadí koncept univerzální jurisdikce, k němuž se přihlásili někteří aktivní soudcové na

³⁰² Preclík, Petr – Pospíšil, Ivo. „Judicializace ozbrojených konfliktů v mezinárodních vztazích“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 171–190. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012; Pospíšil, Ivo. „Mezinárodní ozbrojené konflikty a lidská práva: pohled mezinárodních institucí a soudů“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 228–246. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.

³⁰³ Soud může vykonávat jurisdikci v následujících případech: osoba obžalovaná z definovaných zločinů je občanem smluvní strany Římského statutu (nebo daný stát přijal jurisdikci soudu), zločiny se staly na území smluvní strany (nebo daný stát přijal jurisdikci soudu) nebo situaci soudu předala Rada bezpečnosti OSN.

³⁰⁴ Majerčík, Lubomír. „Trestání válečných zločinů po konci studené války“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 247–274. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.

vnitrostátních soudech, kteří na základě vnitrostátních zákonů, případně zásad mezinárodních práva, usilují o souzení závažných zločinů bez ohledu na to, kdo a kde je spáchal.³⁰⁵ Svým globálním akčním rádiem se proslavil španělský soudce Baltazar Garzón, jenž v silně medializovaném případě vydal zatykač na bývalého chilského autoritářského vládce Augusta Pinocheta. V praktické rovině se setkali s problémy při cestování do některých zemí, kde na ně byly vydány zatykače, například někteří vysocí američtí činitelé či bývalá izraelská ministryně zahraničí Tzipi Livni, kteří si raději cestu (či pouze mezipřistání) v dané zemi rozmysleli, než by riskovali problémy.

6.5 REAKCE NA ROZPÍNÁNÍ – PROBLÉM LEGITIMITY EVROPSKÉHO SOUDU PRO LIDSKÁ PŘÁVA³⁰⁶

V předchozích subkapitolách probíraný fenomén rozpínání lidských práv se neobejde ani bez kritik tohoto trendu, jež jsem představoval průběžně. Trochu celistvěji se nyní věnuji úvaze nad problémem legitimacy mezinárodních lidskoprávních soudů, konkrétně Evropského soudu pro lidská práva. Štrasburský soud vydává rozsudky, které si kládou za cíl místy i dosti invazivně zasáhnout do národní praxe. Spory se vedou ohledně aktivit stále asertivnějších ústavních soudů, jejichž soudcové sice nejsou voleni přímo lidem a nikomu se přímo nezodpovídají, ale kteří neváhají zrušit výstupy legislativních (přímo volených) orgánů. V případě mezinárodních soudů se situace samozřejmě ještě zintenzivňuje, protože míra nereprezentativnosti a odtrženosti mezinárodních soudců od konkrétní situace vzrůstá.

Nejhlasitější kritika do Štrasburku již nějakou dobu míří zpoza kanálu La Manche, což není s ohledem na britské tradice úplně překvapivé.

³⁰⁵ Smekal – Majerčík, *Vnitrostátní soudy a ozbrojené konflikty*, s. 208–210.

³⁰⁶ Do značné míry převzato z: Smekal, Hubert. „Kam se poděla většina? O demokratické legitimitě ESLP“. In Bobek, Michal – Kmec, Jiří – Kosař, David – Kratochvíl, Jan. *Dvacet let Evropské úmluvy v České republice a na Slovensku*, s. 231–243. Praha: C. H. Beck, 2013; Smekal, Hubert. „Majoritarian Difficulty Squared“. Příspěvek na konferenci *Harmony and Dissonance in International Law*, San Francisco, 21st Annual Fulbright Symposium on International Legal Problems, duben 2011.

V politice zůstává zakořeněna sice pomalu se drolicí, ale stále přežívající zásada suverenity parlamentu spolu s vlastním svébytným systémem práva a místem soudů v něm, k čemuž se ještě přidává dlouhá historie slavných právních dokumentů, stačí připomenout Magna chartu či Listinu práv. Při znalosti pozadí není zase tak překvapivé, když se někteří Britové čílí, že jim soudcové „odněkud“ z Polska, Islandu, Kypru, Bulharska, Černé Hory a Malty (což je vedle britského soudce složení senátu, kde se řeší britské případy) diktují, kdo může ve Spojeném království volit, koho lze deportovat či jak má vypadat systém trestů. Britští komentátoři se občas o rozsudcích Evropského soudu pro lidská práva vyjadřují v termínech jako „téměř groteskni“³⁰⁷ a příliš pozadu nezůstávají ani významné postavy britského politického systému, včetně soudců.³⁰⁸ Situaci štrasburskému soudu navíc neulehčuje ani skutečnost, že britský tisk informuje často zaujatě či přímo nepravdivě. Z výběru serióznějších ohlasů lze vydestilovat, že se nekritizuje samotná existence Evropského soudu pro lidská práva, ale jeho činnost, když se odchyluje od postihu skutečně hrubých porušení lidských práv směrem k rozšiřování obsahu práv Úmluvy.³⁰⁹ Na rozdíl

³⁰⁷ F. A. Mann in: Gearty, Conor A. „The United Kingdom“. In Gearty, Conor A. (ed.). *European Civil Liberties and the European Convention on Human Rights*. The Hague: Kluwer Law International, 1997, s. 68.

³⁰⁸ Nedávný společný článek bývalého konzervativního a labouristického ministra si zasluhuje delší citaci, protože ještě kultivovaným způsobem vystihuje hlavní elementy kritiky směřované do Štrasburku: „(...) v posledních letech se zdá, že soud zapomněl, že jeho úkolem je aplikovat principy Úmluvy, jak je chápali její signatáři. Nyní se ale soud snaží Británii vnutit rozsudky, nad nimiž by signatáři Úmluvy žasli. (...) Pokud bude soud stále rozšiřovat svůj vliv, štrasburští soudcové se stále častěji octnou v přímé opozici vůči národním soudům a parlamentům. Demokratické parlamenty v Evropě si budou muset ve více a více případech vybírat mezi vůlí lidu a názory cizích soudců. (...) Když soud [ESLP] bude zasahovat do našich ústavních práv, tak neustoupíme.“ Viz Davis, David – Straw, Jack. „We Must Defy Strasbourg on Prisoner Votes“. *The Telegraph*, 24. května 2012. Dostupné na: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/law-and-order/9287633/We-must-defy-Strasbourg-on-prisoner-votes.html#>.

³⁰⁹ Donald, Alice et al. „The UK and the European Court of Human Rights“. Equality and Human Rights Commission, *Research report 83*, 2012, s. 91–102. Dostupné na: http://www.equalityhumanrights.com/uploaded_files/research/83_european_court_of_human_rights.pdf.

od médií, která si ráda smlsnou na aktivistických cizích soudcích, má štrasburský soud mnohem lepší renomé mezi profesionály – politiky, právníky a soudci.³¹⁰ Situace se stále neuklidnila, britská vláda zvažuje, jak se ke svému členství v systému ochrany práv pod Evropskou úmluvou postavit. Po rozsudcích štrasburského soudu zejména ohledně volebního práva vězňů a zákazu deportace osob, jež páchaly v Británii závažnou trestnou činnost, rezonovaly velmi silně hlasy volající přímo po opuštění mechanismu, což by rozhodně ke zvýšení potřebné legitimacy Evropského soudu pro lidská práva nepřispělo.

³¹⁰ Viz rozsáhlý a přínosný výzkum Cali, Basak et al. *The Legitimacy of the European Court of Human Rights: The View from the Ground*. 2011. Dostupné na: <http://www.scribd.com/doc/54535254/European-Court-of-Human-Rights-Legitimacy-Report>.

KRÁTCE ZÁVĚREM

Vyjadřuji troufalé přání, aby čtenář po přečtení publikace byl schopen zasvěceně diskutovat o různých lidskoprávních problémech. Snažil jsem se zejména představit nejvýznamnější debaty a problémy, odehrávající se na poli výzkumu lidských práv. Se znalostí základních argumentačních pozic by měl čtenář být schopen přínosně se zapojit do jakékoliv lidskoprávní diskuze. Na různých příkladech jsem demonstroval setrvalé rostoucí relevanci lidských práv, pro kterou používám metaforu rozpínání. Zkoumám toto rozpínání na základě několika kritérií, v nichž jej pozoruji nejhluběji. Snažil jsem se rovněž předestřít důvody, které mohly k takové expanzi práv vést, a do dávám opět pohledy z druhé strany, jež není z rozpínání práv úplně nadšená.

Za v tuzemském prostředí nejpřínosnější považuji představení debaty a empirických dat týkajících se mezinárodního zavazování v oblasti lidských práv, které nejsou v České republice prozatím podrobněji rozpracovány. Jak vidno, jedná se o téma, jež stále není hluboce ukotveno ani v mezinárodní vědecké komunitě a poskytuje prostor pro mnohé zajímavé výzkumy a zjištění. Doposud existuje vícero vysvětlení jednoho jevu, která se jeví přijatelná, různé myšlenkové směry mají tendenci konvergovat k různým pozicím, prozatím však nedochází ke konvergenci celkové.

Z publikace by mělo být rovněž zřejmé, že lidská práva představují pro kritického uživatele významnou intelektuální výzvu při snaze o obhájení své pozice. Příliš často dochází při prezentacích názorů ke smývání perspektiv, co je a co býti má, a nepřesvědčivé argumentaci na obhajobu obou perspektiv. Problematice lidských práv se věnuje množství sociálněvědních disciplín a každá z nich klade důraz na jiné aspekty tohoto fenoménu a jinak si je vymezuje. Rozdíly existují nejen napříč disciplínami, ale objevují se i v jejich rámci. Při jakémkoliv

debatování o lidských právech je tudíž záhodno vyjasnit si, co se pod tímto pojmem rozumí.

Výzkumu lidských práv vévodí právní věda, nicméně zejména od přelomu tisíciletí se připojily i politické vědy, s nimiž nastoupily empirické práce, častěji využívající mix kvalitativních a kvantitativních přístupů. S nástupem nových oborů se vynořují nové otázky, případně se na již existující problémy autoři dívají z nové perspektivy, což obohacuje poznání o lidských právech jako celku.

V rámci lidskoprávní nauky se vydělilo několik sporných témat, která se zřejmě jen tak (či spíše nikdy) nedočkají rozřešení, jelikož debaty se vedou z normativních pozic – autoři se snaží argumentovat ve prospěch scénáře, který preferují. Týká se to jak sporu mezi univerzalizmem a relativismem lidských práv, tak sporu o to, zda jsou generace lidských práv sobě rovné. Stejně tak těžko utichnou diskuze o tom, proč lidé mají či měli by mít práva a jaké subjekty mohou lidskými právy disponovat a jaké subjekty jsou zodpovědné za porušení lidskoprávních norem. Paralelně s těmito disputacemi se však začínají vést sofistikovanější disputace o tom, jaké mají lidskoprávní normy praktické dopady.

V knize představuji empiricky podložitelný fenomén stále vzrůstající relevance lidských práv. Lidská práva se po druhé světové válce a zejména od 70. let stala důležitou součástí mezinárodních vztahů, přičemž způsob nakládání s jednotlivci na území států již není v exkluzivní dispozici daného státu. V extrémních případech lze dokonce uvažovat i o ozbrojené intervenci, a tudíž nejzávažnějším způsobu prolomení principu státní suverenity vůči státu, jenž se dopouští rozsáhlých a hrubých porušení lidskoprávních norem. Z lidských práv se v mezinárodním prostředí stalo politikum a také rétorický nástroj, jenž je díky svým neostrým hranicím použitelný takřka kdykoliv.

V rámci představení konceptu rozpínání poukazují na neustále vzrůstající výskyt lidských práv v mediálním i akademickém prostoru, s nímž souvisí i stále častější zakomponování katalogu lidských práv do vnitrostátních ústav. Stejně tak čile narůstá počet mezinárodních smluv a chráněných práv, jakož i subjektů obdařených a povinných. Lidská práva se zkrátka stala fenoménem, s nímž se nelze v současném západním světě při obvyklém fungování neseztkat.

Na úplný závěr si dovoluji přidat předpověď, že debata o lidských

právech bude pokračovat i v blízké budoucnosti, vynořují se stále nová témata, úhly pohledu a způsoby argumentace. Trochu se obávám, aby se rozpinání konceptu lidských práv nedostalo až na samou hranici napínatelnosti. Vytváření nových práv, jež v novějším období typicky spočívají v aktivním plnění ze strany států či dokonce mezinárodního společenství, znamená, že něco má být nově chráněno, případně poskytováno. Ruku v ruce s tím jde posílení orgánů státu a často jeho represivních složek, případně nutnost uvolnění zdrojů. Obvyklou druhou stranou mince při poskytnutí nových práv představují nové povinnosti a zvýšené výdaje, které je nutno zajistit. Pokud chceme více dávat (vodu, zdravotní péči, vzdělání), je nutno mít z čeho brát, přičemž zvýšení výdajů by mělo být vnímáno jako spravedlivé a legitimní. Bude potřeba vysoké citlivosti a politického umu, aby otázky, jež jednou společností spojovaly, ji nověji spíše nerozdělovaly.

V otázce lidských práv, jakožto výrazně aspirační až utopické, se sluší zakončit optimisticky. Realizace lidských práv pro všechny bez rozdílu zůstává nedosažitelným ideálem, nicméně podle všech možných dostupných indikátorů žijeme v nejbohatších společnostech nejzdravější a nejdelší životy v dějinách lidstva. S vysokou pravděpodobností k tomuto stavu přispěla i myšlenka lidských práv. Není od věci pokusit se k ideálu vysněného lidství přibližovat i nadále.

SEZNAM ZDROJŮ

- *African Charter on Human and Peoples' Rights*, přijata 27. června 1981, vstup v platnost 21. října 1986. Dostupné na: http://www.achpr.org/files/instruments/achpr/banjul_charter.pdf.
- Alston, Philip. „The ‚Not-a-Cat‘ Syndrome: Can the International Human Rights Regime Accommodate Non-State Actors?“. In Alston, Philips (ed.). *Non-State Actors and Human Rights*, s. 3–36. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Altman, Andrew. „Civil Rights“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2013. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/civil-rights/>.
- *American Convention on Human Rights*, přijata 22. listopadu 1969, vstup v platnost 18. července 1978. Dostupné na: <http://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.
- *Anglická Listina práv [The English Bill of Rights]*, 1689. The Avalon Project at Yale Law School. Dostupné na: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp.
- Baehr, Peter R. *Human Rights. Universality in Practice*. Houndmills: Palgrave, 2001.
- Bakalář, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003.
- Barnett, H. G. „On Science and Human Rights“. *American Anthropologist*, roč. 50, č. 2, 1948, s. 352–355.
- Bauman, Zygmunt. *Svoboda*. Praha: Argo, 2003.
- Beitz, Charles R. *The Idea of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Besson, Samantha. „The European Union and Human Rights: Towards a Post-National Human Rights Institution“. *Human Rights Law Review*, roč. 6, č. 2, 2006, s. 323–360.
- Bix, Brian. *Jurisprudence. Theory and Context*. 5. vyd., Durham: Carolina Academic Press, 2009.
- Blahož, Josef. *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*. Praha: ASPI, 2005.
- Blau, Judith – Moncada, Alberto. „It Ought to Be a Crime: Criminalizing Human Rights Violations“. *Sociological Forum*, roč. 22, č. 3, 2007, s. 364–371.
- Bobbio, Norberto. *The Age of Rights*. Cambridge: Polity Press, 1996.

- Bóbek, Michal – Kmec, Jiří – Kosař, David – Kratochvíl, Jan et al., *Dvacet let Evropské úmluvy v České republice a na Slovensku*. Praha: C. H. Beck, 2013.
- Bončková, Helena – Smekal, Hubert. „Fragmentace společných hodnot? Výjimky z Listiny základních práv Evropské unie“. *Současná Evropa*, roč. 2, č. 2, 2010, s. 61–81.
- Broadhead, Robert S. „Human Rights and Human Subjects: Ethics and Strategies in Social Science Research“. *Sociological Inquiry*, roč. 54, č. 2, 1984, s. 107–123.
- Brzezinski, Zbigniew. *The New Dimensions of Human Rights*. New York: Carnegie Council on Ethics and International Affairs, 1995.
- Cali, Basak et al. *The Legitimacy of the European Court of Human Rights: The View from the Ground*. 2011. Dostupné na: <http://www.scribd.com/doc/54535254/European-Court-of-Human-Rights-Legitimacy-Report>.
- Campbell, Tom. *Rights. A Critical Introduction*. Oxon: Routledge, 2006.
- Carlson, Matthew – Listhaug, Ola. „Citizens’ Perceptions of Human Rights Practices: An Analysis of 55 Countries“. *Journal of Peace Research*, roč. 44, č. 4, 2007, s. 465–483.
- Carter, Ian. „Positive and Negative Liberty“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2013. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/liberty-positive-negative/>.
- Cingranelli, David L. – Richards, David L. „The Cingranelli and Richards (CIRI) Human Rights Data Project“. *Human Rights Quarterly*, roč. 32, č. 2, 2010, s. 395–418.
- Coomans, Fons – Grünfeld, Fred – Kamminga, Menno T. „Methods of Human Rights Research: A Primer“. *Human Rights Quarterly*, roč. 32, č. 1, s. 179–186.
- Cranston, Maurice. „What Are Human Rights?“. In Laqueur, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd., s. 17–25. New York: Meridian, 1990.
- d’Aspremont, Jean. „The Limits to Exclusive Responsibility by International Organizations“. *Human Rights & International Legal Discourse*, roč. 1, č. 2, 2007, s. 217–229.
- Databáze *United Nations Treaty Collection*. Dostupné na: <http://treaties.un.org/>.
- Davenport, Christian – Armstrong II, David A. „Democracy and the Violation of Human Rights: A Statistical Analysis from 1976 to 1996“. *American Journal of Political Science*, roč. 48, č. 3, 2004, s. 538–554.
- Davis, David – Straw, Jack. „We Must Defy Strasbourg on Prisoner Votes“. *The Telegraph*, 24. května 2012. Dostupné na: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/law-and-order/9287633/We-must-defy-Strasbourg-on-prisoner-votes.html#>.
- De Feyter, Koen. „Law Meets Sociology in Human Rights“. *Development and Society*, roč. 40, č. 1, 2011, s. 45–68.
- *Deklarace nezávislosti [The Declaration of Independence]*, 1776. The U.S. National Archives & Records Administration. Dostupné na: <http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration.html>.

- Deklarace práv člověka a občana [*The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*], 1789. Human & Constitutional Rights. Dostupné na: <http://www.hrcr.org/docs/frenchdec.html>.
- Deklarace práv lidských a občanských. Francie, 26. srpna 1789. Dostupné na: <http://icv.vlada.cz/assets/udalosti/Deklarace-prav-lidskych-a-obcanskych.pdf>.
- Donald, Alice et al. „The UK and the European Court of Human Rights“. Equality and Human Rights Commission, *Research report* 83, 2012, s. 91–102. Dostupné na: http://www.equalityhumanrights.com/uploaded_files/research/83_european_court_of_human_rights.pdf.
- Donnelly, Jack. „Human Rights“. In Baylis, John – Smith, Steve – Owens, Patricia. *The Globalization of World Politics. An introduction to international relations*, s. 494–510. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Donnelly, Jack. „International Human Rights: A Regime Analysis“. *International Organization*, roč. 40, č. 3, 1986, s. 599–642.
- Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. 2. vyd., Ithaca: Cornell University Press, 2003.
- Drzemczewski, Andrew Z. *European Human Rights Convention in Domestic Law. A Comparative Study*. Oxford: Clarendon Press, 1983.
- Dufek, Pavel. *Úrovně spravedlnosti. Liberalismus, kosmopolitismus a lidská práva*. Brno: MUNI Press, 2010.
- Dunne, Tim – Hanson, Marianne. „Human Rights in International Relations“. In Goodhart, Michael (ed.). *Human Rights. Politics and Practice*, s. 59–74. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Dworkin, Ronald. *Když se práva berou vážně*. Praha: Oikoymenh, 2001.
- Edmundson, William A. *An Introduction to Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Elkins, Zachary – Ginsburg, Tom – Simmons, Beth. „Getting to Rights: Treaty Ratification, Constitutional Convergence, and Human Rights Practice“. *Harvard International Law Journal*, roč. 54, č. 1, s. 61–95.
- *Evropská úmluva o ochraně lidských práv*. Dostupné na: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/82E3CE7F-5D3D-46EB-8C13-4F3262F9E20B/0/Convention_CES.pdf.
- Fernández-Armesto, Felipe. *So You Think You're Human?* Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Filip, Jan. *Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- Finder, Alan – Zernike, Kate. „Embattled President of Harvard to Step Down at End of Semester“. *New York Times*, 21. února 2006. Dostupné na: <http://www.nytimes.com/2006/02/21/education/21cnd-harvard.html>.
- Floss, Pavel. „Filosofické aspekty problému lidských práv“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 32–39. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.

- Forsythe, David P. „Human Rights Studies: On the Dangers of Legalistic Assumptions“. In Coomans, Fons – Grünfeld, Fred – Kamminga, Menno T. (eds). *Methods of Human Rights Research*, s. 59–75. Antwerp, Oxford, Portland: Intersentia, 2009.
- Forsythe, David P. *Human Rights in International Relations*. 3. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Francioni, Francesco – Bakker, Christine. „Responsibility to Protect, Humanitarian Intervention and Human Rights: Lessons from Libya to Mali“. *Transworld Working Paper 15*, duben 2013. Dostupné na: http://www.transworld-fp7.eu/wp-content/uploads/2013/04/TW_WP_15.pdf.
- Freedom House. *Freedom in the World*. Dostupné na: <http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world>.
- Freedom House. *Reports*. Dostupné na: <http://www.freedomhouse.org/reports>.
- Freeman, Michael. *Human Rights*. Cambridge: Polity Press, 2005.
- Gearty, Conor A. „The United Kingdom“. In Gearty, Conor A. (ed.). *European Civil Liberties and the European Convention on Human Rights*. The Hague: Kluwer Law International, 1997.
- Glendon, Mary Ann. *Rights Talk. The Impoverishment of Political Discourse*. New York: Free Press, 1991.
- Goodman, Ryan – Jinks, Derek – Woods, Andrew K. „Introduction: Social Science and Human Rights“. In Goodman, Ryan – Jinks, Derek – Woods, Andrew K. (eds.). *Understanding Social Action, Promoting Human Rights*, s. 3–22. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Günther, Klaus. „The Legacies of Injustice and Fear: A European Approach to Human Rights and their Effect on Political Culture“. In Alston, Philip – Bustelo, Mara – Heenan, James (eds.). *The EU and Human Rights*, s. 117–144. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Haas, Ernst B. *Human Rights & International Action. The Case of Freedom of Association*. Stanford: Stanford University Press, 1970.
- Haas, Michael. *International Human Rights. A Comprehensive Introduction*. Oxon: Routledge, 2008.
- Hafner-Burton, Emilie M. – Ron, James. „Seeing Double. Human Rights Impact through Qualitative and Quantitative Eyes“. *World Politics*, roč. 61, č. 2, 2009, s. 360–401.
- Hafner-Burton, Emilie M. „International Regimes for Human Rights“. ILAR Working Paper No. 11, 2011. Dostupné na: http://irps.ucsd.edu/ehafner/pdfs/ILAR%20working%20paper_11_Hafner-Burton_.pdf.
- Hagan, John – Levi, Ron. „Justiciability as Field Effect: When Sociology Meets Human Rights“. *Sociological Forum*, roč. 22, č. 3, 2007, s. 372–380.
- Harel, Alon. „Theories of Rights“. In Golding, Martin P. – Edmundson, William A. (eds.). *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*, s. 191–206. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.

- Hathaway, Oona A. „Why Do Countries Commit to Human Rights Treaties?“. *Journal of Conflict Resolution*, roč. 51, č. 4, 2007, s. 588–621.
- Hathaway, Oona A. „Do Human Rights Treaties Make a Difference?“. *The Yale Law Journal*, roč. 111, č. 8, 2002, s. 1935–2042.
- Hawkins, Darren – Jacoby, Wade. „Agent Permeability, Principal Delegation and the European Court of Human Rights“. *Review of International Organizations*, roč. 3, č. 1, 2008, s. 1–28.
- Hobbes, Thomas. „On the Inalienable Right to Life“. *Leviathan*, 1652. In Ishay, Micheline R. (ed.). *The Human Rights Reader*. 2. vyd., s. 104–107. Routledge: New York, 2007.
- Hoffmann, Stanley. „Ethics and Rules of the Game between the Superpowers“. In Henkin, Louis et al. *Right v. Might. International Law and the Use of Force*, s. 71–93. New York, London: Council on Foreign Relations Press, 1989.
- Hohfeld, Wesley N. „Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning“. *The Yale Law Journal*, roč. 23, č. 1, 1913, s. 16–59.
- Holzer, Jan. „Lidská práva – postkomunistická zkušenost“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 65–81. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.
- Hubálková, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003.
- Human Rights Data Analysis Group. Dostupné na: <https://hrdag.org/>.
- *Charta Organizace spojených národů*. Dostupné na: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojonych-narodu-a-statut-mezin-arodniho-soudniho-dvora.pdf>.
- Ignatieff, Michael. „The Attack on Human Rights“. *Foreign Affairs*, roč. 80, č. 6, 2001, s. 102–116.
- Janků, Linda – Janovský, Jozef – Smekal, Hubert – Šipulová Katarína. „Mezinárodní závazky České republiky v oblasti lidských práv“. *Středoevropské politické studie*, roč. 14, č. 2–3, 2012, s. 193–226. Dostupné na: <http://www.cepsr.com/dwnld/janku-clanek20120202.pdf>.
- Jary, David. „Citizenship and Human Rights – Particular and Universal Worlds and the Prospects for European Citizenship“. In Smith, Denis – Wright, Sue (eds.). *Whose Europe? The turn towards democracy*, s. 207–231. Oxford: Blackwell Publisher, 1999.
- Jones, Peter. *Rights*. Houndmills: Palgrave, 1994.
- Keller, Helen – Stone Sweet, Alec (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Keller, Helen – Stone Sweet, Alec. „Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems“. In Keller, Helen – Stone Sweet, Alec (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, s. 677–712. Oxford: Oxford University Press, 2008.

- Kolektiv autorů. „Je ohrožena sociálněpedagogická péče o žáky s lehkým mentálním postižením?“. *Učitelké noviny*, č. 26, 2012. Dostupné na: <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=6760>.
- Krajňanský, Václav – Melcrová, Zuzana – Phamová, Melanie – Smekal, Hubert. „Co nového ve Štrasburku: O potížích s určováním otcovství, odmítnutí svědčit proti druhovi a o náboženských svátcích“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 4, č. 4, 2012, s. 15–19. Dostupné na: <http://www.iips.cz/data/files/Centrum%20LP/bulletin%20LP/Vol.%20IV/bulletin-LP2-IV-4.pdf>.
- Kunštát, Daniel. *Trest smrti – res publica?* Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2005. Dostupné na: http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100043s_kunstat-trestsmrti.pdf.
- Landman, Todd. „Empirical Political Science and Human Rights“. *Essex Human Rights Review*, roč. 5, č. 1, 2008, s. 1–7.
- Landman, Todd. „Measuring Human Rights: Principle, Practice, and Policy“. *Human Rights Quarterly*, roč. 26, č. 4, 2004, s. 906–931.
- Landman, Todd. „Measuring Human Rights“. In Goodhart, Michael (ed.). *Human Rights. Politics & Practice*, s. 47–48. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Landman, Todd. *Studying Human Rights*. New York: Routledge, 2006.
- Laqueur, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd.. New York: Meridian, 1990.
- *Listina práv USA [The Bill of Rights]*, 1789. The U.S. National Archives & Records Administration. Dostupné na: http://www.archives.gov/exhibits/charters/bill_of_rights.html.
- *Listina základních práv a svobod [České republiky]*. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. Dostupné na: <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.
- *Listina základních práv Evropské unie*. Úřední věstník Evropské unie (2010/C 83/02), 30. 3. 2010. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:CS:PDF>.
- Locke, John. „On the Separation of Powers and Rebellion“, *The Second Treatise*, 1690. In Ishay, Micheline R. (ed.). *The Human Rights Reader*. 2. vyd., s. 132–139. Routledge: New York, 2007.
- Lupu, Yonatan – Voeten, Erik. „Precedent in International Courts: A Network Analysis of Case Citations by the European Court of Human Rights“. *British Journal of Political Science*, roč. 42, č. 2, 2012, s. 413–439.
- MacFarlane, Leslie J. *The Theory and Practice of Human Rights*. Middlesex: Maurice Temple Smith Ltd, 1985.
- *Magna Carta*, 1215. British Library. Dostupné na http://www.bl.uk/treasures/magnacarta/translation/mc_trans.html.
- Mahbubani, Kishore. „Jsou Číňané svobodní? Ano: nejvíc, co kdy byli“. *Hospodářské noviny*, 19. září 2007, s. 11.

- Maier, Hans. „Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 7–31. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.
- Majerčík, Lubomír. „Trestání válečných zločinů po konci studené války“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012, s. 247–274.
- Maritain, Jacques. „The Grounds for an International Declaration of Human Rights. The Second Treatise“, [1947]. In Ishay, Micheline R. (ed.). *The Human Rights Reader*. 2. vyd., s. 2–6. New York: Routledge, 2007.
- Marks, Susan. „Four Human Rights Myths“. *LSE Law, Society and Economy Working Papers 10*, 2012. Dostupné na: http://www.lse.ac.uk/collections/law/wps/WPS2012-10_Marks.pdf.
- McCorquodale, Robert. „Pluralism, Global Law and Human Rights: Strengthening Corporate Accountability for Human Rights Violations“. *Global Constitutionalism*, roč. 2, č. 2, 2013, s. 287–315.
- McLean, Iain – McMillan, Alistair. *Oxford Concise Dictionary of Politics*. 3. vyd., Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Meyer, John W. – Bromley, Patricia – Ramirez, Francisco O. „Human Rights in Social Science Textbooks: Crossnational Analyses, 1970–2008“. *Sociology of Education*, roč. 83, č. 2, 2010, s. 111–134.
- *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech* (1966, 1976). Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb. ze dne 10. května 1976, Dostupné na: <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=19852>.
- *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* (1966, 1976). Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb. ze dne 10. května 1976, Dostupné na <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=19852>.
- Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, *Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a „Dule“*. Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2. října 1995. Dostupné na: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>.
- Mill, John Stuart. *Utilitarianism*. Kitchener: Batoche Books, 2001 [1863]. Dostupné na: <http://soceanserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/utilitarianism.pdf>.
- Minogue, Kenneth. „The History of the Idea of Human Rights“. In Laqueur, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd., s. 3–17. New York: Meridian, 1990.
- Mochťák, Michal – Smekal, Hubert. „Metody výzkumu demokratizace a lidských práv“. In Holzer, Jan – Molek, Pavel et al. *Demokratizace a lidská práva*. Bude publikováno, 2013.
- Moravcsik, Andrew. „Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Postwar Europe“. *European Journal of International Relations*, roč. 1, č. 2, 1995, s. 157–189.
- Moravcsik, Andrew. „The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe“. *International Organization*, roč. 54, č. 2, 2000, s. 217–252.

- Morgan, Rhiannon. „Introduction: Human Rights Research and the Social Sciences“. In Morgan, Rhiannon – Turnern, Bryan S. (eds.). *Interpreting Human Rights. Social Science Perspectives*, s. 1–22, Oxon: Routledge, 2010.
- Moyn, Samuel. *The Last Utopia. Human Rights in History*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard university Press, 2010.
- Moynihan, Daniel P. (1990). „The Politics of Human Rights“. In Laqueer, Walter – Rubin, Barry (eds.). *The Human Rights Reader*. Revid. vyd., s. 25–40. New York: Meridian, 1990.
- Neumayer, Eric. „Do International Human Rights Treaties Improve Respect for Human Rights?“. *Journal of Conflict Resolution*, roč. 49, č. 6, 2005, s. 925–953.
- Nickel, James. „Human Rights“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2013. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/rights-human/>.
- Nonhuman Rights Project. Dostupné na: <http://www.nonhumanrightsproject.org/>.
- OECD. *Better Life Index*. Dostupné na: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>.
- Peksen, Dursun. „Does Foreign Military Intervention Help Human Rights?“. *Political Research Quarterly*, roč. 65, č. 3, 2011, s. 558–571.
- Perry, Michael J. *The Idea of Human Rights*. New York: Oxford University Press, 1998.
- Philpott, Dan. „Sovereignty“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2010. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/sovereignty/>.
- Pogge, Thomas. „World Poverty and Human Rights“. *Ethics & International Affairs*, roč. 19, č. 1, 2005, s. 1–7.
- Political Terror Scale. Dostupné na: <http://www.politicalterrorsscale.org>.
- Polity IV Project. Dostupné na: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
- Pollis, Adamantia – Schwab, Peter. „Human Rights: A Western Construct with Limited Applicability“. In Pollis, Adamantia – Schwab, Peter (eds.). *Human Rights. Cultural and Ideological Perspectives*, s. 1–18. New York: Praeger Publishers Inc., 1979.
- Pospíšil, Ivo. „Mezinárodní ozbrojené konflikty a lidská práva: pohled mezinárodních institucí a soudů“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 228–246. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.
- Preclík, Petr – Pospíšil, Ivo. „Judicializace ozbrojených konfliktů v mezinárodních vztazích“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 171–190. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.
- Příbyla, Petr. „Rozhovor s Peterem Singerem. O eutanázii, potratech a právech zvířat“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 3, č. 9, 2011. Dostupné na: <http://www.centrumlidskaprava.cz/sites/centrumlidskaprava.cz/files/attachement/bulletin/bulletin-lp-iii-9.pdf>, s. 3–4.

- Ramos, Howard – Ron, James – Thoms, Oskar N. T. „Shaping the Northern Media’s Human Rights Coverage, 1986–2000“. *Journal of Peace Research*, roč. 44, č. 4, 2007, s. 385–406.
- Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. „International Human Rights Norms and Domestic Change: Conclusion“. In Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. – Sikkink, Kathryn (eds.). *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*, s. 234–278. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. – Sikkink, Kathryn (eds.). *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Risse, Thomas – Sikkink, Kathryn. „The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction“. In Risse, Thomas – Ropp, Stephen C. – Sikkink, Kathryn (eds.). *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*, s. 1–38. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Rittberger, Berthold – Schimmelfennig, Frank. „Explaining the Constitutiona- lization of the European Union“. *Journal of European Public Policy*, roč. 13, č. 8, 2006, s. 1148–1167.
- Robertson, A. H. *Human Rights in the World*. 2. vyd., Manchester: Manchester University Press, 1982.
- Roosevelt, Franklin D. „Four Freedoms Speech“. Annual Message to Congress on the State of the Union, 6. ledna 1941. Dostupné na: <http://www.fdrlibrary.marist.edu/pdfs/fftext.pdf>.
- Roosevelt, Franklin D. „State of the Union Message to Congress“, 11. ledna 1944. Dostupné na: http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/address_text.html.
- Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva o nepřijatelnosti ve věci *Garaudy proti Francii* ze 7. července 2003, stížnost č. 65831/01.
- Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (velké komory) v případě *D. H. a ostatní proti České republice* ze dne 13. listopadu 2007, stížnost č. 57325/00.
- Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Gillberg proti Švédsku* ze 2. listopadu 2010, stížnost č. 41723/06.
- Rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Gillberg proti Švédsku* ze 3. dubna 2012, stížnost č. 41723/06.
- Rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci *D. H. a ostatní proti České republice* ze 13. listopadu 2007, stížnost č. 57325/00.
- Scruton, Roger. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. 3. vyd. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007.
- Sikkink, Kathryn. „Transnational Politics, International Relations Theory, and Human Rights“. *PS: Political Science and Politics*, roč. 31, č. 3, 1998, s. 516–523.
- Simmons, Beth A. *Mobilizing for Human Rights. International Law in Domestic Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

- Smekal, Hubert – Majerčík, Lubomír. „Vnitrostátní soudy a ozbrojené konflikty“. In Pospíšil, Ivo – Kříž, Zdeněk a kol. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*, s. 191–227. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2012.
- Smekal, Hubert – Šipulová, Katarína. „D.H. v. Czech Republic Five Years After: On the Power of an International Human Rights Court to Push through a Systemic Change“. Prezentováno na UC Berkeley – Sciences Po Comparative AntiDiscrimination Law Symposium, květen 2012, Paříž.
- Smekal, Hubert. „Daniel C. Thomas: Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, č. 1, 2009, s. 107–112.
- Smekal, Hubert. „Kam se poděla většina? O demokratické legitimitě ESLP“. In Bobek, Michal – Kmec, Jiří – Kosař, David – Kratochvíl, Jan. *Dvacet let Evropské úmluvy v České republice a na Slovensku*, s. 231–243. Praha: C. H. Beck, 2013.
- Smekal, Hubert. „Majoritarian Difficulty Squared“. Příspěvek na konferenci *Harmony and Dissonance in International Law*, San Francisco, 21st Annual Fulbright Symposium on International Legal Problems, duben 2011.
- Smekal, Hubert. „Nezpřístupniš, zaplatíš. ESLP: Gillberg v. Švédsko“. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*, roč. 2, č. 12, 2010, s. 9. Dostupné na: <http://www.iips.cz/data/files/Centrum%20LP/bulletin%20LP/Vol.%20II/bulletin-LP-II-12.pdf>.
- Smekal, Hubert. „Soudcokracie, nebo judicializace politiky?“. In Smekal, Hubert – Pospíšil, Ivo et al. *Soudcokracie, nebo judicializace politiky? Vztah práva a politiky (nejen) v časech krize*. Brno: Mezinárodní politický ústav, 2013.
- Smekal, Hubert. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Mezinárodní politologický ústav a MUNI Press, 2009.
- Stanford Prison Experiment. Dostupné na: <http://www.prisonexp.org/>.
- Steiner, Henry J. – Alston, Phillip. *International Human Rights In Context. Law, Politics, Morals*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Steward, Julian H. „Comments on the Statement on Human Rights“. *American Anthropologist*, roč. 50, č. 2, 1948, s. 351–352.
- Stone Sweet, Alec – Keller, Helen. „Introduction: The Reception of the ECHR in National Legal Orders“. In Keller, Helen – Stone Sweet, Alec (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, s. 3–30. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Sudre, Frédéric. *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998.
- Sunstein, Cass R. „The Rights of Animals: A Very Short Primer“. *John M. Olin Law & Economics Working Paper No. 157*. Dostupné na: http://www.law.uchicago.edu/files/files/157.crs_animals.pdf.
- Sunstein, Cass R. *Designing Democracy: What Constitutions Do*. New York: Oxford University Press USA, 2001.
- The Cingranelli and Richards (CIRI) Human Rights Data Project. Dostupné na: <http://www.humanrightsdata.org>.

- The Executive Board, American Anthropological Association. „Statement on Human Rights“. *American Anthropologist*, roč. 49, č. 4, 1947, s. 539–543.
- The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *Human Rights Indicators. A Guide to Measurement and Implementation*. Ženeva a New York: United Nations, 2012. Dostupné na: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf.
- The Quality of Government Institute. Dostupné na: <http://www.qog.pol.gu.se/>.
- The Quality of Government Institute. *Measuring the Quality of Government and Subnational Variation*. Report for the European Commission, 2010. Dostupné na: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/2010_government_1.pdf.
- The Rule of Law Index. Dostupné na: <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.
- The World Bank. Dostupné na: <http://data.worldbank.org/>.
- Thomas, Daniel C. *Helsinský efekt: mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007.
- Tomuschat, Christian. *Human Rights. Between Realism and Idealism*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Tuckness, Alex. „Locke’s Political Philosophy“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2012. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/locke-political/>.
- Turner, Bryan S. „Outline of a Theory of Human Rights“. *Sociology*, roč. 27, č. 3, 1993, s. 489–512.
- Úmluva na ochranu lidských práv a základních svobod [Evropská úmluva o lidských právech], Rada Evropy, 1950, 1953. V aktuálním znění dostupné na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_CES.pdf.
- UNDP. *Human Development Index* (HDI). Dostupné na <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>.
- Ústavní soud Jihoafrické republiky, rozsudek ze dne 4. října 2000 ve věci *Vláda Jihoafrické republiky a další vs. Irene Grootboom a další*, spis. zn. CCT 11/00. Dostupné na: <http://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2000/19.pdf>.
- Varieties of Democracy Project. Dostupné na: <http://kellogg.nd.edu/projects/vdem/index.shtml>.
- *Vienna Declaration and Programme of Action*. UN World Conference on Human Rights, Vídeň. 14.–25. června 1993. Dostupné na: <http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/%28Symbol%29/A.CONF.157.24+%28PART+I%29.En?OpenDocument>.
- *Virginská deklarace práv* [The Virginia Declaration of Rights], 1776. The U.S. National Archives & Records Administration. Dostupné na: http://www.archives.gov/exhibits/charters/virginia_declaration_of_rights.html.
- *Všeobecná deklarace lidských práv*. Organizace spojených národů, 1948. České znění dostupné na: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>.

- Wagnerová, Eliška. „Univerzalita lidských práv a spektrum právních vztahů“. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, s. 56–64. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.
- Waisová, Šárka. *Tíha volby: Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2011.
- Walker, Scott. „Human Rights in the South Pacific: A Comparative Analysis“. *Political Science*, roč. 64, č. 1, 2009, s. 39–61.
- Wax, Murray L. „Commentary: ‚Human Rights and Human Subjects: Strategies in Social Science Research‘“. *Sociological Inquiry*, roč. 55, č. 4, 1985, s. 423–424.
- Weeks, Linton. „Recognizing the Right of Plants to Evolve“. *National Public Radio*, 26. října 2012. Dostupné na: <http://www.npr.org/2012/10/26/160940869/recognizing-the-right-of-plants-to-evolve>.
- Weeks, Linton. „When a Robot Comes Knocking on the Door“. *National Public Radio*, 27. října 2012. Dostupné na: <http://www.npr.org/2012/10/27/162083520/when-a-robot-comes-knocking-on-the-door>.
- Wenar, Leif. „Rights“. In Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edice 2011. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/rights/>.
- Wouters, Jan. „Editorial Introduction: Accountability for Human Rights Violations by International Organizations“. *Human Rights & International Legal Discourse*, roč. 1, č. 2, 2007, s. 211–215.
- Zakaria, Fareed. „Culture Is Destiny. A Conversation with Lee Kuan Yew“. *Foreign Affairs*, roč. 73, č. 2, 1994, s. 109–126.
- Závěrečný akt helsinské konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Dostupné na: <http://smsjm.vse.cz/wp-content/uploads/2008/10/sp23.pdf>.
- Zemanová, Štěpánka. „Nové chápání univerzality lidských práv“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 40, č. 4, 2005, s. 79–94.
- Zemanová, Štěpánka – Trávníčková, Zuzana. „Latentní práva a iniciativy v Radě OSN pro lidská práva“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 47, č. 3, 2012, s. 29–52.
- Zimbardo, Philip. *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House, 2008.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Alston, Philip 166
- Bakalář, Petr 71
- Barnett, Homer G. 40
- Bauman, Zygmunt 42
- Bentham, Jeremy 77, 78, 81, 164
- Berlin, Isaiah 30
- Bix, Brian 152
- Blahož, Josef 24, 25
- Blau, Judith 43
- Bobbio, Norberto 28, 86, 97
- Bobek, Michal 7
- Bončková, Helena 7
- Bull, Hedley 108, 109
- Burke, Edmund 77
- Cameron, David 154
- Campbell, Tom 82
- Carter, Jimmy 35, 66, 106, 107
- Claude, Richard 34, 35
- Comte, Auguste 77
- Coomans, Fons 48
- Cranston, Maurice 30, 98
- Donnelly, Jack 25, 35, 87, 88, 92,
120–122
- Drzemczewski, Andrew 143
- Dufek, Pavel 153
- Durkheim, Émile 41, 77
- Dworkin, Ronald 77, 85, 86
- Eichmann, Adolf 118
- Elkins, Zachary 158
- Fernández-Armesto, Felipe 163, 164
- Filip, Jan 79
- Floss, Pavel 93
- Forsythe, David 85
- Foweraker, John 35
- Freeman, Michael 34, 43, 66, 85
- Garaudy, Roger 69, 70
- Garzón, Baltazar 174
- Gillberg, Christopher 68, 69
- Ginsburg, Tom 158
- Goodman, Ryan 60
- Grotius, Hugo 20, 74
- Haas, Michael 51, 52, 164
- Habermas, Jürgen 88
- Hafner-Burton, Emilie 139
- Hagan, John 43, 44
- Hart, Herbert Lionel Adolphus 22, 80
- Hathaway, Oona A. 138, 141, 142
- Hawkins, Darren 136
- Hitler, Adolf 82
- Hobbes, Thomas 20, 24, 73, 75
- Hoffmann, Stanley 108
- Hohfeld, Wesley Newcomb 20–23
- Holzer, Jan 7
- Howard, Rhody 43
- Ignatieff, Michael 91
- Inglehart, Ronald 30
- Jacoby, Wade 136
- Janků, Linda 7, 56

- Janovský, Jozef 7, 56
Jinks, Derek 60
- Kant, Immanuel 80, 110
Kelsen, Hans 80
Kmec, Jiří 7
Kosař, David 7
Kratochvíl, Jan 8
Kříž, Zdeněk 7
Kuang-jao, Li 91, 92
- Landman, Todd 32, 35, 49
Levi, Ron 43, 44
Linzey, Andrew 164
Livni, Tzipi 174
Locke, John 20, 73–76, 87, 161
- MacCallum, Gerald 31
Macdonald, M. 85
MacIntyre, Alasdair 85
Mahbubani, Kishore 101
Maier, Hans 72, 73
Majerčík, Lubomír 7
Maritain, Jacques 84
Marx, Karel 31, 41, 77, 78, 94
Maslow, Abraham 88
McCamant, John F. 66
Meyer, John W. 155
Mill, John Stuart 30, 86
Mochťak, Michal 7
Molek, Pavel 7
Moncada, Alberto 43
Moravcsik, Andrew 131–133, 135, 136, 139
Morgan, Rhiannon 48
Moskowitz, Moses 82
Moyn, Samuel 81, 82, 154
- Nickel, James 24, 93
- Paine, Thomas 73
Pinochet, Augusto 174
Pogge, Thomas 102
- Pollis, Adamantia 90, 91
Pospíšil, Ivo 7
- Rawls, John 87
Raz, Joseph 81
Regan, Tom 164
Risse, Thomas 147, 149
Roosevelt, Franklin D. 161
Ropp, Stephen C. 147, 149
Rorty, Richard 85
Rousseau, Jean Jacques 74
Ruggi, John 170
- Scruton, Roger 29
Sen, Amartya 92
Shue, Henry 98
Schwab, Peter 91
Sikkink, Kathryn 147
Simmons, Beth 137, 138, 158
Singer, Peter 163
Smekal, Hubert 7, 56
Steward, Julian H. 39, 40
Strouse, James 35
Sudre, Frédéric 16, 17, 24, 78
Summers, Lawrence 70
Sunstein, Cass 164
- Šipulová, Katarína 7, 56
- Thomas, Daniel C. 112, 113
Trávníčková, Zuzana 160
Turner, Bryan 41, 42
- Waltz, Kenneth 141
Waters, Malcolm 42
Wax, Murray L. 67
Weber, Max 41, 77
Wilson, Richard 41
Woods, Andrew K. 60
- Zemanová, Štěpánka 160
Zimbardo, Philip G. 45

ENGLISH SUMMARY

The book titled *Human Rights. Ideas, Trends, Challenges, and Pitfalls* describes the development in the relevance of human rights in thinking and politics. Definitions of crucial terms are introduced and their distinctions are debated. The book explains fundamental conceptions of human rights and maps theoretical discourses and controversies concerning the issue of human rights, for example, the problematic of universalism and relativism, generations of rights, foundations of rights and the question of collective rights. The main focus of the book lies in outlining the ever increasing relevance of human rights in politics, or in general, in the functioning of society. A metaphor of expansion is used to depict the development of the phenomenon which is analysed in various dimensions. The issue of human rights from the perspective of theories of international relations belongs to the main topics of the book. The publication analyses specifics of international human rights conventions and of international human rights regimes established to their protection. It further discusses to what extent the international human rights regimes influence quality of human rights' protection in national states and if international courts have a power to change national policies in important and controversial issues.

O AUTOROVI

Mgr. HUBERT SMEKAL, M.A., Ph.D. je odborným asistentem na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a odborným pracovníkem Mezinárodního politologického ústavu. Vystudoval právo na Masarykově univerzitě a MA program „Governance and Politics of European Integration“ na Fakultě politických věd Università di Bologna v Itálii. Doktorský titul získal v oboru Evropská studia na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. V akademickém roce 2010/2011 působil jako Fulbright-Masaryk Visiting Post-Doc Researcher při Center for Study of Law and Society na UC Berkeley. Zabývá se především problematikou evropského práva a lidských práv a rolí soudů v politice. Je autorem knihy *Lidská práva v Evropské unii* (MUNI Press, 2009), spoluautorem knihy *Soudcovská, nebo judicializace politiky?* (MUNI Press, 2013), editorem dvou sborníků a autorem či spoluautorem množství článků v časopisech či kapitol v knihách. Podílí se na projektu Mezinárodní lidskoprávní závazky České republiky: trendy, praxe, příčiny a důsledky, který byl podpořen Grantovou agenturou ČR a funguje v rámci Právnické fakulty Masarykovy univerzity.

Hubert Smekal je zakládajícím členem a v současnosti předsedou Centra pro lidská práva a demokratizaci, v rámci nějž se zúčastnil například vypracování zprávy o stavu diskriminace a rasismu v České republice pro European Network Against Racism (ENAR). Působí také v roli asistenta ředitele prestižního E.MA in Human Rights and Democratization pro Českou republiku. V červenci 2013 byl jmenován členem Rady vlády pro lidská práva.

HUBERT SMEKAL

LIDSKÁ PRÁVA

Ideje, trendy, výzvy a nástrahy

Jazyková korektura Zdeněk Granát

Grafické práce Štěpán Granát

Vydala Masarykova univerzita v roce 2013

Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, www.muni.cz

1. vydání

Neprodejně

www.mves.cz

<http://www.fss.muni.cz/cz/site/struktura/projekty/inza>

ISBN 978-80-210-6388-4

Publikace seznamuje čtenáře s vývojem relevance tématu lidských práv v myšlení a politice. Věnuje se definicím klíčových pojmů a poukazuje na jejich nejednotnost. Představuje nejvýznamnější koncepce lidských práv a mapuje teoretické rozpravy a kontroverze, jako například problematiku univerzalizmu a relativizmu, generace práv, zdůvodnění práv a otázka kolektivních práv. Těžiště knihy spočívá v nastínění stále vzrůstající relevance lidských práv v politice či obecněji ve fungování společnosti. Pro vystižení tohoto vývojového fenoménu se používá metafora rozpínání. Nedílnou součástí publikace je také prezentace problematiky lidských práv z pohledu teorií mezinárodních vztahů. Kniha se věnuje specifickým mezinárodním smluv o lidských právech a mezinárodním režimům zřízeným k jejich ochraně.

*Publikace vychází v rámci projektu Inovaci
bakalářských studijních programů k lepší zaměstnatelnosti,
CZ.1.07/2.2.00/28.0238.*

**muni
PRESS**

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ